

В. П. Бех, Є. О. Шалімова

**ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ
ОСОБИСТОСТІ:
ПОШУКИ ПОЛІТИКОКУЛЬТУРНИХ
ДЕТЕРМІНАНТ ПОВЕДІНКИ**

**Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2009**

УДК 316.613
ББК 60.55
Б 55

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 11 від 28 травня 2009 року)*

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Г. І. Волинка, доктор філософських наук, професор*

В. Луговий, доктор педагогічних наук, професор

О. В. Бабкіна, доктор політологічних наук, професор

Б 55 Бех В. П., Шалімова Є. О.

Функціональна модель особистості: пошуки політикокультурних детермінант поведінки: Монографія / В. П. Бех, Є. О. Шалімова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 255 с.

ISBN

У монографії подано інформаційну модель на основі саморозгортання особистості людини. Послідовно відтворено формоутворення біологічного організму людини і його синергетичний ефект – особистість, що має функціональне походження і чітко позначену структуру, до якої віднесені специфічні ансамблі семантичних елементів-органів. Обґрунтована загальна архітектоніка внутрішньоособистісних механізмів та їх взаємодія між собою, а також внутрішнім і зовнішнім середовищами. Механізм функціонування інформаційних структур висвітлено на прикладі особистості викладача ВНЗ, оскільки такий фахівець має збалансоване навантаження, як з боку фізичного, так і з боку інтелектуального компонентів життєдіяльності сучасної людини.

In a monograph the informative model is given on the basis of self-development of the personality of a man. The formation of a biological organism of a man and his synergistical effect is consistently reproduced. The synergistical effect is a personality that has the functional origin and exactly marked structure to which specific bands of semantic organs of elements are delivered. The general architectonics of individual mechanisms and their co-operation between themselves, and also internal and external environments are substantiated. The mechanism of functioning of informative structures is reflected on the example of the personality of a teacher of the establishment of higher education, as such specialist has the balanced loading, both from the sides of physical and intellectual components of vital functions of a modern man.

ISBN

© Бех В. П., Шалімова Є. О., 2009

© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Замість вступу, або космологічні передумови породження людини	7
РОЗДІЛ І САМОРОЗГОРТАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛЮДИНИ ЯК СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПРОЦЕС	19
1.1. Формоутворення людського організму	19
1.2. Особистість – функціональний орган в організмі людини	36
1.3. Морфологія людської особистості	59
РОЗДІЛ ІІ АНАЛІЗ МОТИВАЦІЙНО-ВОЛЬОВИХ ДЕТЕРМІНАНТ ПОВЕДІНКИ ВИКЛАДАЧІВ ВНЗ	115
2.1. Загальні та специфічні засади формування мотивації викладачів ВНЗ	131
2.2. Сутність і специфіка політичної культури викладачів ВНЗ як внутрішньоособистісного утворення	158
2.3. Політична культура і мотивація в контексті повної моделі особистості: механізм взаємодії	176
2.4. Практичне дослідження взаємодії мотивації та політичної культури викладачів ВНЗ	196
ВИСНОВКИ	231
<i>Список використаної літератури</i>	237

ПЕРЕДМОВА

Шановний читачу!

Перед тобою знаходиться оригінальна монографічна праця вчених–драгомановців, що подає функціональний характер особистості людини. Дослідники заглядають за лаштунки матеріального світу і засобами морфогенетичного аналізу відтворюють особистість як фантом високої духовності. Цим самим вони підтверджують гіпотезу відомого філософа Е. Ільєнкова про те, що "в тілі індивіда виконує себе, реалізує себе, здійснює себе особистість як принципово відмінне від його тіла і мозку соціальне утворення ("сутність", а саме сукупність ("ансамбль") реальних, чуттєво-предметних, через речі здійснюваних відносин даного індивіда до іншого індивіда (до інших індивідів)".

*Дослідження цікаве тим, що воно теоретичному рівні протистоїть марксистському баченню походження особистості, як функції від суспільства. Генетичним аналізом доводиться, що особистість має і продукує **власний соціальний зміст**, а це означає, що вона має власне джерело саморозвитку і не залежить так жорстко від суспільства, як це передбачає марксистське тлумачення особистості. При цьому не применшується й вплив суспільства на зміст і форми життєдіяльності особистості. Одночасно автори поділяють думку про те, що марксистка гіпотеза була*

надзвичайно продуктивною і що саме вона допомогла далеко просунути вперед ідею соціальності людини і розуміння форм її взаємозв'язку з іншими людьми і суспільством в цілому.

Відтворюється алгоритм взаємодії особистості з іншими людьми, утворюючи при цьому дивні ансамблі – колективні ціннісно-сміслові поля. Силове поле особистості набуває у них морфологічного оформлення і стало функціонує в структурі людського організму поряд з фізичним тілом як відносно самостійне ціле. При цьому вони майстерно і цілком логічно вибудовують дивовижну за архітектонікою віртуальну конфігурацію особистості як соціального явища.

Завершується морфологічний аналіз фантому особистості побудовою його семантичної моделі, що спонтанно викидає гігантські обсяги інтелектуальної енергії людини, дивовижно грає багаторівневим сяйвом функціональних органів і безслідно зникає щоб за мить знову спалахнути іншими гранями інтелекту. Це, дійсно, фантастична картина планетарного буття згустку Всесвітнього розуму.

Аналізуючи функціональні властивості віртуальної структури подається механізм включення особистості в уже існуючі поля, наприклад, конкретного етносу, суспільства або ноосфери планети. Людська особистість реалізує це включення шляхом культивування принципу суміщення полів: свого і бажаного, наприклад, посади або майбутнього стану – ідеалу суспільства. Функція, що задана ззовні, створює (формує) відповідний собі орган, необхідну для свого існування "морфологію" — саме такі, а не будь-які інші зв'язки між нейронами, саме такі, а не інші "малюнки" їхніх взаємних прямих і зворотних зв'язків.

Тому можливий будь-який з "малюнків", в залежності від того, які функції потрібно здійснювати фізичному тілу людини в зовнішньому світі — світі за межами його черепа і шкіряного покриву. І рухома "морфологія" мозку (точніше, кори і її взаємовідносин з іншими відділами) складеться саме така, що її вимагає зовнішня необхідність, умовами зовнішньої діяльності людини, тією конкретною сукупністю відносин даного індивіда з іншими індивідами, всередині якої цей індивід з'явився відразу після своєї появи на світ, тим "ансамблем соціальних зв'язків", що відразу перетворив його в свій "живий орган", відразу ж поставивши його в таку систему відносин, що змушує його діяти так, а не інакше. Віртуальність стає предметом теоретичного аналізу.

У ході ціннісно-сміслового аналізу перевіряється якість функціонування відтворених полевих структур особистості на прикладі викладачів сучасних ВНЗ і ілюструється дія механізмів їх політичної і культурологічної поведінки у дискурсі сучасної кризової повсякденності.

*Віктор Андрущенко,
член-кореспондент НАН України,
академік АПН України,
доктор філософських наук, професор*

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ, АБО КОСМОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОРОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ

Для того, щоб зрозуміти місце і роль людини в саморозгортанні Всесвіту, треба пояснити її появу і функціонування на планетарній арені і вихід з неї як власне природний або геологічний процес. Для того щоб зрозуміти поведінку людину у сфері професійної діяльності, у сфері дозвілля чи дома, треба знати внутрішні пружини, що нею рухають. Для цього треба вибудувати систему внутрішньоособистісних механізмів. Це пов'язані між собою явища. При цьому, як мудро зазначив класик, без вирішення загальних проблем дослідник завжди буде натикатися на глухі кути.

Отже, для вирішення повсякденних проблем, пов'язаних із мотивацією поведінки особистості, краще починати з високої теорії, а завершувати аналізом мотивів і зразків конкретної поведінки конкретного фахівця в конкретних умовах. У науці цей алгоритм сходження від загального до конкретного має назву “дедуктивний метод”.

Починати треба у такому випадку з певної світоглядної парадигми на субстанцію, що лежить в основі і Всесвіту, і особистості людини. На нашу думку, такою підставою є квантовий вакуум. Ця гіпотеза останнім часом набула особливу світоглядну привабливість і наукову вагу в поясненні походження Всесвіту. Визнання її актуальності означає водночас і легітимізацію ідеї про існування двох різновидів квантового вакууму – фізичного і семантичного. Після озброєння даною ідеєю стають зрозумілими закономірності появи і існування двох світів в сфері буття: фізичного і семантичного, а в сфері гносеології – діалектичної суперечності

між матеріалізмом і ідеалізмом як засобів відображення їх у свідомості людини.

Багатотікова практика і особливо криза сучасного суспільного розвитку підштовхують нас до того, щоб подивитися на світ не крізь призму взаємного виключення матеріального і духовного, а крізь призму їх необхідності один для одного, тобто взаємодії. Останнє актуально й тому, що саме в людині матеріальне і духовне нерозривно пов'язані один з одним і, навіть більш того, приводять до якісних ефектів на стадії стійкого функціонування його як суб'єкта мегаеволюційного процесу.

Інакше кажучи, обґрунтовуючи місце і роль людини в саморозгортанні Всесвіту, треба виходити з того, що на планетарному рівні ми маємо справу з буттям двох реальностей: фізичною та семантичною. Ці два світи настільки масштабні, що їх в сучасній науково-філософській літературі називають навіть Фізичним Всесвітом і Семантичним Всесвітом. Таким чином, досліджуваний нами Всесвіт нагадує собою лист Мебіуса або є дволиким Янусом. З одного боку, це матеріальний світ, на якому наполягають матеріалісти, а з другого, – духовний світ, на поясненні закономірностей якого зосереджена увага ідеалістів.

У такому разі засобом опосередкування їх взаємодії між собою повинен бути якийсь тотальний процес. На нашу думку, це може бути тільки життя, в якому функцію агента виконує жива речовина, організована у формі біосфери.

Проте, біосфера до виникнення людини не є цілісним утворенням: тільки з моменту виділення з органічного світу особливого виду *Homo sapiens* процес звернення природних передумов його буття набуває розвиненої і стійкої форми. Але суб'єкт, що володіє можливістю перетворювати всі умови свого виникнення на засіб власного розвитку, стає суб'єктом, що самопороджується. Після фази становлення він функціонує і розвивається вже як самодостатній суб'єкт. Цим пояснюється унікальність людини.

Отже, появу людини як агента планетарного і космічного середовища теж треба пояснювати як продукт якогось оригінального процесу, що протікає із залученням до взаємодії фізичного і семантичного компонентів підстави Всесвіту. Інакше кажучи, генезис людини повинен бути пояснений, виходячи із змісту першої природи як продукту діалектичної взаємодії фізичного і семантичного вакууму.

При такому підході до основи Всесвіту походження людини як різновиду живої речовини взагалі найлогічніше буде пояснити, як результат гігантської за масштабами флуктуації різних видів (фізичного і семантичного) вакууму, в результаті якої тільки і можливе таке глибоке взаємопроникнення матеріального і духовного один в одного на рівні першої природи, що призводить до появи життя на Землі. І виявляється, що наш Всесвіт ще сьогодні зберігає сліди цієї гігантської флуктуації вакууму, що синтезувала в органічну єдність матеріальне і духовне і що породила життя на Землі. Космологічна теорія “гарячого Всесвіту” говорить про наявність в просторі своєрідного спогаду про юність Всесвіту – реліктового мікрохвильового випромінювання. У 1965 році реліктове випромінювання було експериментально виявлене американськими астрофізиками А. Пензиасом і Р. Вільсоном. Ця гіпотеза здобула визнання, а Пензиас і Вільсон – Нобелівську премію.

Точні вимірювання показали, що в системі відліку, пов'язаній з Сонячною системою, інтенсивність випромінювання неоднакова у різних напрямках. Мабуть, флуктуація вакууму носила направлений характер, що цілком ймовірно при участі в ній семантичного вакууму – меону. Таким чином, завдяки явищу анізотропії, планета Земля виявилася запліднена життям.

Отже, якщо життя на Землі народилося у момент природного катаклізму, то і становлення його проходило під впливом тих же природних чинників. Цілком логічно припустити, що з боку мікрорівня планетарне життя

підживлюється інтенсивним бомбардуванням нашої планети мікрочастинками, насиченими енергією і інформацією. На макрорівні основним чинником був і залишається фотосинтез.

Створивши умови для становлення живої речовини, об'єктивна реальність, яка, за нашою гіпотезою, складається з фізичного і семантичного вакууму і не має меж, почала вимагати суб'єктивну або кінцеву форму. Остання потрібна їй для того, щоб виступити в явищі і досягти спокою, переходячи у вищу якість.

Кінцева форма Всесвіту (або суб'єктивність) поступово перетворила всі умови свого існування на органи і сформувала тим самим специфічне ціле – живий організм. Тому в живій речовині організмовий рівень є тим цілим, яке повністю забезпечує прояв фундаментальних якостей субстанціональної основи Всесвіту.

З цієї простої причини всі живі (біологічні) організми по можливості системно відтворюють атрибутивні якості початкової субстанції – універсуму. При уважному розгляді концепції фізичного Всесвіту видно у загальних рисах, яким чином живі організми відтворили електромагнітні, гравітаційні сильні і слабкі взаємодії тощо. Це явище більш-менш вже описане. Менш описаним, а можливо менш зрозумілим для нас, є відтворення живою речовиною духовного компонента в структурі своїх органів. Тому не випадково Гегель наголошував, що “органічна, пройнята життям, індивідуалізована вода вислизає з рук хімії”¹. Потім він писав про духовну функцію спіральних судин у рослин².

У нас немає сумніву в тому, що гіпотеза про функцію опосередкування живою речовиною взаємодії матеріального і духовного світів є продуктивною, оскільки ідея організму та ідея життя – сутність має лише статичний і динамічний вираз однієї й тієї самої реальності: будь-який організм завжди живий і будь-яке життя завжди є проявом організму.

---

¹ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – Т. 2. – М. : Мысль, 1975. – С. 421.

² Там же. – С. 430.

Для нас важливим є те, що інтеграція матеріального і духовного фактично присутня у всьому пласті живої речовини. Для цього жива речовина володіє необхідними атрибутивними якостями. Ми маємо на увазі її активність, що повсюдно проявляється. В історії філософії активність субстанції і її проявів позначалась як “життєвість”, “імпульс до руху” (Гегель); “діяльна сторона”, “діяльне співвідношення” (Маркс) між полюсами діалектичної суперечності, як “енергійна, напружена форма, що спонукає до вирішення цієї суперечності” (Маркс); “відштовхування”, “активність функціонування”, “самотійна сила реакції” (Енгельс); “рушійна сила” (Ленін).

Отже, активність живої речовини є моментом взаємодії матеріального і духовного початків універсуму. Залежно від ступеня активності, що проявляється, можна розподілити види живої речовини за ступенем співвідношення в ньому матеріального і духовного субстратів. Проте, ступінь розповсюдження і співвідношення частин між собою – це вже питання абсолютно інше, тому немає сенсу тут довго на ньому затримуватися. Вкажемо тільки на те, що теорія Ч. Дарвіна про походження видів наочно показує кількісну і якісну сторони процесу руху універсуму у напрямку до суб’єктивної форми.

Найбільш розвинену форму суб’єктивності універсуму в умовах Землі отримала в людському організмі, який повністю відтворив, причому у фантастично мініатюрному об’ємі, не тільки все багатство змісту, але й найскладніші функції макрокосмосу. На сходження першої природи до суб’єктивного стану в особі індивіда вказує і К. Маркс, який пише: “Сам індивід, даний природою, є не тільки органічним тілом, але він є ця неорганічна природа як суб’єкт”¹.

Вважаємо, що не викликає сумнівів правомірність гіпотези про єдність матеріального і духовного стосовно людського організму як вищого виду живої речовини – природного засобу опосередкування матеріального і духовного світів. На розвиненому організмі людини це добре видно: біологічний

---

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 46. – Ч. 1. – С. 477.

компонент – єдність матеріального і духовного, що проявилася в бутті, раніше прихована від очей спостерігача. Тому людина, що інтегрувала в собі матеріальне і духовне, що перебуває в формі адекватній до першої природи, “є безпосередньо природною істотою. Як природна істота ... вона ... наділена природними силами, життєвими силами, будучи діяльною природною істотою”¹.

Далі є необхідність розглянути механізм взаємодії матеріального і духовного в людському організмі, в якому вони досягають вищого ступеня гармонії. Виявляється, що для забезпечення постійної взаємодії матеріального і духовного початків у структурі біологічного організму людини, наприклад, сформувались і діють два спеціальні органи з своїми оригінальними механізмами. З боку матеріального компоненту – це психофізичне, а з духовного – психологічне. Крім того, на нашу думку, є досить велика частка достовірності в тому, що в структурі людського організму психофізичне і психологічне зустрічаються і самореалізуються в енергетичній формі.

Мікрокосм людини не тільки містить все, що є в Космосі, але й володіє здатністю цілісно відтворювати його. Для того, щоб довести це, треба розкрити певний процес, в якому суб’єктивна форма відходить сама і передає “свій” знов вироблений зміст в основу. Інакше кажучи, треба знайти спосіб, яким людський організм, породжений матеріальним і духовним, знімається і знов отримує свободу від суб’єктивної форми. Тоді коло замкнеться.

Еволюція живої речовини призвела до того, що відбувся стрибок в її розвитку. *Вона стала розумною живою речовиною.* І в науці вже є гіпотеза про те, що “на якомусь етапі, коли у живої речовини з’являється 5-20 мільярдів нейронів, біологічний процес розвитку змінюється розвитком небіологічним”².

---

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 42. – С. 162-163.

² Казначеев В. П. Феномен человека: космические и земные истоки. – Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 1991. – С. 8.

Отже, ми знайшли, нарешті, рух і матеріал, які виводять живу речовину за її межі і перетворюють її на *розумну живу речовину*. Остання набуває специфічної властивості (якості) інтенсивно суб'єктивувати першу природу і породжувати другу природу або соціальний світ.

Дослідники давно вже відзначили, що жива речовина водночас несе в собі неорганічний, органічний і надорганічний зміст. Так, наприклад, П. Сорокін констатує, що надорганічні явища “в розгорненому вигляді виявляються тільки в людині і в цивілізації. Інші види живого світу проявляють лише рудиментарні форми надорганіки”¹. Краще визначення надорганіки і ступінь її розповсюдження дані Е. Де-Роберті, який справедливо вказував на те, що перехід від неорганічного до органічного, а потім до над органічного, є поступовим. Живій природі властиві рудиментарні ментальні процеси, подібні відчуттям, почуттям, емоціям, роздратованості та асоціаціям образів.

У людини як у найбільш розвиненого представника живої речовини з'являються абсолютно нові якості, оскільки у кожного нейрона є поле, всі вони зв'язані, організовані провідниками. Так виникає польова форма живої речовини, яка не має механічних меж. “Вона може сидіти в білково-нуклеїновому житті, а може і вийти з неї”², – пише В. П. Казначеев. Момент появи польової форми у людини є принциповим переходом до пояснення власне природи соціального світу. “У поєднанні двох видів живої речовини біосфери Землі, – продовжує В. П. Казначеев, – (до певного рівня еволюції) домінували властивості і функції білково-нуклеїнової її форми. Польова форма поєднувалася з першою, складала її невід'ємну частину, але не була функціонально домінуючою. У гомінід нейронна маса мозку зростає. Подальша психофізіологічна, інтелектуальна активність мозку не може реалізовуватись за рахунок лише існуючих нейронально-

---

¹ Сорокін П. Человек. Цивилизация. Общество. – М. : Политиздат, 1992. – С. 156.

² Казначеев В. П. Феномен человека: космические и земные истоки. – Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 1991. – С. 8.

синаптичеських зв'язків. Польова форма зв'язку нейронів стає необхідністю. Ті особини, у яких відбувається зміна функціональної домінанти форм живої речовини, з гомінід перетворюються на попередників людини, а потім в людину (другий стрибок, за Я. Я. Рогинським, близько 40 тис. років назад)¹.

Інакше кажучи, людина як розумна жива істота не тільки опосередкує взаємний перехід матеріального і духовного в одній площині, але й починає виконувати в іншій площині функцію переведення універсуму з однієї фази руху в іншу. Так людина починає функціонувати як орган загального механізму саморуху Всесвіту.

Так людина стала вінцем розвитку живої речовини. На практиці це призвело до того, що до двох раніше функціонуючих інформаційних систем, що обслуговували біологічні організми, додалась третя. До перших двох інформаційних систем відносяться, як відомо, інформаційні структури неорганічної природи, що виникли природно, та інформаційні структури органічної природи, що виникли природно. Людина, перебуваючи в новій якості, створила для себе штучні інформаційні структури, засновані на фенотипічній інформації. При цьому, за свідченням Г. А. Югая, виникнення і розвиток соціальної інформації є однією з найважливіших закономірностей мегаеволюції². Людина не тільки формує цю інформаційну структуру, але й сама вже визначається за допомогою двох програм спадкоємства – біологічної та соціальної³, при цьому фенотиповий контроль переважає над генетичним розвитком, внаслідок чого відбувається стабілізація генотипу популяції людей (за І. І. Шмальгаузенем). Визнання включення людської особи в штучно створену інформаційну структуру є визнанням факту формування нею так званої другої природи або соціуму (ноосфери).

---

¹ Там само. – С. 74.

² Югай Г. А. Общая теория жизни. – М. : Мысль, 1985. – С. 225.

³ Там само. – С. 241.

Таким чином, ми виявили в біологічній сфері той особливий суб'єкт, який, знімаючи суперечність між неорганічним і органічним, породжує надорганічну або соціальну форму існування універсуму, і останню ми повинні розглядати як спосіб зв'язку живої речовини з Космосом.

Далі нагадаємо, що в якій би конкретній формі не існувала людина у Всесвіті, її найбільш загальні закономірності і властивості залишатимуться тими самими через субстанціональну єдність світу. Проте, для серйозного аналізу походження соціальної реальності як природного продукту життєдіяльності живої речовини необхідно окремо довести органічну єдність людського організму з універсумом. Для цього необхідно показати його квантово-хвильову природу і здатність підтримувати стійкий, а точніше, природний зв'язок з мікро- і мегарівнями.

На корпускулярно-хвильову природу людини вказують численні експериментальні дослідження, проведені в лабораторіях радіоелектронних методів досліджень біологічних об'єктів Інституту радіотехніки і електроніки АН СРСР. Як виявилось, навколо людини як біологічного об'єкту існує силове поле, що складається з восьми фізичних полів:

- теплове випромінювання в інфрачервоному діапазоні електромагнітних хвиль, що проходить через так зване вікно прозорості атмосфери;

- радіотеплове випромінювання, що несе інформацію про температуру і тимчасові ритми внутрішніх органів;

- низькочастотні електричні поля з частотами від 0 до 1 тис. коливань за секунду; тіла, що сильно екрануються тканинами;

- магнітні поля на тих же частотах, вони використовуються як дослідження діяльності мозку;

- акустичні сигнали, що виникають при функціонуванні внутрішніх органів, м'язів тощо в інфразвуковому діапазоні, нижче за поріг чутності людського вуха;

– високочастотні акустичні сигнали шумового характеру, пов'язані з можливими джерелами на молекулярному і клітинному рівнях;

– сигнали біоломінесценції в найближчому інфрачервоному і ближньому ультрафіолетовому діапазонах оптичного спектру електромагнітних хвиль, обумовлені біохімічними реакціями, що протікають в організмі;

– зміни складу і фізико-хімічних характеристик навколишнього середовища, які виникають при обміні речовин між ним і організмом при русі людини¹.

Відтворюючи у власній структурі властивості і закономірності макрооб'єктів, організм людини перетворює неорганічні умови буття на процес саморуху, вирішуючи тим самим суперечність між ними і своєю життєдіяльністю. Ця суперечність і стає імпульсом розвитку надорганічного світу. Причому здібність життя до саморуху і, отже, до зміни субстанціональних умов свого функціонування, виражається не тільки в зміні конкретних її станів, але також – в швидкості самовідтворення.

У зв'язку з цим органічний суб'єкт є вихідним пунктом становлення універсальної (у порівнянні з безпосередньо йому передуючими) взаємодії, а тим самим і передумовою виникнення соціальної форми руху макроскопічних об'єктів. І тоді він сам – лише перехідний стан, вирішенням суперечності якого виступає процес антропосоціогенезу, що призводить зрештою до формування суб'єкта з універсальною тілесною організацією, здатною стати причиною самого себе в дійсності.

Таким чином, на якісно визначеному рівні організації Всесвіту в результаті природного відбору відбувається “виділення” органічного вигляду, який стає початковим пунктом нової, а саме – соціальної фази руху універсуму. Причому дана закономірність не лише “місцевого” (наприклад, земного) значення.

---

¹ Вестник АН СССР. – 1983. – № 8.

Відношення субстанції як основи всього конкретно-тілесного до себе самої як суб'єкта повинно отримати власне виявлення. І ми схильні розглядати перехід явища біосфери в ноосферу саме цим фактом. Це пояснюється тим, що субстанція є суть, відтворююча себе в результаті еволюції світу, основою виникнення якого вона є. Рід мислячих індивідів і стає необхідним способом її самообґрунтування. От чому усвідомити, що таке людина як закономірний результат саморозвитку субстанції, можна лише пізнавши саму субстанцію як суб'єкт.

Таким чином, відношення субстанції як основи світу з собою у формі суті результату його розвитку представляє універсальне відношення самої дійсності, суб'єктом якого стає рід мислячих індивідів. Але тоді *і квантовий вакуум, що є втіленням тілесності, і суть індивідів – полюси даного субстанціонального відношення.* Воно є не тільки необхідною умовою буття роду, але також і законом його саморозвитку, який внаслідок цього є універсальним: без обумовленості ним неможливе буття індивідів як мислячих. Образно кажучи, поза ним вони – ніщо, а в єдності з ним – все. Тому існувати як мислячі індивіди – означає “містити в собі” загальне відношення, бути суб'єктом універсального “поля”.

Але нам мало вказати на діалектичний взаємозв'язок людини, першої і другої природи, оскільки це тільки частина доказу опосередковуючої ролі живої речовини. Нам треба показати ще й спосіб виникнення другої природи завдяки участі в опосередкуванні живої речовини. У цьому полягає головне завдання при розгляді процесу опосередкування.

Через це сам собою рід не є дійсне ціле, але в єдності з космологічним процесом свого становлення, в діалектичному зв'язку із загальною структурою еволюції Всесвіту та її квантовою підставою. Будучи конкретно-тілесними об'єктами, мислячі суб'єкти відтворюють в собі внутрішню суперечність субстанціонального відношення. У цьому сенсі рід містить “космічний код”, який нам треба розшифрувати.

Якщо ж порівнювати еволюцію органічного світу із спіраллю розвитку, якою власне вона і є, то вона буде широкою в основі і надто вузькою на вершині: розмахи її з часом стають все менші, і спіраль скручується все сильніше, аж до людини, яка виявляється найбільш “туго скрученим” її витком. Для пояснення цього процесу цілком застосовна спіраль розвитку, що сходиться, нещодавно введена в науковий обіг Р. Ф. Абдеевим¹.

При цьому можна припустити, що вища точка розвитку звуженої спіралі (точка “омега” за П. Тейяром де Шарденом), означає, що людина, завдяки продукуванню сильного електромагнітного поля, долає сили гравітації і починає вільно пересуватися в Космосі, підкоряючись законам розвитку спіралі, що розходиться, яку ввів в науковий обіг, як відомо, Гегель. Отже, ідея “променистого людства”, внесена до світу науки К. Е. Ціолковським, – не така вже й нісенітниця, як видається на перший погляд.

Діалектичне “перетворення”: умови в зумовлене, причини – в наслідок, загального – в особливе, основи – в результат – є загальним законом формування цілісних систем – від космологічних до соціальних. Відповідно до нього і відбувається перетворення сукупності біологічних об’єктів і форм їх взаємодії у відносно замкнутий світ соціальної дійсності, що розвивається за власними законами. Причому в реальному процесі розвитку “загальне прославляє всю масу попереднього змісту і не тільки нічого не втрачає від діалектичного руху вперед, не тільки нічого не залишає за собою, але й несе з собою все набуте і збагачується, і згущується всередині себе”².

Заглиблюючись в дослідження цієї проблеми, треба знайти особливу силу в людському організмі і пояснити спосіб зародження специфічної форми саморуху, яку би ми могли повним правом назвати соціальною реальністю або другою природою. При цьому завдання соціальної філософії полягає в тому, щоб розкрити вищеназвану суперечність і тим самим зрозуміти сутність соціального світу як особливої форми саморозгортання життя макрооб’єктів.

---

¹ Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. – М. : “ВЛАДОС”, 1994. – С. 102-148.

² Гегель Г. Наука логики. – Т. 3. – М. : Мысль, 1972. – С. 306-307.

РОЗДІЛ I

САМОРОЗГОРТАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛЮДИНИ ЯК СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПРОЦЕС

1.1. Формоутворення людського організму

Ми повинні підтвердити гіпотезу щодо біологічного життя людини, яке є не просто процесом опосередкування діалектичної взаємодії матеріального і духовного світів, а продукуванням специфічного виду енергії, з якої формується друга природа. Більш того, нам необхідно показати механізм вищеназваного процесу і розкрити в структурі людського організму джерело продукування соціальної реальності. Це можливо зробити на основі вивчення морфогенезу людського організму, в якому формоутворюючі процеси, як свідчить Гегель, “виявлені якнайповніше і виразно”¹.

Застосування до людського організму процедури формоутворення дає змогу розкрити процес, що нас цікавить, на геологічному рівні, оскільки морфогенез, як і будь-який процес, що самоорганізовується, не залежить від свідомості індивіда, а, навпаки, визначає його як цілісність. Водночас при відтворенні морфогенетичного процесу з'ясовується процес породження дологічного і логічного інгредієнтів, що утворюють субстрат людини.

---

¹ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – Т. 2. – М. : Мысль, 1975. – С. 468.

Формоутворення людини – це багатостадійний процес, який послідовно розгортається на макрорівні. У ньому повинно бути щонайменше *три стадії*. Дві з них пов'язані з матеріальним і духовним світами, а третя – є такою, що опосередковує і в якій “зустрічаються” не тільки світ матеріальний з світом духовним, але й породжується, за нашою гіпотезою, світ соціальний. *При цьому людський організм як чітко структурована система, що саморозвивається, має морфологічний і функціональний аспекти.*

Нагадаємо, що процедура формоутворення як гносеологічний зліпок морфогенетичних процесів, що проходять в універсумі, добре представлена у відомих роботах Гегеля. Тут ми тільки технологічно застосуємо її до людського організму для того, щоб представити послідовність стадій і продукти його саморозгортання.

На *першій стадії формоутворення* людського організму відбувається саморозгортання фізичного компонента, який в науково-філософській літературі називають *індивідом*. Ця стадія представлена трьома формотворчими процесами і трьома специфічними продуктами. Тут йдеться про такі специфічні продукти, як: *фізичне тіло*, яке є системою автономного життєзабезпечення; *мозок*; *генотип* як родовий продукт, що “відкидається” в зовнішнє середовище для продовження роду.

Немає необхідності довго зосереджувати увагу на описі цієї стадії формоутворення об'єкту, що цікавить нас, оскільки вона вже достатньо описана фізіологією, біологією, медициною й іншими науками про людину. Проте, вважаємо, що необхідно обґрунтувати нашу позицію з метою кращого прояснення концептуального підходу до людини як до джерела і продуцента соціального явища.

Основна функція першої стадії становлення людини полягає в її інтеграції, з одного боку, з матеріальним інгредієнтом універсуму, чого вона досягає морфологічними засобами, зокрема завдяки наявності механізму метаболізму, а

з другого, – виходу за його межі для взаємодії з духовним інгредієнтом універсуму. Останнє забезпечується породженням специфічного морфологічного утворення, яке прийнято називати сірою речовиною, або мозком. При цьому підживлення людського організму з боку матеріального інгредієнта забезпечується шляхом метаболічного обміну речовиною між ним і матеріальним світом, а вихід на другу стадію формоутворення відбувається за допомогою набуття індивідом атрибутивної якості мислення.

Духовний компонент універсуму тут представлений інформацією, яка перебуває у зв'язаному стані або структурному вигляді. Як відомо, інформація складає суть генотипу, що відкидається в зовнішнє середовище. Завдяки їй забезпечується спадкоємство атрибутивних якостей в сімействі фізичних організмів.

Друга стадія формоутворення людського організму пов'язана з дозріванням і структуризацією речовини мозку, а також з набуттям ним атрибутивної якості здійснювати синтез фізичного і духовного компонентів універсуму в перетворену форму. З наявної філософсько-психологічної літератури вона відома нам як душа. Нагадаємо, що на цій стадії відбувається зустріч матеріального і духовного світів. І саме тут вони існують як певне самостійне і специфічне ціле, яке нас цікавить. Тут матеріальний світ представлений мозком як специфічним видом речовини – сірим, а його протилежність – ноуменальний світ – знанням як специфічним різновидом семантичної реальності, що заповнює духовний світ.

Як і належить процедурі формоутворення, на цій стадії розгортається три специфічні процеси, кожен з яких виробляє “свої” специфічні продукти: *розсудок*, *розум* та *інтелект* як родовий нейтральний продукт, що відкидається в зовнішнє середовище.

Тут виникає необхідність більш широко навести наше розуміння основних продуктів формоутворення вказаної стадії

саморозгортання людського організму, оскільки вони несуть в цьому дослідженні велике смислове навантаження.

Під *розсудком* ми розуміємо морфологічну структуру, призначену для забезпечення протікання основного процесу – виробництва розуму як найважливішої атрибутивної властивості людини. Тому розсудок в дослідженні розглядається так, як він трактується І. Кантом, тобто як продукт, що породжується чуттєвим пізнанням, має кінцеву і обмежену форму. Гегель, як відомо, визначав розсудок як “здатність, яка уявлення, що пригадуються, переробляє в роди, види, закони, сили і т.д., взагалі в *категорії* в тому сенсі, що матеріал пізнання вперше тільки в цих формах думки отримує істину свого буття”¹.

У зарубіжній науці така структура давно відома. Вона отримала свою розробку в гештальтпсихології (від нім. *Gesstalt* – форма, образ, зовнішність, конфігурація). Це один із провідних напрямів у західноєвропейській, особливо німецькій, психології 1920–30-х рр., який, на противагу атомізму інтроспективної психології (В. Вундт, Е. Б. Тітченер), підкреслював цілісний і структурний характер психічних утворень. Основні його представники: М. Вертхеймер, В. Келлер, К. Кафка, а також багато в чому близькі до них К. Левін, К. Гольштейн, Х. Груле, К. Дункер та ін.

Розсудлива здатність людини характеризується тим, що в її межах поняття не знаходяться в процесі перетворення і зберігають стійку форму; вони виступають як готові теоретичні “мірила” для емпіричного матеріалу, для конструювання результатів. Звідси відсторонений характер розсудливих операцій і результатів, що дають підґрунтя для культу абстракцій і формалізмів, для приписування їм самодостатньої творчої ролі. Озброєна одним лише розсудком людина своє життя робить все більш розсудливим – сферою утилітарної раціональності.

---

¹ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – Т. 3. – М. : Мысль, 1977. – С. 308.

Таким чином, розсудлива діяльність (завдяки своєму місцю у формотворенні людського організму) призначена для формування здатності людини продукувати розум. Ми солідарні з І. Кантом, який писав: “Будь-яке наше знання починається з відчуттів, переходить потім до розсудку і закінчується в розумі, вище за який у нас немає нічого для обробки матеріалу споглядань і для підведення його під вищу єдність мислення”¹. Саме він вперше вказав на відмінність між розсудком і розумом.

Розум людини – це вже форма мислення, яка дає змогу йому переробляти в наукові поняття певні споглядання та уявлення, тобто всебічно відтворювати систему внутрішніх зв’язків, що породжує певну конкретність, розкривати її суть. “Розум, – писав Гегель, – розкрився перед нами як єдність суб’єктивного та об’єктивного – самого для себе існуючого поняття і реальності”².

Розум характеризує мислення з погляду його тотожності до законів реальних категоріальних форм предметного світу, який опановується людиною в чуттєво-предметній діяльності, що відтворює і перетворює навколишній світ. Розум виражається в рефлексії як здатності людини розглядати природу своєї діяльності і формувати цілі своєї поведінки в світі. Тому розвиток здатності до рефлексії є фундаментальною потребою людини.

На основі розуму виникає теоретичне знання шляхом аналізу ролі і функцій певної початкової діалектичної суперечності відносно речей всередині розчленованої системи. Реальне і особливе відношення речей за допомогою розуму виступає як загальна форма або суть відтвореного в думках цілого. У плані понять розум виконує такі перетворення, які не можна здійснити в безпосередньому сприйнятті і в уявленні. Якщо такі трансформації відкривають нові якості предмету, то останні, в буквальному розумінні слова, є специфічним

---

¹ Кант І. Соч. – Т. 3. – М., 1964. – С. 340.

² Гегель Г. Там же. – С. 252.

результатом теоретичного мислення і його власним змістом. Виникнувши як певний спосіб побудови загального відношення, розум в поняттях підпорядковує вимогам конкретизації також фактичні чуттєві дані. Він навіть формує додаткові образи сприйняття і уявлення, якщо це продиктовано логікою процесу розгортання генетично початкового відношення поняття в його теоретичну форму.

Тому центральним поняттям розуму є модель, система, що відображає різними засобами певний оригінал – іншу систему, її структуру, функції, якості. Інакше кажучи, розум створює особливий продукт – сенс, який він відправляє у формі кванта на мегарівень, тобто в Семантичний Всесвіт. “Розум я визначаю, – пише М. Амосов, – так: апарат управління складними об’єктами за критеріями оптимальності через дії з моделями. Слово “апарат” передбачає як структуру, так і алгоритм”¹.

Через свою специфіку розум, як продукт основного процесу формоутворення на другій стадії, отримує самоздійснення на третій, завершальній, стадії формоутворення людини. Тому цілком має рацію Гегель, який стверджував, що розум “є щось таке, що лежить в основі і свідомості, і самосвідомості, отже, те перше, що за допомогою зняття обох цих односторонніх форм розкривається як їх первинна єдність та істина”². І з цим можна погодитися.

Отже, розсудок і розум – поняття, що виражають дві взаємно необхідні атрибутивні сторони людського організму. Розсудлива здатність відрізняється тим, що в її межах поняття не знаходяться в процесі перетворення і зберігають стійку форму; вони виступають як готові теоретичні “мірила” для емпіричного матеріалу, для конструювання результатів. Розумна здатність, навпаки, відрізняється тим, що тут поняття підлягають процесу перетворення.

---

¹ Вопросы философии. – 1992. – № 6. – С. 51.

² Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – Т. 3. – М. : Мысль, 1977. – С. 225.

Як писав П. Успенський, “є момент в еволюції розуму, коли інтелект, що володіє тільки уявленнями і здатний тільки на просту свідомість, стає майже раптово інтелектом, що володіє поняттями, мовою і самосвідомістю”¹.

Інтелект на цій стадії формоутворення людини є родовим продуктом, що відкидається в зовнішнє середовище. Саме цей момент нас найбільше й цікавить, оскільки взаємопереходи “матеріальне – духовне” є процесом нескінченним. Це означає, що продукування інтелекту – геологічний процес. Він нічим не обмежений ні в просторі, ні в часі. Його зв’язок з матеріальним і духовним світами має спонтанний (творчий) характер і космічний масштаб.

На превеликий жаль, для вітчизняної філософської думки термін “інтелект” не характерний, оскільки класики марксизму у філософських творах, присвячених питанням теорії та історії пізнання і мислення, вищеназване поняття не вживали. Діалектичний матеріалізм не виділяв інтелект як гносеологічну категорію, відмінну від поняття мислення. Ними було навіть доведено, що мислення не є деякою початковою здатністю душі, а є функцією мозку, яка виникла і розвинулася в результаті формуючої дії на людину суспільно-трудової діяльності. В світлі цієї теорії отримали пояснення походження і розвиток здатності мислення. Тим самим мислення втратило ознаку винятковості, якою наділила його історико-філософська та психологічна традиція і яка набула відображення у змісті поняття “інтелект”². У процесі подолання ідеалістичного трактування мислення діалектичний матеріалізм фактично перестав користуватися цим терміном як особливим поняттям. Проте цей підхід до інтелекту наразі виявився нежиттєздатним.

У запропонованому дослідженні ми виходимо з того, що інтелект походить від латинського *intellectus* – розуміння, пізнання. У старогрецькій філософії до поняття “інтелект”

---

¹ Успенский П. Д. TERTIUM ORGANUM. Ключ к загадкам мира. – Санкт-Петербург: “Андреев и сыновья”, 1992. – С. 227.

² Философская энциклопедия. – Т. 2. – С. 283-285.

найближчим був термін “нус”, що трактувався як те, що відрізняє людську душу від тваринної. Інтелект, за Платоном, є творчим початком, надіндивідуальним за природою, що залучає людину до божественного світу. Це переконання поділяє й Арістотель, водночас розходячись з Платоном в тлумаченні джерела і характеру понятійного змісту речей. Останньому у філософії Арістотеля відповідають форми, які сприймаються “пасивним” інтелектом. Цей інтелект – скороминучий, смертний. Але людській душі властивий також “активний” інтелект – духовна сила здійснення форм, сила мислення, що актуалізує думки “пасивного” інтелекту. Ці якості “активного” інтелекту зближують його з ентелехією і тому є в абсолютному вираженні визначенням Бога. “Активний” інтелект – нескороминучий, безсмертний початок людської душі. Для Платона і Арістотеля інтелект є силою, яка визначає людину. Розглядаючи силу знання як силу творіння, вони сформулювали основу ідеалістичного розуміння інтелекту, вплив якої відчутний протягом усього процесу розвитку ідеалізму.

У середньовічній філософії поняття інтелекту посідає одне з центральних місць. Це пояснюється тим, що ідеалістичне вчення про силу розуму, яка творить, в церковній філософії отримує букввальне, теологічне тлумачення. Цей же підхід до інтелекту зберігся у філософії Відродження і Нового часу. Про це свідчать праці Хоми Аквінського, Дунса Скотта, М. Кузанського, Дж. Бруно, Ф. Бекона, П. Гассенді, Б. Спінози, Т. Гоббса, Д. Локка, Д. Юма, І. Канта.

Тільки Гегелю вдалося, розглядаючи діалектику як рух самого предмету, відкрити важливі теоретичні характеристики теоретичного мислення, яке він під назвою “інтелігенція” розглядає в “Філософії духу” як складову частину суб’єктивного духу, а саме – як “теоретичний дух”. Оскільки для Гегеля дух є дійсністю, він проводить відмінність між свідомістю, для якої об’єкт залишається зовнішнім, та інтелігенцією, яка осягає

“розумну природу” об’єкта і “перетворює таким чином водночас і суб’єктивність до форми об’єктивної розумності”¹.

Пізніше проблема інтелекту розглядалася, як відомо, в ірраціональному ключі А. Шопенгауером, А. Бергсоном, Е. Гартманом, В. Вундтом й іншими дослідниками. З позицій біологічних його аналізували Г. Спенсер і представники прагматизму.

Як проблема експериментальної психології проблема інтелекту була висунута тільки в кінці ХІХ століття Ебінгаузенем. Природа інтелекту, за Піаже, є подвійною – біологічною і логічною. Він є вищою формою адаптації до середовища, оскільки в ньому долаються безпосередні й миттєві пристосування шляхом організації стабільних просторових і тимчасових логічних структур. *За складом інтелект як діяльність структуризації є системою життєвих активних операцій логіки.* Тому інтелект розглядається нами як сукупність всіх пізнавальних функцій індивідуума. Форма його функціонування є пульсацією вищеназваних підструктур, а його продуктами є високоенергетичні поля інтелектуальної енергії – своєрідна плазма. Сьогодні ми спостерігаємо її на екранах сучасних приладів у формі “вогняних картинок” – випромінюванні мікрохвильового діапазону. Спостережувана ззовні, ця енергетична реакція виглядає як голограма, що спалахує в мозку людини. Чи не тому Платон говорить про те, що душа є “першооснова всіх видів руху”, “старша і більш божественна від усіх речей”?²

Інакше кажучи, людина, функціонуючи як цілісне утворення, опосередковує перехід універсуму з однієї форми буття в іншу. Вона є голограмою Всесвіту. Вважається, що ці перехідні процеси, що відбуваються на цьому етапі у формі плазми, не мають “чистого” феноменального або ноуменального стану універсуму, а їх новою якісною єдністю, з якої виникає **соціальна дійсність**. Як писав Гегель, “природа приносить себе

---

¹ Гегель Г. Соч. – Т. 3. – М., 1956. – С. 242.

² Поппер К. Открытое общество и его враги. – Т. 1. Чары Платона. – М.: Феникс, Международный фонд “Культурная инициатива”, 1992. – С. 272.

в жертву, спалюючи себе для того, щоб з цього жертвовного полум'я виникла Психея, й ідея піднялася б в свою власну стихію в свій власний ефір”¹. Ця стихія, власне кажучи, і приваблює нас як потенційне джерело соціальної форми руху. Останнє твердження витікає з того, що тут з’являється канал, по якому може циркулювати надмірна енергія для створення соціального світу.

Третя стадія формоутворення людського організму є чимось відмінним від попередніх двох стадій, тому що вона належить до духовного світу. Є всі підстави називати її розумом, підкреслюючи цим її зв’язок з континуумом Семантичного Всесвіту. При цьому розум людини можна розглядати як модель її духовного життя, яке діалектично взаємодіє з духовною складовою Всесвіту, що ідеалізується.

Крім того, це сфера саморозгортання людського розуму або усвідомленого духу в стрункий логічний організм. На цій стадії розум набуває, нарешті, розумної форми, тому що, як писав К. Маркс, “розум існував завжди, але не завжди в розумній формі”². Прикладом штучного континууму є книга, в якій події вибудовані одна за одною в єдину сюжетну лінію.

Матеріальний світ представлений тут слабкими електромагнітними взаємодіями, які утворюють онтологічно стійкі функціональні органи. При цьому сигнали, що несуть інформацію, служать засобом виявлення таких специфічних функціональних органів. Духовний світ, у свою чергу, представлений тут сенсами, які є специфічною формою існування одиниць Розуму. Такий взаємозв’язок матеріального і духовного світів в кібернетиці знайшов відображення завдяки подвійному розумінню інформації як єдності сигналу і семантики. “Інформація, – підкреслює Г. Клаус і М. Янков, – є єдністю сигналу і семантики, при якому сигнал є виразом матерії, а семантика є виразом і продуктом свідомості”³.

---

¹ Гегель Г. Философия религии. – Т. 1. – М. : Мысль, 1975. – С. 288-289.

² Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 1. – С. 380.

³ Янков М. Материя и информация. – М. : Прогресс, 1979. – С. 289.

Окрема найдрібніша частинка духовного світу є *НОУМЕНОМ*. Його не варто плутати з феноменом, який репрезентує в бутті матеріальний світ. Вказати на існування відмінностей між феноменом і ноуменом особливо важливо під час аналізу явищ на стадії опосередкування. У нашому дослідженні ми маємо справу з ноуменом людини. Ноумен, без сумніву, пов'язаний з феноменом людини, але істотно відрізняється від нього. *Феноменальна і ноуменальна характеристики якнайповніше представляють людину як явище універсуму на планетарній арені.*

У процесі формоутворення цієї стадії знову мають місце три формоутворюючі процеси і три специфічні продукти, цього разу як: а) продукту, отриманого з матеріалу зовнішнього середовища і призначеного для суто внутрішнього застосування, є *свідомість* людської особистості; б) продукту, що вимагає зовнішнього застосування, є *самосвідомість* людини; в) продукту родового процесу, що відкидається в зовнішнє середовище, є *надсвідомість* особистості.

Під *свідомістю* ми розуміємо доцільне функціонування людського мозку як органу, який відтворив атрибутивні властивості універсуму духовного походження, яких не вистачало йому від взаємодії з першою природою. З приводу джерела виникнення свідомості Гегель пише наступне: "... предметом свідомості є її попередній ступінь – природна душа"¹. Звернемо увагу на той факт, що свідомість людини збігається з атрибутивною якістю універсуму. Свідомість зароджується та існує в нейронах людського мозку, а виявляється в звуках усної мови, системі знаків письмової мови, жестах, міміці, поведінці. Це загальновідомо.

Вона виступає як усвідомлене буття, суб'єктивний образ об'єктивного світу, суб'єктивна реальність, а в гносеологічному плані – як ідеальне протилежно до матеріального і в єдності з ним. Специфіка свідомості, її якісна визначеність полягає в тому, що в гносеологічному аспекті свідомість є суб'єктивними

---

¹ Гегель Г. Энциклопедия философских наук. – Т. 3. – М. : Мысль, 1977. – С. 257.

образами світу, який пізнається, а в онтологічному – семантичною інформацією в мозку людини про цей світ, зміст процесу її мислення і спілкування. Як пише Д. І. Дубровський, “свідомість ідеальна, якщо взятою її розглядати в гносеологічному плані, але вона матеріальна в онтологічному плані”¹.

Багато дослідників визначають свідомість як результат певного постійного порівняння того, що циркулює в мозку з тим, що надходить до нього ззовні. В цьому випадку термін “ззовні” означає, що суб’єктивізується духовний продукт з потоків космічної свідомості.

Інтерпретуючи те, що надходить, мозок увесь час порівнює його зі своїм змістом. Це порівняння і є, на нашу думку, “поток існування, життєбуття”. Отже, свідомість – це знання людини про її навколишній світ. Це той загальний зміст Семантичного Всесвіту, який входить до складу інформаційного поля середовища і особистості. Чим вагомішою є ця загальна частина, тим більш стабільним для людини є навколишній світ.

Унікальним і найпотаємнішим в структурі не тільки вказаної вище стадії, але й саморозгортання людини як цілісності є центральний продукт – самосвідомість людської особистості. Під самосвідомістю ми розуміємо момент рефлексії, завдяки якій людина, з одного боку, перетворює продукти свідомості в продукти духовного світу, а з другого, – забезпечує перехід змісту семантичної реальності в продукти розуму або мислення. При цьому важливо підкреслити те, що *самосвідомість людини є нічим не обмеженим або нескінченим процесом саморуху універсуму, що перебуває в суб’єктивізованій формі або в стані мікрокосму.*

Тут ми торкаємось найпотаємніших струн проблеми, яка досліджується, тому аргументуємо це. “У своїй простій істині дух є свідомістю і розкриває свої моменти. Вчинок поділяє дух на субстанцію і свідомість субстанції, поділяючи як субстанцію,

---

¹ Дубровский Д. И. Проблема идеального. – М, 1983. – С. 5.

так і свідомість. Субстанція як загальна суть і мета протистоїть собі як роз'єднаній дійсності; нескінченний середній термін є самосвідомістю, яка, будучи в собі єдністю себе і субстанції, тепер стає для себе самосвідомістю, об'єднує загальну суть і її роз'єднану дійсність, вивичує останню до першої і діє етично, – першу ж зводить до другої і досягає мети, тобто субстанції лише уявної, вона створює єдність своєї самості і субстанції як свій витвір і тим самим – як дійсність”, – пише Гегель¹.

За своїм місцем у формотворчому процесі самосвідомість повинна отримувати і отримує свій подальший розвиток вже поза людським організмом. Такою є властивість всіх продуктів другого формоутворюючого процесу. Наука визначила його поняттям “умонастрій” людини. З нього формується умонастрій соціальних спільнот, трансперсональність, соціетальна психіка, колективна свідомість і багато іншого. Гарним матеріалом для ілюстрації цієї тези є роботи Л. Гумільова, присвячені етногенезу.

Це означає, що ми можемо продовжити розглядати формоутворюючий процес уже за межами людської особистості, тобто в середовищі її існування. Середовище її існування також пояснюється процедурою формоутворюючого процесу. Тут йдеться про морфогенез соціального середовища або соціуму. Ми буквально “намацали” в самосвідомості момент того явища, яке знайшло в європейській ідеалістичній традиції широке висвітлення². І це закономірно. “Для розуму, що володів уявленнями, вихід полягав в утворенні понять, для розуму, що володіє поняттями, повинен бути відповідний вихід” — справедливо писав П. Успенський³.

Зазначена теза є вкрай важливою для подальшого аналізу місця і ролі людини в саморусі універсуму, тому ми звертаємо на нього особливу увагу. Існування інтелекту, елементами якого є не поняття, а інтуїція, є вже встановленим фактом, а

---

¹ Гегель Г. Эстетика. В 4-х томах. – Т. 4. – М. : Искусство, 1973. – С. 83.

² Успенский П. Д. TERTIUM ORGANUM. Ключ к загадкам мира. – Санкт-Петербург: “Андреев и сыновья”, 1992. – С. 227.

³ Там же. – С. 228.

форма колективної свідомості, що належить до колективного інтелекту, може бути названа і вже названа космічною свідомістю. Визнаючи легітимність колективної свідомості і колективного інтелекту, ми повинні розглядати *людську особистість як оригінальний функціональний орган універсуму*. Інакше кажучи, ми маємо справу з **соціальним процесом** як явищем геологічного походження і тотального характеру. Тобто завдяки наявності самосвідомості людина виходить за свої межі, створюючи колективний інтелект, і тим самим спрямовується в Космос.

Як родовий продукт на цій стадії виступає **надсвідомість, що як нейтральний продукт відкидається в зовнішнє середовище**. Спочатку цей викид відбувається в першу природу, а пізніше – в суспільство або в другу природу. Цей процес є історично скороминучою формою опредмечування людиною своїх сутнісних сил. Він достатньо докладно вивчений і широко представлений в наявній літературі під назвою відчуження¹. Зазначену категорію вивчали багато науковців і філософів. Але заради об'єктивності треба визнати, що найбільш вагомий внесок в освоєння процесу відчуження зробив К. Маркс. Для того, щоб переконатися в цьому, досить ознайомитися з такими його роботами як “Економіко-філософські рукописи 1844 року”, “Капітал” і іншими. Так з'являється **соціальний продукт**, який, будучи відчуженим від свого виробника, перетворюється на самостійну силу, яка панує над ним і ворожою йому до нього. Панування соціального продукту над його творцем відоме нам як явище фетишизму.

Процедура формотворення розкрила саморозгортання людського організму як незалежний від окремої людини геологічний процес, що складається з трьох стадій, кожна з яких отримала своє визнання і навіть власну назву. *Перша* – існування чуттєвої людини, що ґрунтується на сенсильній матерії. Вона називається фізичною людиною. Інакше її ще називають соматичною капсулою або сомою.

---

¹ Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – С. 456.

Друга стадія відома нам як власного самостійного світу всередині нас, який слід називати *психонавтикою*. Інакше її ще називають душею людини, яка призначена для “обігріву” інших людей. І. Кант писав: “Що ми називаємо душею, все знаходиться в безперервному русі і не має в собі нічого стійкого, за винятком хіба що (якщо завгодно) Я, такого простого тому, що це уявлення позбавлене змісту”¹.

Нарешті, *третя стадія* ґрунтується на інтелігібельній матерії і відома нам як розум людини, що наче поєднує світовий і індивідуальний Розум. Завдяки цьому людина за певних умов виявляє, перетворює і опредмечує зміст духовного світу. Останнє відбувається, щоправда, лише в пору зрілості дійсності, коли “ідеальне виступає разом з реальним і буде для себе в образі інтелектуального царства той же світ, що є зрозумілим у своїй субстанції”².

Онтологічна єдність цих трьох стадій в людському організмі має органічний характер, оскільки ця цілісність забезпечує їх морфологічний і функціональний зв'язок між собою. Вказана органічна єдність досягається за рахунок видозміни і взаємопроникнення один в одного матеріального і духовного субстратів. Нагадаємо, що матеріальний інгредієнт людського організму представлений ланцюжком: фізичне тіло – мозок – система функціональних органів, а духовний інгредієнт, у свою чергу, ланцюжком: сенси – знання – структурна інформація.

У зв'язку з вищевикладеним, людину треба розглядати як монадне утворення, тобто як цілісність, яка може репрезентувати весь Всесвіт, стиснутий в межах конкретного індивідуума. Не даремно у філософській літературі людину споконвіку називають мікрокосмом.

Російський філософ і правознавець І. А. Ільїн, досліджуючи умови забезпечення ефективної життєдіяльності держави, писав про те, що живі особи є “тілесно-душевно-духовні організми; вони не просто потребують свободи і вимагають її,

---

¹ Кант І. Критика чистого розуму. – М. : Мысль, 1994.– С. 539.

² Гегель Г. Філософія права. – М. : Мысль, 1990. – С. 56.

але вони повинні бути гідні її ... Людина бере участь в житті своєї держави як живий організм, який сам стає живим органом державного організму”¹.

На підставі вищезазначеного морфогенетичний процес людського організму можна подати в наступному вигляді (рис. 1.1).

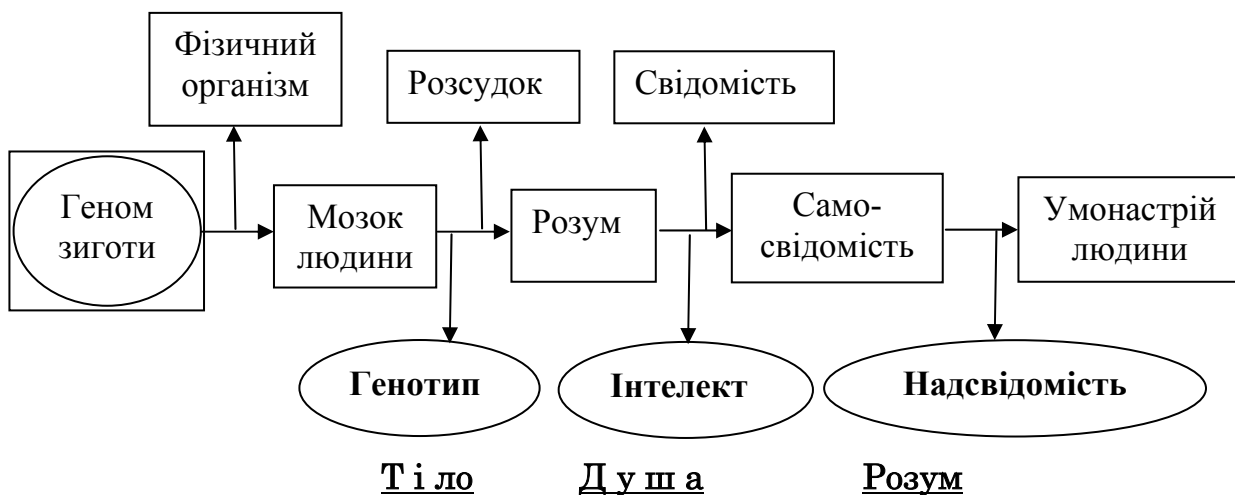

Рис 1.1. Структура людського організму

Сучасна філософія вже усвідомила і відобразила цілісність цього явища. Так, наприклад, А. Г. Спіркін пише: “Людина є цілісною єдністю біологічного (організмального), психічного і соціального рівнів, які формуються з двох: природного і соціального, спадкового і прижиттєво набутого. При цьому людський індивід – це не проста арифметична сума біологічного, психічного і соціального, а їх інтегральна єдність, що призводить до виникнення нового якісного ступеня – *людської особистості*”².

Цілісність функціонування людської особистості в зовнішньому середовищі охоплене поняттям *монадності* людини. З наростанням щільності соціальних зв'язків в ХХ сторіччі ефект монадності став надбанням не тільки вождів і пророків (як це було у минулому), але і багатьох людей за межами істеблішменту сучасної цивілізації. Принцип плеяди

1 Ильин И. А. Собрание сочинений. В 10 т. – Т. 2. Кн. 1. – М. : Русская книга, 1993. – С. 379.

2 Спиркин А. Г. Основы философии. – М. : Политическая литература, 1988. – С. 457.

(колективу) доповнюється принципом монади в ціннісній свідомості людей ХХ століття. Такі монадні особистості, як: М. Ганді, М. Л. Кінг, Я. Корчак, мати Тереза, О. Сахаров, О. Солженіцин, В. Цой, В. Листьев – означають значно більше, ніж навіть багато політичних партій. Сама особистість в її монадному вираженні набуває функції автопортрета людської спільності.

При цьому масштаб особистості вимірюється тільки масштабом тих реальних завдань, у процесі вирішення яких вона виникає, оформляється в своїй визначеності і розгортається в справах, які стосуються інтересів інших людей, а не тільки її власну персону. Чим ширше коло цих людей, тим значнішою є особистість. Тоді сила особистості – це індивідуально виражена енергія того “ансамблю” суспільних відносин, яка рухає колектив однодумців і ворогів того індивіда, на базі якого виникає певний функціональний орган. При цьому особистість зберігає себе лише за умови постійного нарощування потужності і розширенні активності.

Таким чином, людина постає перед нами як вершина саморозгортання першої природи, її вищий і найбільш неповторний продукт на планетарній арені. Інакше кажучи, із закінченням процесу формоутворення людського організму вплив першої природи на нього досягає свого максимуму. Безмежний універсам, нарешті, набуває суб’єктивного образу.

Проте людина, досягнувши вершини в розвитку першої природи, на цьому не тільки не зупиняється, а навпаки, починає жити і діяти за своїми законами, породжує нову соціальну реальність. Вона сама стає локомотивом еволюції Всесвіту. Розглянемо цей момент докладніше, оскільки, як відомо, людина стає джерелом соціальної форми руху універсуму.

1.2. Особистість – функціональний орган в організмі людини

Для глибшого розуміння місця і ролі людської особистості в саморозгортанні універсуму не можна обмежуватися поясненням причини її виникнення або алгоритмом формоутворення людського організму. Важливо зрозуміти, яку функцію в механізмі саморуху Всесвіту вона виконує. Це означає, що в універсумі повинна бути потреба в тому, щоб людина як біологічний об'єкт і підсумок саморозгортання першої природи набула нових якостей. Останнє означає, що особистість виникла для виконання в механізмі його саморуху якоїсь специфічної функції. Це може бути тільки функція підйому універсуму на новий рівень саморуху. Потреба універсуму в такій функції виникла внаслідок того, що він, досягнувши ідеальної суб'єктивної форми в людському організмі, став вимагати для себе повернення в об'єктивну форму. Якщо це не так, тоді він позбавляється своєї найважливішої атрибутивної властивості – руху.

Для такого якісного стрибка універсуму треба перейти з біологічної фази руху в соціальну або від першої до другої природи. Нагадаємо, що остання виникла за законами органічної еволюції макрооб'єктів, як і поза ними; вона існує відповідно до закономірностей органічних процесів і, водночас, виходить за межі їх дії. Інакше перетворення біологічного процесу на соціальний містить в собі суперечність, вирішення якої й призводить до виникнення якісно нової форми руху універсуму.

З наведеного вище можна висунути гіпотезу про те, що саме такий перехід універсуму, тобто перехід в первинний стан, і покликана забезпечувати людська особистість у Всесвіті. Інших сил геологічного масштабу, здатних викликати появу і забезпечити стійкість соціальної форми руху, ми поки просто не

бачимо не тільки на планетарній арені, але навіть у Всесвіті. Оскільки перша і друга природа мають одну й ту саму субстанціональну основу, то універсум просто перетікає з однієї фази в іншу, постійно знаходячись, образно кажучи, “у себе вдома”. Проте, виникає проблема пояснення “незнищенності” його руху. Але ми на цьому не зупиняємося, оскільки вважаємо рух атрибутивною властивістю універсуму.

Все вищезрозглянуте дає нам можливість зробити висновок про те, що особистість є процесуальним утворенням, яке виникає у процесі морфогенетичного становлення тіла людського організму. Інакше кажучи, особистість є функціональним органом, похідним від людського організму. У зв'язку з цим можна стверджувати, що ***особистість як функціональний орган людини має не штучне, тобто привнесене із суспільства, а природне походження.***

Цей висновок надзвичайно важливий для подальшого аналізу проблеми, оскільки він не збігається з точкою зору щодо походження, суті, а отже і функцій особистості в планетарній системі, що домінує у вітчизняній літературі. Нагадаємо, що згідно з панівною тезою в матеріалістичній літературі “суть людини” – не “...абстракт, властивий окремому індивідові”, а “...сукупність всіх суспільних відносин”¹. Не можна не помітити, що тут не проводиться чітка межа між людиною і особистістю. Проте, варто підкреслити, що ідея К. Маркса про людину як сукупність суспільних відносин була своєчасною і геніальною, оскільки дала можливість фактично розглядати це явище як функцію від соціального середовища, усунувши протиставлення індивіда і суспільства. Світ перестав бути просто сукупністю “зовнішніх” речей, він став людським світом, а людський індивід набув соціального забарвлення.

Проте, сьогодні стан справ у галузі пізнання такий, що ми розглядаємо людину дещо в іншому ракурсі й тому пояснюємо її інакше. З викладеного вище випливає, що людина як істота біосоціальна має в якості морфогенетичної основи біологічний

---

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч. – 2-е изд. – Т. 3. – С. 3.

субстрат, а особистість є моментом її функціонування. Тому можна зробити висновок про те, що суть особистості – функціонування власного соціального змісту людини, який через еволюцію виробляється з атрибутивних властивостей універсуму шляхом його суб'єктивування. Інакше звідки могло б з'явитися суспільство як соціальний продукт, якби у людини соціальне не виникало природним чином у процесі саморозгортання універсуму. Але ми погоджуємося з тим, що цей процес значно інтенсифікується у тому випадку, коли в структуру людини надходить уже наявний соціальний зміст.

Оскільки процес вироблення і накопичення соціального змісту у різних людей відбувається по-різному, то одна людина може відрізнятися від іншої за багатьма параметрами. Проте, найбільш істотними відмінностями є ті, які виникають в результаті трьох індивідуальних родових процесів формоутворення, що не залежать від свідомості і волі. Зрозуміло, що йдеться про відмінності, що впливають із змісту генотипу, інтелекту і надсвідомості. Відносне самостійне функціонування цих трьох родових продуктів і є специфічним утворенням, яке ми називаємо особистісною компонентою людського організму.

Насамперед, особистість як орган структури людини має таку морфологію, яка забезпечує їй реалізацію специфічної функції в механізмі саморуху універсуму. Ця теза має право на існування, оскільки із закономірностей морфогенетичного розвитку сімейства фізичних організмів добре відомо, що у разі виникнення потреби в специфічній функції в організмі живого формується або окремий орган для її реалізації, або якийсь з вже існуючих органів набуває властивостей поліфункціональності. Влучно оцінив цей аспект саморозгортання людини Е. В. Ільєнков: "...функція, яка задана ззовні, створює (формує) відповідний до себе орган, необхідну для власного існування "морфологію" – саме таким, а не будь-якими іншими є зв'язки між нейронами, саме такими, а не іншими є "малюнки" їхніх взаємних прямих і зворотних зв'язків. Тому й можливий будь-який з "малюнків", залежно від

того, які функції доводиться здійснювати тілу людину в зовнішньому світі – світі за межами її черепа і шкіряного покриву. І рухома “морфологія” мозку (точніше, кори і її взаємозв’язків з іншими відділами) складеться саме така, яка викликана зовнішньою необхідністю, умовами зовнішньої діяльності людини, тією конкретною сукупністю відносин цього індивіда з іншими індивідами, всередині якої цей індивід опинився відразу після своєї появи на світ, тим “ансамблем соціальних зв’язків”, який відразу перетворив його на свій “живий орган”, відразу ж поставив його в таку систему відносин, яка примушує його діяти так, а не інакше”¹.

Отже, особистість після того, як відбулося завершення власне формоутворюючих процесів, набуває морфологічного оформлення і стійко функціонує в структурі людського організму разом з фізичним тілом, яке є відносно самостійним цілим. Вона є специфічним функціональним органом, що сформувався на біологічному субстраті. Нагадаємо, що під функціональним органом слід розуміти будь-яке тимчасове поєднання сил, здатних виконувати роботу або забезпечувати певну функцію в системі. Оскільки особистість є функціональним органом, то вона “розлита” по всьому тілу людини і не може бути зведена ні до одного з її органів, наприклад, мозку, розсудку, розуму, інтелекту, свідомості, самосвідомості, надсвідомості, волі, серця, душі та ін.

Особистість, з’явившись на світ у результаті трьох формоутворюючих процесів, є якісно новим утворенням процесуального характеру. Образним прикладом у цьому випадку може бути гітарна струна, яка в спокійному стані має одну якість, а у момент звучання проявляє свої дивовижні властивості, заради яких вона, власне кажучи, і була натягнута на гітару. Тому ми можемо цілком погодитися з тезою Е. В. Ільєнкова про те, що “в тілі індивіда виконує себе, реалізує себе, здійснює себе особистість як принципово відмінне від її тіла і мозку соціальне утворення (“суть”, а саме сукупність

---

¹ Ільєнков Э. В. Философия и культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 398-399.

(“ансамбль”) реальних, чуттєво-наочних, здійснюваних через речі відносин певного індивіда до іншого індивіда (до інших індивідів)¹.

Первинний соціальний зміст, що виробляється людським організмом, перебуває в синкретній, тобто в нерозгорнутій формі, але через збіг сприятливих обставин отримує своє втілення в інших людях або застигає в опредметненій формі завдяки процесові відчуження відповідно до зовнішніх умов, що склалися. Інакше кажучи, так виникає новий, функціональний за природою орган індивідуальності.

Для того щоб глибше пізнати особистість як функціональний орган, потрібно вивчити процеси або події, органіки індивіда, що здійснюються всередині. У “просторі” суспільних відносин, в соціально детермінованих діяннях людини ця якість усього лише виявляється, закріплюється і накопичується. Тобто у взаємодії з іншими людьми соціальний зміст окремої людини тільки виявляється і призводить до мультиплікаційного ефекту. Інші люди для особистості, що продукує багатство свого соціального змісту в зовнішнє середовище, є ніби полотном, на якому це багатство соціального змісту закріплюється для суспільного огляду і користування.

Ми це пояснюємо тим, що вказаний функціональний орган, як і все інше, що існує під небом, детермінується основою, тобто біологічною формою руху універсуму, і умовами або зовнішнім соціальним середовищем. Наявність зовнішнього соціального середовища призводить до того, що зміст внутрішнього соціального середовища для виходу в зовнішнє середовище повинен бути певної якості, інакше його немає сенсу продукувати. Так з’являється ефект, що отримав назву культури.

Оскільки особистість як функціональний орган є силовим полем, то на нього, звичайно ж, діють силові поля, породжені іншими людьми. Особистість виникає в структурі людини, а виявляється і стійко функціонує в міжособистісному просторі,

---

¹ Там само. – С. 399.

утворюючи оригінальну сферу накопичення продуктів розуму. Так виникає ноосфера. У цьому полягає топологічний аспект проблеми.

Інакше кажучи, ми хочемо підкреслити, що твердження про те, що особистість, будучи функціональним органом, не викликається іншою людиною, як вважав, наприклад, Е. В. Ільєнков, а навпаки спрямована на іншу особистість і виявляється в просторі “реальної взаємодії щонайменше двох індивідів, пов’язаних між собою через речі і речовинно-тілесні дії з цими речами”¹. Як тут не пригадати слова К. Маркса про те, що ця людина лише тому “король”, що інші люди ставляться до нього як “підданці”. Тим часом парадокс полягає в тому, що самі вони вважають себе “підданцями” тому, що ця людина – “король”. Щоб зрозуміти природне походження особистісної компоненти людини, треба аналізувати явище не з боку суспільства, а йти природним шляхом, тобто рухатися так, як саморозгортається універсум.

Отже, особистість – це системна якість людського організму, провідною функцією якої є породження, підтримка в певних межах основних характеристик суб’єктивізованого потенційного соціального світу з подальшою трансформацією його в нову якість – соціальну природу, що об’єктивізувалася, для того, щоб універсум міг вільно перетікати з однієї фази саморуху в іншу.

З появою підструктури особистості людський організм знаходить специфічну, принаймні таку, що раніше так виразно не проявлялась ні у одного з видів живих організмів, атрибутивну властивість – мислення. Останнє виникло для підтримки життєдіяльності цього функціонального органу. Для цього необхідне постійне виробництво і відтворення, а у цьому випадку – рефлексія елементів структури особистості.

Мислення засноване на переробці інформації, що функціонує в людському організмі. Його результатом є виробництво і відтворення структури особистості. Про якість протікання цього процесу ми судимо за рівнем теоретичної

---

¹ Там само – С. 404.

культури. Ось як про це писав Гегель: “На основі різноманіття визначень і предметів, що зацікавлюють, розвивається теоретична культура, не тільки різноманіття уявлень і знань, але і рухливість і швидкість уявлення і переходу від одного уявлення до іншого, осягнення складних і загальних відношень і т. д., формування розсудку взагалі, а разом з тим і мови. Практична культура, що набувається працею, полягає в потребі і звичці до занять взагалі, потім в обмеженні своєї діяльності, узгоджуючись частково з природою матеріалу, частково ж і переважно зі свавіллям інших і внаслідок набутої завдяки цій дисципліні звичці до об’єктивної діяльності і загальнозначущих умінь”¹.

Завдяки механізму мислення людська особистість в своїй структурі породжує специфічну голограму, тобто цілісно відтворює Всесвіт. Про її існування у філософії відомо давно – це парадокс Лао-цзи: найвеличніше знаходиться у найдрібнішому. Саме з цієї позиції справедливим є твердження про те, що людина – це мікрокосм. “З філософської точки зору, безперечний інтерес полягає у тому, що адекватне відтворення в мозку людини зовнішнього світу досягається за допомогою кодування сенсорної інформації за принципом “частина заміщує ціле”. Саме цей принцип лежить в основі символічного уявлення про світ, завдяки чому в пам’яті людини може бути зафіксований колосальний обсяг інформації. Оптичні голограми тепер широко відомі, вони дозволяють отримувати цілісне об’ємне зображення об’єкту. Це зображення істотно відрізняється від фотографії тим, що воно локалізоване в просторі і дає можливість оглядати зображений об’єкт з усіх боків. Оптична голограма є результатом взаємодії когерентних випромінювань, що інтерферують. Когерентне підсвічування голограми призводить до виникнення світлової хвилі, що стоїть. Інтерференційні процеси такого роду (і голограми теж) можуть бути не тільки оптичного характеру. Для виникнення голографічних процесів істотним є хвильовий характер

---

¹ Гегель Г. Філософія права. – М. : Мысль, 1990. – С. 239.

взаємодій, що породжують голограму¹”, – справедливо зауважують В. С. Полікарпов і В. А. Полікарпова.

Сьогодні ідея людини як універсальної космічної голограми знайшла підтримку не тільки у фізиків, нейропсихологів, але й у філософів². У зв'язку з цим по-новому звучить твердження Спінози: “Тіло людини є окремим випадком нескінченної протяжності”, “розум людини – одна з форм нескінченної думки”.

Проте, розшифрувати і по-справжньому зрозуміти таку голограму або відомий парадокс Лао-цзи західній людині можна тільки після того, коли вона зрозуміє значення поняття “нелокальна інформація” в сучасній фізиці. У нелокальному згорнутому порядку інформація не може характеризуватися локальністю, але “проникає” і (або) “трансцендентує” всі локальності. При цьому не можна не звернути увагу на слова Р. А. Вілсона: “вираз “інформація, що не володіє локальністю” багато в чому нагадує індуїстське поняття Брахмана, китайську концепцію Дао, “Великий розум” Олдоса Хакслі і “Свідомість Будди” буддизму махаяни”³. Будь-яка з цих концепцій повинна мати на увазі, на його думку, інформацію без локальності (якщо визнати, що вони взагалі хоч щось мають на увазі).

При цьому мозок людини як орган опосередкування розширює кількість переходів від двох в біологічній основі (матеріальне – духовне) до трьох опосередкувань, підключаючи сюди ще перехід “біологічне – соціальне”. Отже, людський організм володіє трьома сигнальними системами. Кожний з видів природи, дотичних до нього, має свій специфічний канал впливу на людський організм, внаслідок чого у людини з'являються нові рівні свободи, що значно підсилюють ефект її самореалізації в планетарній і космічній системах. Тут важливо зрозуміти, що головний зміст процесу життєдіяльності людської особистості – це не пристосування до середовища, а

---

¹ Полікарпов В. С., Полікарпова В. А. Феномен человека – Вчера и завтра. – Ростов-на-Дону: Изд-во “Феникс”, 1996. – С. 51.

² Лешкевич Т. Г. Философия. Вводный курс. – Изд. 2-е дополненное. – М. : “Контур”, 1998. – С. 257-261 и др.

³ Уилсон Р. А. Квантовая психология. Перевод с англ. под ред. Я. Невструева. – “Янус”, 1998. – С. 205.

породження і реалізація внутрішніх програм соціального призначення, що продиктовані основою, тобто біологічною формою руху універсуму. При цьому активна дія індивіда, спрямована на іншого індивіда, повертається рикошетом до нього, “відбивається” від іншого індивіда як від своєї перешкоди і тим самим перетворюється з дії, спрямованої на “інше”, в дію, спрямовану (опосередковано через “інше”) на себе.

Проте, нас зараз більше цікавить природна сторона справи, тобто морфологія цього функціонального органу. У структурі особистості, як функціонального органу, чітко розрізняються чотири блоки: матеріальний, духовний, соціальний і психічний. Це прямо впливає з вищевикладеного матеріалу. Далі нас цікавить не тільки те, як вони між собою пов’язані, але й як вони між собою взаємодіють. З дискусій, що відбуваються в сучасній науково-філософській літературі, видно, наскільки це складний момент для пояснення. З цього приводу не тільки розгорнулася широка наукова полеміка, наприклад, про місце і роль генетичної і культурної програм в становленні людини, але й снують досить ґрунтовні напрацювання щодо окремих сторін цієї взаємодії.

Інтеграція трьох вищеназваних стадій людського організму в органічну єдність забезпечується слабкими електричними взаємодіями, що виникають на основі трьох типів інформаційних систем. В організмі людини виникають і розповсюджуються так звані хвилі, що стоять, які в м’язах міокарда транспортують речовину і енергію, а в структурах головного мозку несуть інформацію¹. Причому кожен з трьох блоків – фізичний, духовний і соціальний – може спілкуватися з іншими за допомогою блоку опосередкування, тобто психіки людини.

Залежно від джерела надходження слід розрізняти генетичну інформацію (внутрішню) і фенотипну інформацію (зовнішню), яку іноді в літературі називають екологічною. У

---

¹ Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления. – К. : “Либідь”, 1990. – С. 59.

сукупності вони утворюють інформацію людського організму як відкритої системи.

Біологічна інформація – це відбиток спадкових властивостей і умов онтогенетичного розвитку організму в структурі його інформатид, пристроях нервової системи, що запам'ятовують, і, можливо, інших системно-регуляторних чинників. Біологічна кібернетика дає змогу на основі закону інформаційної обумовленості біологічних явищ, або закону Уоддінгтона, і закону дискретності і безперервності біологічної інформації, або закону Моргана – Ефруссі, уявити, як відбувається взаємодія матеріального і духовного інгредієнтів у структурі людського організму. Так, виходячи із закону Уоддінгтона, системно-регуляторні чинники, що визначають розвиток і життєдіяльність організму, чинники, що контролюють процеси обміну речовин і енергії, можна розглядати як сукупність сигналів, що управляють, несуть інформацію про певну живу систему і навколишнє середовище. На основі генетичних і біохімічних досліджень були виявлені речовини – основні носії біологічної інформації, які були названі інформатидами або семантидами. До них належать високоспецифічні полімерні речовини, в первинній структурі яких знаходиться інформація, що визначає ознаки і властивості організму. Інформатида належать до нуклеїнових кислот (ДНК, РНК) і білків¹.

Перенесення інформації за допомогою інформатид здійснюється шляхом їх відтворення на основі матричного синтезу і передачі від материнських клітин дочірнім або за іншими каналами зв'язку. При цьому можливе перенесення інформації з ДНК на ДНК (реплікація), з ДНК на РНК (транскрипція), з РНК на білки (трансляція). Зворотна трансляція, тобто передача структурної інформації з білків на РНК або ДНК, ймовірно, не можлива, як і синтез білка в організмі поза процесом трансляції.

---

¹ Чернов Г. Н. Законы теоретической биологии // Знание. – Биология. – 1990. – № 1. – С. 38-43.

Початкову програму розвитку організму складає генетична інформація, закодована в структурі ДНК. Вона визначає те, що ми називаємо детермінацією основи. У процесі розвитку на цю програму нашаровується екологічна інформація, яка програмує хід подальшого розвитку в межах, що визначаються спадковістю. Вони складають так звану норму реакції, зміна якої обумовлюється мутаціями, що зачіпають структуру ДНК. Це детермінація умовами.

Закон Моргана – Ефруссі розкриває дискретність і безперервність біологічної інформації на молекулярному, клітинному і на рівні організму. Розчленованість спадкової основи на гени, що сполучені в групи зчеплення, – хромосоми, а генів – на нуклеотидні триплети, молекулярно-дискретна організація і якісна визначеність білків організму як кінцевих інформатид, обумовленість нервової діяльності окремими рефlekсами – все це виражає дискретність (перервність) біологічної інформації.

Внутрішня єдність, цілісність біологічної інформації будь-якого організму, нетотожність цієї інформації до простої суми її елементарних одиниць виражають властивість її безперервності. У конкретній експресії (реалізації) біологічної інформації її дискретність і безперервність виявляються водночас, зумовлюючи єдиний процес інформаційної детермінації (визначення) розвитку і функціонування організму. Світло на механізм функціонування спадкової підструктури проливає нова наука – хвильова генетика, заснована П. П. Гаряєвим. Цей дослідник припустив, що “проект будівлі” зашифрований в так званій основній частині ДНК, яка складає 99% її довжини. Але зашифрований не в хімічних речовинах, а у фізичних полях, які утворюються навколо хромосом і мають голографічну будову.

У хвильовому геномі міститься у згорнутому вигляді інформація про весь організм: про його минуле, сьогодення і майбутнє. Мало того, молекули ДНК здатні обмінюватися цією інформацією за допомогою акустичних і електромагнітних

хвиль, зокрема світлових. Ця гіпотеза блискуче підтвердилася багатьма експериментами. Дослідники навчилися накачувати ДНК енергією світла і звуку. Вони ніби освітлювали і прочитували невідомі сторінки генетичних текстів, запускаючи спадкові програми, які повертали до життя “мертві” рослини.

Учені прийшли до висновку, що деякі людські слова мають не енергетичну, а інформаційну дію на ДНК. Спадкові програми ушкоджувалися, коли дослідники говорили щось жахливе – образно кажучи, проклинали рослину. За оцінками фахівців слова, вимовлені байдужим гучним або тихим голосом, викликали мутагенний ефект, подібний до того, який здійснює радіоактивне опромінювання потужністю 30 тисяч рентген! Страшно навіть подумати, що сталося б з людиною після такої словесної обробки, якщо 800 рентген вважається для неї смертельною дозою.

Водночас вчені довели, що при обробці насіння пшениці, вбитого радіоактивним опромінюванням, спеціально підібраними словами, як правило, з молитов, спостерігався приголомшувачий ефект: гени, що переплуталися, розірвані хромосоми і спіралі ДНК стали на свої місця і зрослися. Мертве насіння ожило і зійшло. Через апарат, який переводить людські слова в електромагнітні коливання, учені благословили здорове насіння пшениці і воно стало бурхливо рости.

Здавалося б, від рослин до людей – величезна відстань. Але інші дослідження показали, що генетичні апарати всіх живих істот працюють згідно з універсальними законами. Вчені впевнені, що сказані через апарат прокляття і благословення викликали б в ДНК людини зміни, подібні до тих, які відбулися в рослинах. Підтвердження цієї тези ми знаходимо в колективній монографії “Принципи організації соціальних систем”. “Однією з найбільш специфічних властивостей змістовної інформації, – пишуть її автори, – вважається “несиловий” характер її дії. Несилова дія виявляється в тому, що при незначній величині енергії сигналу, що несе

інформацію, енергія реакції сприймаючої системи є незрівнянно більшою. Передбачається також, що перетворення в об'єкті, який інформується, є результатом дії змісту сигналу, але ніяк не його енергії. Це дає підставу одним говорити про нематеріальність інформації, а іншим – про те, що вона хоч і матеріальна, але не є сама матерія, а лише її особлива властивість”¹.

Учені прийшли до приголомшуючого висновку – ДНК чує людську мову. Її “вуха” спеціально пристосовані до сприйняття таких акустичних і електромагнітних коливань. Молекули спадковості отримують і світлову інформацію: людина може не вимовляти вголос, в думках читати текст, але зміст все одно дійде до клітинних ядер. Найголовніше, що ДНК небайдужа до фенотипної інформації, яку отримує. Молитви, настрої, замовляння, словесні обереги, мабуть, є чітко підібраним вібраційно-енергетичним кодом зі своєю специфічною “цілющою” структурою, оскільки повертають до життя здорові тенденції у функціонуванні генетичного апарату, а наговори і прокляття, навпаки, породжують діаметрально протилежні процеси.

Отже, генетики, зробивши безліч відкриттів, отримавши Нобелівські премії, несподівано натрапили на факт, що дійсно бентежить. Так звані букви генетичного коду, які раніше вважали основою всіх спадкових програм, насправді відповідають тільки за синтез білків. Ця обставина лише свідчить, що і на генотипному рівні матеріальне і духовне нерозривно пов'язано. Але щоб з цієї “цегли життя” побудувати грандіозну будівлю живого організму, потрібні куди складніші програми, в яких міститься лєвова частка всієї спадкової інформації².

Людство давно намагається врахувати вплив “зовнішніх” програм на розвиток людини за допомогою астрології, діанетики і деяких інших прийомів. Тут привабливою виглядає

---

¹ Принципы организации социальных систем: теория и практика / Под ред. М. И. Сетрова. – К. : Одесса: Выща шк. Головное изд-во, 1988. – С. 19.

² Доктор Нострадамус. – 1997. – № 7.

робоча гіпотеза про те, що ми їх отримуємо з Космосу завдяки сонячним і зоряним променям, що викликають, як відомо, процеси фотосинтезу в живих системах.

При цьому функціональний зв'язок стадій між собою неодноразово дублюється на рівні матеріального і духовного, оскільки вони сформовані з двоєдиного субстанційного начала – квантового вакууму. На фізичному рівні, як свідчить В. В. Налімов, “нейропептиди зв'язують нервову систему, ендокринну систему й імунну систему в одну “двоспрямовану інформаційну мережу”¹. На семантичному рівні якісна своєрідність процесів відображення на різних рівнях організації універсуму залежить від якості (виду) відповідної інформації.

Опосередковуюча роль психіки людини становить особливий інтерес для нас при поясненні механізму взаємодії матеріального, духовного і соціального в структурі людини. Це викликано тим, що завдяки наявності “душі” людина здатна не тільки включатися і функціонувати у фізичному і в семантичному просторі, але й породжувати соціальний світ за рахунок надмірної енергії, що з'являється у взаємних переходах “матеріальне – духовне”.

Механізм включення людини в три названі вище світи – рефлексія. Як писав І. Кант, рефлексія “є таким станом душі, в якому ми перш за все намагаємося знайти суб'єктивні умови, за яких можемо утворювати поняття”². Якщо трактувати слова Канта сучасною мовою, то виходить, що завдяки рефлексії людина утворює знання, з якого в подальшому вже будується друга природа. Це спостерігається під час руху в одній площині, а під час руху в іншій – ми маємо справу з вивільненням вільної енергії. Цей аспект розглянемо детальніше.

Це дуже важлива обставина, оскільки вказана стадія виконує функцію опосередкування. Адже не можна не бачити,

---

¹ Налімов В. В. Спонтанность сознания. – М. : Прометей, 1989. – С. 103.

² Кант И. Критика чистого разума. – М. : Мысль, 1994. – С. 196-197.

що на першій стадії процес формоутворення відбувається у феноменологічному режимі, а на третій – в номенологічному. На першій стадії його продукт споживається як матеріал, що задовольняє потреби людини, речовина або структурна інформація, а на третій – інформація, що перебуває у формі сенсів. На другій стадії ця інформація виходить назовні у формі знання, з якого, за гіпотезою В. І. Вернадського, формується реальність, що нас цікавить.

Специфіка стадії опосередкування полягає в тому, що тут універсум перебуває в такому стані, якого він не може мати ні в матеріальному, ні в духовному світі, а саме: в *енергетичній формі*. Взаємодія матеріального і духовного світів тут відбувається у формі виділення або споживання енергії. При цьому проникнення феноменальної субстанції в номенальну відбувається як процес виділення фізичної енергії, а процес проникнення номенальної субстанції у феноменальну – як процес виділення психічної енергії. Спосіб входження цих світів один в одного – флуктуації. Тейяр де Шарден в роботі “Феномен людини” писав: “Поза всяким сумнівом, матеріальна і духовна енергія чимось пов’язані між собою і продовжують один одного. У самій основі певним чином повинна існувати і діяти в світі єдина енергія. І перше, що тут приходить на думку, – це уявити собі “душу” як фокус перетворення, де, сходячись через різні канали природи, зосереджується потужність тіл, щоб тут інтер’єризуватися і сублімуватися в красу і істину”¹.

З цієї причини взаємодія інтелектуального світу з феноменальним і номенологічним світами принципово інша. При переході від другої до третьої стадії формоутворення відбувається розподіл духовного на несвідоме (дологічне) і свідоме (логічне). Цим ми хочемо сказати, що розум не тотожний духовності. Ф. Шеллінг писав: “Інтелігенція продуктивна подвійно: або сліпо і несвідомо, або вільно і свідомо; несвідомо вона продуктивна в спогляданні світу,

---

¹ Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М. : Наука, 1987. – С. 60.

свідомо – в створенні ідеального світу”¹. Тут вже процес відбувається як доцільна внутрішня активність – мислення і доцільна зовнішня активність — праця. Вони зливаються в органічну єдність, утворюючи діяльність людини як продукт мислення і праці. Маркс досить добре висвітлив зазначену тезу під час дослідження процесу виробництва на прикладі знаходження відмінностей між працівником і бджолою.

Синтез фізичної і духовної енергії слід розглядати як інтелектуальну енергію людини, з якої створюється нова реальність – соціальний світ. Її гносеологічний аналог – ентелехія, яка є не чим іншим як діяльністю, або здатністю ноуменальної і феноменальної субстанцій здійснювати роботу при зміні стану².

Наше розуміння суті і змісту цього багато в чому таємничого для вітчизняної соціальної філософії поняття – ентелехія – таке ж, як воно представлене у філософії Арістотеля і монадах Лейбніца. Інакше кажучи, ентелехія виражає єдність матеріальної, формальної, дієвої і цільової причин³.

При виході матеріального світу в буття через другу стадію людина функціонує як онтологічний орган, здатний виконувати фізичну роботу. Якщо ж назовні виходить духовний світ, то тут розгортаються такі його якості, які прийнято називати духовністю людини. Разом вони утворюють систему атрибутивних якостей, яка відома нам як здібності. Саме здібності володіють творчими функціями, які при відкиданні в зовнішнє середовище як нейтральний продукт “застигають” в ньому та існують як чуттєво зовнішня людині друга природа. При цьому не можна не захоплюватися напрацюваннями філософів – екзистенціалістів, які наполегливо відстоюють ідею про трансцендентіювання соціального світу з внутрішнього змісту особистості.

---

¹ Шеллинг Ф. Сочинения в 2-х т. – Т. 1. – М. : Мысль, 1987. – С. 182.

² Философская энциклопедия. – Т. 5. – С. 563.

³ Там само. – С. 564.

Таким чином, основою для утворення соціального світу є енергія, що циркулює в структурі біологічного людського організму, яка інтелектуалізується і набуває культурної форми. У зв'язку з цим необхідно розкрити сенс і зміст категорії “інтелектуальне”, оскільки інтелектуальне, на нашу думку, якраз і є тим згустком енергії в структурі людського організму, “розплутавши” який можна кількісно оцінити енергетичний потенціал суб'єктивізованого соціального світу.

Для вирішення зазначеної проблеми необхідно розглянути суть поняття “інтелектуальне”. Алгоритм саморозгортання будь-якого поняття як цілого описаний в гегелівській “Науці логіки”. Виходячи з цієї установки, спробуємо розкрити суть поняття “інтелектуальне” відповідно до гегелівської схеми: існування – явище або буття – дійсність. Перейдемо до короткої характеристики названих вище стадій саморозгортання поняття “інтелектуальне”.

Почнемо з розгляду сутності інтелектуального як рефлексії універсуму в самому собі. Під суттю інтелектуального слід розуміти оригінальну форму універсуму, яка суб'єктивізована в живій речовині і тому протистоїть йому як істотна. Згідно з нашою гіпотезою, нову якість, яка виникає на основі органічного синтезу фізичного і духовного начал у людині, породжує ентелехію. Гегель, характеризуючи її, писав, що “виявляти себе – ось її власна дія”¹.

Подальший рух інтелектуального від існування в явище є переходом в щось абсолютно протилежне. Для забезпечення постійної взаємодії матеріального і духовного начал в структурі людської особистості сформувалися і діють два спеціальні органи зі своїми оригінальними механізмами. З боку матеріального компонента – це психофізичне, а з духовного – психологічне. У структурі людського організму психофізичне і психологічне зустрічаються у формі енергії. Енергетичний імпульс – це свого роду азбука Морзе в живій природі, коли за кожним сплеском енергії – байдуже в якій формі – світлом,

---

¹ Гегель Г. Наука логіки. – Т. 2. – М. : Мысль, 1971. – С. 184.

звуком або електромагнітним імпульсом – слідує певний квант інформаційного повідомлення – сенсу, що творить за голографічним принципом образи в мозку людини і викликає процеси асиміляції або дисиміляції у фізичному інгредієнті людського організму. Перехід хімічного автокаталізу в біологічну самоорганізацію і самовідтворення (самооновлення) пов'язаний з інформацією як мірою “неоднорідності в розподілі енергії (або речовини) в просторі і в часі”, – писав В. М. Глушков¹. Цей перехід проходить у формі слабкої електромагнітної взаємодії. Управляється електромагнітне поле волею людини. Людина як істота, обдарована здатністю творити, творити нове, таке, що володіє свідомістю і волею, єдина зі всіх живих істот “робить саме свою життєдіяльність предметом своєї волі і своєї свідомості”².

Отже, ми, нарешті, знайшли рух, який здатний вивести і виводить продукти соціального походження і призначення за межі людського організму. Останнє якраз і набуває специфічної якості суб'єктивування першої природи і породження соціуму. Жива речовина, а тим більше розумна, вступаючи в контакт з космічним середовищем, може отримувати з нього різні продукти (серед яких, насамперед, слід назвати активний потік протонів, що приходить), збирає і розподіляє в біосфері отриману у формі випромінювань енергію, перетворюючи її, врешті-решт, в земному середовищі у вільну енергію, здатну виконувати роботу.

Це означає, що людина, вступаючи в контакт із зовнішнім середовищем, фільтрує космічні потоки матеріалу-енергії-інформації, як медуза фільтрує морську воду, витягуючи з неї необхідне для себе наповнення і тим самим здійснює корисну роботу з очищення морів. Тому Ф. Енгельс має рацію, коли пише: “сила... виступає... як щось вкладене в організм ззовні, а не властиве йому і невіддільне від нього”³.

---

¹ Глушков В. М. О кибернетике как науке. Кибернетика, мышление, жизнь. – М., 1964. – С. 53.

² Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. – Т. 42. – С. 93.

³ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд. – Т. 1. – С. 597-598.

Далі розглянемо процес опосередкування в розумній живій речовині – людському організмі. У фізичному плані взаємодія виглядає як хвилювання внутрішнього силового поля окремої людини і коливання зовнішнього енергоінформаційного поля соціальної спільноти – групи, колективу, етносу, народу, людства.

При цьому важливо пам'ятати про те, що вся генетична інформація біосистеми зосереджена в макромолекулярній упаковці, а “витягання” потрібної інформації, її структуризація в послідовності обмінних процесів визначається динамічною функцією поля. У сучасній біохімії вже існує гіпотеза про те, що натрієво-калієву проникність мембран треба розглядати як матеріальний вираз протікання думки людини¹.

З вищенаведеної моделі саморозгортання універсуму за рівнями впливає, що при імпульсі з боку космічної свідомості макрорівень збагачується, а при імпульсі у бік підвалів космічної свідомості макрорівень збагачує своїм змістом Всесвіт. Таким чином, можна припустити, що макрорівень, на якому розгортається біот живої речовини як органічна єдність безрозсудного і розумного, є гігантським квантово-вакуумним насосом мембранного типу в організмі Всесвіту, що перекачує через себе матеріал універсуму, водночас забезпечуючи його видозміну. При цьому процес видозміни є переходом універсуму з фази матеріалізації у фазу дематеріалізації.

Оскільки макрорівень, як і весь універсум, має квантово-хвильову природу, то і все, що виникає тут, повинно мати квантове походження і пульсувати в ритмі дії описаної вище живої конструкції.

Таким чином, вирішення діалектичної суперечності між психофізичною і психологічною або чуттєвою свідомістю і раціональним процесом переживання і усвідомлення є невичерпним джерелом матеріалу для будівництва соціального світу. Біополе людства, що виникає з думок, відчуттів, бажань мільйонів і мільярдів людей, функціонує у формі слабких

---

¹ Донченко Е. А. Социетальная психика. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 32.

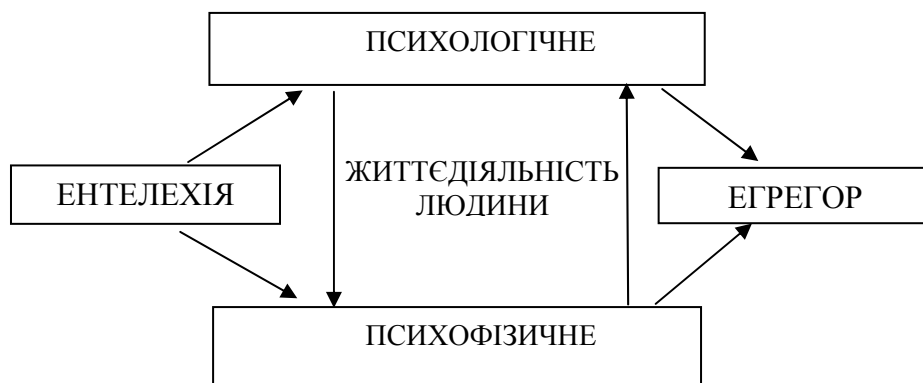

біострумів в нервових клітинах, а також в слабких і надслабких лептонно-електромагнітних імпульсах, що випромінюються клітинами, утворює специфічний простір, який називають ноосферою.

Подальший розвиток суті інтелектуального відбувається на третій стадії руху – дійсності. Атрибутом “інтелектуального” є егрегор, що розуміється нами як пульсуюче силове поле. При цьому не можна не відзначити, що наукова думка людства є найбільш раціональним його різновидом. Думка є нічим іншим як нейтронними взаємодіями в людському мозку, які вже доступні до вивчення квантовою біоенергоінформатикою, що вивчає процеси обміну слабкими і надслабкими енергоінформаційними сигналами. Ця наука, до речі, допомагає по-новому поглянути на явища телепатії, телекінезу, ясновидіння, біолокації, полтергейсту, левітації, реінкарнації та інші. Для електрона нейтронні процеси – енергетична хмара, пляма з індивідуальним малюнком і вагою, і, природно, зі своїми магнітними, гравітаційними, фотонними копіями, що неповторно заповнюють ноосферу.

Так думка, матеріалізуючись, виходить за межі свідомості. У фізичному аспекті це явище розгортається перед нами як соціальний світ, що натуралізується людиною в наочно-речовій і процесуально-інформаційній формі. Таким чином, егрегор є саме тим енергосиловим полем, з якого під впливом сил космічного стиснення створюється патерн соціального організму.

Отже, поняття “інтелектуальне” є достатньо складним утворенням. Воно виникає в результаті логічного руху ряду початкових понять, явищ в людському організмі. Тому наведемо його модель, оскільки вона допоможе швидше і надійніше закріпити цю логічну конструкцію у свідомості (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Структура категорії “інтелектуальне”

Тепер ми можемо запропонувати робочу дефініцію категорії “інтелектуальне”, під якою, на нашу думку, слід розуміти спосіб вивільнення людиною в процесі опосередкування діалектичної взаємодії матеріального і духовного начал універсуму вільної енергії, який спочатку постає як внутрішньо напружена ентелехічна форма, а потім в явищі розгортається як тотальний процес рефлексії, що виявляє себе насправді за допомогою пульсації специфічного силового поля – егрегора.

Тепер, коли ми розглядаємо функціональний аспект людського організму з боку соціального світу, то виявляється, що розум, а точніше інтелект людини, виступає на передній план, репрезентуючи собою і фізичну, і духовну складові універсуму. Тому з цієї точки зору має рацію П. Д. Юркевич, який писав: “Розум – вершина, а не корінь духовного життя людини. Розум є володарем душі, але він не є силою, яка породжує любов до краси і добра: любов зростає з глибин серця. Духовне життя зароджується раніше, ніж світло розуму”¹.

Отже, з інтелектуального матеріалу квантово-хвильового походження створюється специфічна форма розумної живої речовини, тобто соціальне життя. Мабуть, спливе зовсім небагато часу і вчені-біофізики розкриють субстанціональну основу соціального життя, що протікає у формі сімейства соціальних організмів. Не виключена ймовірність того, що за елементарну частинку соціального поля слід визнати **НООМЕН**.

¹ Юркевич П. Д. Чтения о воспитании. – М, 1965. – С. 198.

Якісна “вузлуватість” універсуму, яку ми розглянули в структурі розумної живої речовини, цілісно охоплюється терміном “життєдіяльність”, у нашому випадку – людського організму. При цьому інгредієнт “життя” відображає взаємодію матеріального і духовного, а “діяльність” – продукування вільної енергії, здатної виконувати роботу щодо формування соціального середовища.

Отже, у процесі аналізу формоутворення людської особистості було знайдено механізм, який утворює продукти, що виходять за межі людського організму; а також показано три роди продуктів саморозгортання універсуму, в яких відбувається життя людської особистості. Один з них – сімейство фізичних організмів, другий – сімейство логічних організмів – сенси духовного життя, третій – сімейство соціальних організмів.

При цьому природні сили призначені для організації взаємодії суб’єкта з іншими суб’єктами за горизонталлю, тобто на макрорівні, а інформаційні продукти або сенсові кванти – для координування з іншими джерелами подібних випромінювань за вертикаллю, тобто на мега- і мікрорівнях. Обставина водночасго існування двох колообігів або типів спілкування означає наявність двох типів зворотних зв’язків в цій системі. Матеріальний конструкт людини має планетарне призначення, і тому людина при вичерпанні матеріальних ресурсів припиняє своє фізичне існування.

Наш аналіз соціального світу показав, що він існує як функціональна або похідна величина від першої природи. При цьому виявляється, що багато з властивостей соціального світу може розкрити функціоналізм як напрямок світової філософської думки.

При цьому зрозуміло, що початково друга природа існує в структурі людського організму як віртуальна реальність, тобто тут має місце соціальний світ в потенційній формі. Для вияву соціального потенціалу людини потрібні особливі умови. Людина повинна мати можливість пити, їсти, спати, дихати,

---

рефлексувати, спілкуватися, тобто задовольняти свої первинні вітальні потреби. Поза людиною вони утворюють специфічне середовище, яке ми називаємо соціальним, оскільки воно є продуктом інтеграції безлічі індивідуальних продуктів відторгнення.

Таким чином, можна визнати доведеним, що формоутворення людської особистості, розглянуте нами як процес суб'єктивізації першої природи, призводить до пояснення процесу виникнення соціальної форми руху універсуму. При цьому ми чітко спостерігаємо, як формоутворюючий механізм перетворює початкову форму субстанції в напрямі від першої до другої природи. Тут пролягає нижня межа соціального світу. Матеріалом, який піддається видозміні під час перетворюючої процедури, є початкова субстанція – матеріально-духовний субстрат, який людським організмом перетворюється в інтелектуальну форму. Морфологічно вона є процесуальним утворенням або функціональним органом людського організму.

При цьому людська особистість з'явилася перед нами як абсолютна основа соціального світу, в якому, по-перше, суть соціального, передусім, подана як основа взагалі для підґрунтя; точніше кажучи, *людська особистість визначає себе як соціальну форму і соціальну матерію і повідомляє собі соціальний зміст.*

По-друге, людська особистість є певною основою як основа визначеного, тобто соціального змісту, оскільки відношення основи, реалізуючи себе, стає взагалі зовнішнім відносно до себе, воно переходить в зумовлююче опосередковування. Таким чином, її життєдіяльність є динамічним процесом самоздійснення. І тому, як і будь-яка зміна, її життя відображається в логічних категоріях дії і відображення.

По-третє, людська особистість передбачає специфічну умову життєдіяльності для продукування соціального світу – вільний обмін з середовищем речовиною, енергією і інформацією; але умова життєдіяльності тією ж мірою допускає її як основу;

необумовлене – це їх єдність, сама суть справи, яка через опосередковування обумовлюючого відношення переходить в існування.

По-четверте, обсяг та інтенсивність продукування соціальної реальності цілком залежать від рівня розвитку людини і багатства її внутрішнього змісту, який підкріплюється матеріальним і духовним компонентами універсуму і практично є необмеженим. Форма продукування і рівень розвитку соціального явища залежать тільки від умов, в яких перебуває людина.

По-п'яте, найважливіше, особистість не можна пов'язувати з мозком, розумом, інтелектом, свідомістю або самосвідомістю. Вона є атрибутивною якістю людського організму. Її структура “розлита” по всьому людському організмові, а елементами виступають функціональні органи, що виникають в ході саморуху людського організму як цілісності.

Нарешті, ми маємо можливість проаналізувати морфологію особистості як функціонального органу в структурі людського організму. Нагадаємо, що вона виникає під впливом основи – біологічної форми руху універсуму.

1.3. Морфологія людської особистості

Ключем до освоєння морфології людської особистості слугує ідея про можливість побудови інформаційного двійника людського організму. При цьому ми виходимо з того, що людський організм складається з трьох нероздільних компонентів: фізичного тіла (матеріальний світ), семантичного конструкта – сенсів (духовний світ) і знань як продуктів людського інтелекту (соціальний світ). Інакше кажучи, завдання у цьому випадку полягає в тому, щоб подати людську особистість як інтегральну систему. Це можна зробити на основі побудови її інформаційної копії. Такий підхід до людини в науці хоч і сформувався, проте він ще нереалізований.

Інформаційна структура, виходячи зі своєї специфічної функції, виступає як єдність стійких взаємозв'язків між її елементами, а також законів цих взаємозв'язків. Вона – невід'ємний атрибут всіх реально існуючих живих об'єктів і систем, не кажучи вже про розумні живі системи, в яких вона домінує. Тому морфологія людської особистості є складною системою будови і внутрішньої форми її організації, тобто структури, в якій водночас співіснують, як мінімум, декілька форм універсуму. Особистісний компонент є лише однією із складових частин такої інтеграційної системи, побудований на окультуреній інформації або знаннях.

Морфологія людської особистості як продукт природного процесу виникає з потреби людини виконувати специфічну функцію в структурі соціального організму. Це закон всієї природи: спочатку з'являється потреба у функції, а потім формується морфологічний орган.

Не затримуючи надовго увагу читача, наведемо евристичну модель людського організму, обґрунтовану нами у процесі окремого теоретичного аналізу. При цьому ми виходимо з того, що природною основою людини є біологічний компонент як генетичний чинник, що визначає становлення, функціонування і подальше саморозгортання особистісного інгредієнту. Конструктивно така основа являє собою, згідно з нашою гіпотезою, два основні блоки – фізичний і духовний, третій блок – психічний. Фізичний блок опосередковує зв'язок людини з Фізичним Всесвітом. Його самостійне життя є переживанням. Його ще можна називати дологічним. Духовний блок є проявом у структурі людини Семантичного Всесвіту. У свою чергу, його самостійне життя є усвідомленням, яке слід називати логічним. Психічний блок опосередковує взаємодія дологічного та логічного в структурі людини.

Фізичний блок має три підструктури, відомі нам як генотипна (спадкова), метаболічна і підсвідома.

Під генотипною (спадковою) структурою людини слід розуміти систему її атрибутивних властивостей, що передається

їй спадково від батьків. Основна функція генотипної структури – забезпечення спадкоємності фізичного розвитку людини як представника певного роду.

Метаболічну підструктуру людини визначаємо як систему її атрибутивних властивостей, що виникає під впливом об'єктивних природних чинників. Її основна функція – забезпечення процесу функціонування і розвитку фізичного тіла шляхом активного пристосування до динамічного природного середовища за допомогою вдосконалення атрибутивних властивостей фізичного тіла.

Під психофізичною підструктурою людини розуміємо систему її атрибутивних властивостей, що виникає в ході діалектичної взаємодії генотипної та метаболічної підструктур людини. Основна функція психофізичної підструктури – забезпечення інтеграції процесів взаємодії генотипної і метаболічної підструктур у процесі розвитку.

У цих підструктурах виникають і функціонують відповідно механізм спадковості, механізм метаболізму і механізм сприйняття. Діяльність трьох названих підструктур фізичного компоненту ми об'єднуємо, як зазначалося вище, загальною функцією переживання. Функціонуючи як органічна система, вони утворюють полімеханізм переживання.

Духовний блок є ніби логічним продовженням фізичного начала людини, але має унікальне за функціями власне самостійне життя. Конструктивно він складається з трьох підструктур: психологічної, соціологічної і вольової.

Психологічна підструктура людини включає систему її атрибутивних властивостей відображення, що виникає під впливом об'єктивних природних чинників. Її основна функція – забезпечення пристосування людини до умов духовного середовища і забезпечення онтогенезу.

Соціологічна – система її атрибутивних властивостей, що виникає під впливом об'єктивних суспільних відносин. Основна функція соціологічної підструктури – забезпечення процесу адаптації, активного пристосування до динамічного суспільного

середовища за допомогою різних соціальних засобів, інакше кажучи, забезпечення гомеостазу.

Вольова підструктура – система її атрибутивних властивостей, що виникає в ході діалектичної взаємодії психологічної і соціологічної підструктур. Основна функція вольової підструктури – забезпечення інтеграції як процесу становлення, підтримки і, за необхідності, створення оптимальних зв'язків всередині системи, яка називається духовним життям людини. Активність цього блоку відома нам як полімеханізм усвідомлення, в структуру якого входять механізми мотивації, соціалізації і воління.

Отже, у процесі становлення морфології людської особистості формуються шість специфічних підструктур, що генетично належать до двох блоків – фізичного і духовного, які мають свої морфологічні елементи. Психічний компонент, який також можна розглядати як специфічний блок, що складається з психофізичної і психологічної підструктур, є функціональним органом з невідомою нам структурою. Тому останній ми розглядатимемо як процес опосередкування. При взаємодії матеріального і духовного блоків між собою, завдяки психічній діяльності, виникає нова якість, яка дістала назву біологічного організму. Інформація, що забезпечує життєдіяльність цього тимчасового утворення в біоценозі, називається *біологічною*.

При цьому кожна з вищеназваних підструктур людини володіє відносною самостійністю не тільки в становленні, але й на етапі зрілого функціонування, оскільки має специфічний механізм саморуху.

У процесі окремого дослідження нами було встановлено, що ці механізми є однорідними, оскільки їх елементами слугують дологічні (архетипи) і логічні (категорії) субпродукти або згустки Семантичного Всесвіту. Поняття або викликані ними слабкі електромагнітні коливання, відомі в народі як магнітні бурі, є тим середнім членом, який опосередковує появу продуктів дологічного і логічного походження. І в одному, і в другому випадках тілесність, яка властива всім трьом ступеням

формоутворення людського організму, про матеріальну специфіку яких зазначалося вище, є всього лише знаряддям духовності.

Весь фактичний матеріал конкретної історії живих організмів, тобто їх філогенії, показує, що еволюція, а саме: найбільш характерний для неї морфологічний процес – відбувається, загалом, шляхом ускладнення організації. Основним принципом цього прогресивного ускладнення організації є встановлений Мільн-Едвардсом принцип диференціації, заснований на розподілі праці. Ціле, таке, що виконує лише загальні функції, розчленовується на частини з різними, більш спеціальними функціями. Ціле диференціюється, а частини спеціалізуються. Окремі частини отримують свої самостійні функції. Вони ніби автономізуються. Проте, ця автономізація виражається лише у відособленні своєї специфічної функції. Життя будь-якої частини забезпечується цілим рядом загальних функцій, особливо функцій обміну, без яких немає життя. У цих функціях будь-яка спеціалізована частина, навіть в сімействі фізичних організмів, завжди пов'язана з рештою організму, і чим більше вона спеціалізована, тим більше вона залежна від інших частин організму, що забезпечують виконання основних життєвих функцій всього організму (живлення, дихання, виділення тощо)¹.

Людський організм, на нашу думку, є універсальним як форма існування розумної живої речовини, тому тут існують ті ж закономірності, які властиві усім живим організмам, з тією лише різницею, що в ньому домінує духовний компонент. Це означає, що у міру прогресування розуму в людському організмі відбувається становлення інформаційної структури за тими ж законами морфогенезу, які описані вище для розподілу праці у фізичному організмі. Тільки у такому разі до соціального організму можна застосувати теоретичне положення О. Конта, суть якого полягає в тому, що цей

---

¹ Шмальгаузен И. И. Организм как целое в индивидуальном и историческом развитии. Избранные труды. – М. : Наука, 1982. – С. 21.

організм загалом підкоряється законам біології і без них немислимий, але має “понад те щось своєрідне, що видозмінює вплив цих законів і впливає із взаємодії індивідів один з одним. Ця взаємодія особливо ускладнюється в людському роді внаслідок дії кожного покоління на наступне”¹. Спосіб, яким одне покоління здатне чинити тиск на інше, відомий. Це вироблення, накопичення і передача наукового знання про світ, природу, суспільство і людину.

На основі вказаних закономірностей морфогенезу в людському організмі визріває і стійко функціонує система специфічних підструктур для організації ефективної його життєдіяльності як живої розумної істоти. У цих специфічних підструктурах, насамперед, виникають, розвиваються і стійко функціонують оригінальні інформаційні елементи, які в психологічній літературі називаються функціональними органами. Вони і виникають на базі анатомо-морфологічних органів людини під визначальним впливом діяльності і спілкування, хоча в трактуванні останнього думки різняться. Це доводить психологічна наука. Так, наприклад, В. П. Зінченко і Е. Б. Моргунов пишуть: “У нашій вітчизняній традиції А. А. Ухтомський, Н. А. Бернштейн, О. М. Леонтьєв, А. В. Запорожець до функціональних, а не анатомо-морфологічних органів віднесли живий рух, наочну дію, інтегральний образ світу, установку, емоцію і т.д. У своїй сукупності вони складають духовний організм”². В іншому випадку до них належать здібності людини, що розуміються як способи її діяльності³.

Тут ще раз звернемо увагу на слова Е. Ільєнкова про те, що “залежно від того, як органи тіла людини перетворюються на органи людської життєдіяльності, виникає і сама *особистість як індивідуальна сукупність людських функціональних органів* (виділено – В. Б.). У цьому сенсі процес виникнення особистості

---

¹ Современная западная социология. Словарь. – М. : Политиздат, 1990. – С. 138.

² Зинченко В. П., Моргунов Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М. : Тривола, 1994. – С. 170.

³ Там само. – С. 175.

виступає як процес перетворення біологічно заданого матеріалу силами соціальної дійсності, що існує до, зовні і абсолютно незалежно від цього матеріалу”¹.

Теоретичною основою виділення цих конструктів як функціональних органів нервової системи або рухомих органів мозку є наукові праці фізіологічного характеру О. О. Ухтомського, пізніше переосмислені О. В. Запорожцем, О. М. Леонтьєвим, О. Р. Лурією та ін. щодо психології. Як приклад таких органів О. О. Ухтомський вказував, як відомо, на парабіоз і домінанту, тобто на певні поточні функціональні стани організму, і характеризував їх як певне “інтегральне ціле”, “складний симптомокомплекс”.

Про варіативність цієї суперсистеми, а значить, і про складність відтворення системи функціональних елементів в структурі людського організму свідчить хоча б той факт, що в геномі нервових клітин, за даними М. М. Амосова, міститься 100 тисяч генів, а в корі мозку – десять в десятому ступені нейронів, десять в одинадцятому або навіть десять в дванадцятому ступені зв’язків, що обіцяють неозору кількість ансамблів, – моделей, з яких природним чином виникають функціональні органи².

Людський організм складається з семантичного матеріалу, який через свої атрибутивні властивості здатен до довготривалого існування як функціональний орган. Наш мозок складається з 20 мільярдів нервових клітин і готовий щодня запам’ятовувати 86 мільйонів бітів інформації. До кінця життя наша пам’ять може зберігати близько 100 трильйонів бітів інформації – цифри, про яку поки навіть не мріють комп’ютерники.

Причиною, що породжує функціональні органи в структурі людини, є дія. От чому вона, безперечно, є базовою категорією аналізу для психологічної науки. “Численні дослідження дії, виконані у межах психологічної теорії діяльності, дозволили

---

¹ Ильенков Э. В. Философия и культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 397.

² Амосов Н. М. Разум. Человек. Общество. Будущее. – К. : “Байда”, 1994. – С. 34.

зробити висновки, що вона має властивості, що здатні породжувати. Дія – це жива форма, подібна до органічної системи, в якій розвиваються не тільки притаманні їй властивості, але й складаються, формуються ті органи, яких не вистачає в такій системі”¹.

При обґрунтуванні елементної бази особистості ми виходимо з того, що сучасна психологічна наука вже накопичила достатньо матеріалу для відтворення системи таких новоутворень, які стійко функціонують у структурі людини. Для цього треба спочатку відібрати згустки семантичної субстанції, які функціонують в організмі людини як ідеї-сенси, а потім розташувати їх за вказаними підструктурами, визначивши при цьому принцип формування внутрішньопідструктурних механізмів. І тоді ми отримаємо інформаційного двійника людини. У процесі морфогенезу, що вивчається, ідеї-сенси розглядаються нами як предмети. При цьому нагадаємо, що й у О. М. Леонтьєва зустрічається повна ідентифікація функціонального органу з предметом, наприклад, він зазначає, що мотив – це предмет².

Але просто назвати поняття, які ми відносимо до вищеназваних функціональних органів, не достатньо. Новоутворення, виражене в понятті, без місця в певній підструктурі нічого не означає. Тут треба уточнити специфіку, роль кожного новоутворення в життєдіяльності людини. Функція новоутворення – це фізична дія сенсу, який здійснює реальні зміни в інших функціональних органах – сенсах. Виявляється, що в семантичному світі відношення між семантичними одиницями такі самі, як і у фізичному світі, де будь-яка дія має свій оригінальний сенс, де одна дія впливає на іншу дію і тим самим змінює сенс того, що відбувається. Різниця полягає лише в тому, що ці функціональні органи мають практично необмежений ступінь свободи. Останнє

---

¹ Зинченко В. П., Моргунів Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М. : Тривола, 1994. – С. 94.

² Там само. – С. 151.

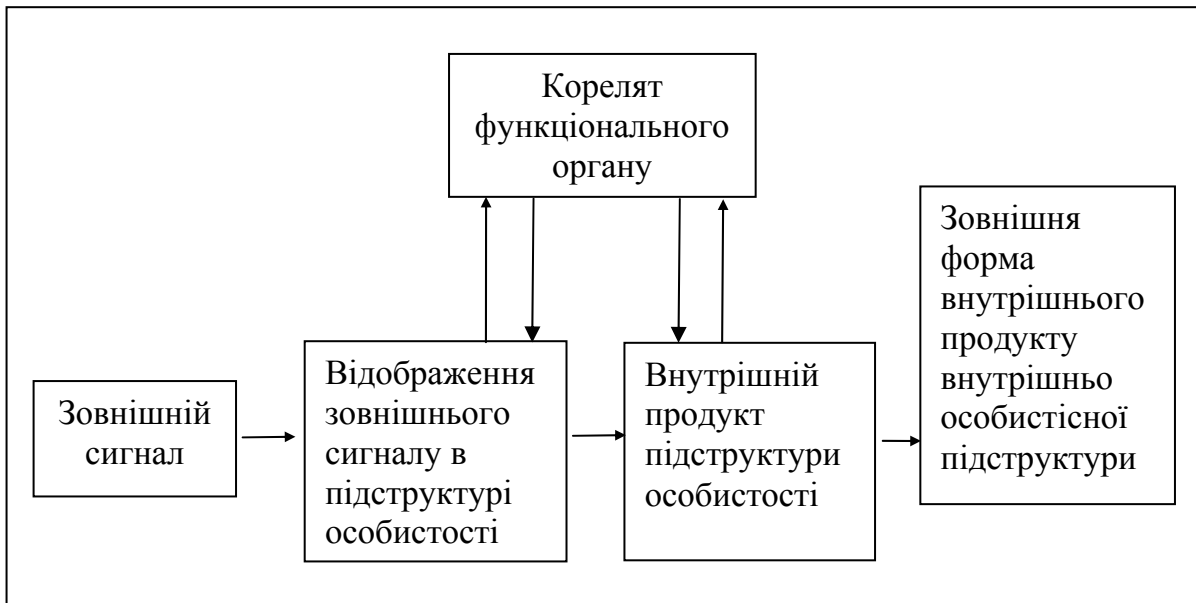
підтверджується здатністю людини фантазувати. Тут царює вільна причинність.

Суть дії функціональних органів полягає в якісному перетворенні семантичного матеріалу, який переходить при цьому від підструктури до підструктури і рухається від входу до виходу в ній. Тому, якщо простежити за зміною семантичного поля, то можна побачити кінцевий продукт їх функціонування і зрозуміти призначення механізму в житті людини, хоча фізика і хімія цього процесу залишаються поза полем нашого зору. Розкрити їх можна тільки в результаті окремого спеціального дослідження.

Отже, в дослідженні ми виходимо на розуміння необхідності опису життєдіяльності підструктур людської особистості як системи функціонуючих органів або, точніше, як систему внутрішньопідструктурних механізмів. При цьому нагадаємо, що під механізмом у нашому дослідженні мається на увазі певним чином організоване і впорядковане взаємоперетворення елементів універсуму в структурі людського організму, коли залежно від заданих на початку параметрів гарантовано з'являється результат із заздальгідь запланованими характеристиками.

Суть цих перетворень в тому, що зовнішній елемент, який не належить цій конкретній підструктурі, перетворюється на внутрішній, потім на його основі виникає суто внутрішній продукт, що характерний тільки для цієї підструктури, з нього формується продукт, що виходить за межі цієї підструктури і має поза нею "самостійне" життя.

При цьому продукт механізму будь-якої підструктури – це специфічні функції або дії, що поставляються ним в іншу підструктуру або в зовнішнє середовище. Вони виявляються як специфічні реакції людського організму. Останні виступають назовні як атрибутивні властивості людського організму (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Евристична модель усередині підструктурних механізмів

Тепер ми вже можемо описати, як діють функціональні органи, що складаються з семантичних новоутворень, які породжуються основним психологічним актом – інтелектуальною дією. Важливою особливістю останньої є те, що вона, за свідченням фахівців-психологів, на відміну від інстинктивної фізичної дії, є двоактною. А. В. Запорожець із цього приводу, зокрема, пише: “Інтелектуальна дія навіть в простих випадках двоактна в тому сенсі, що одна дія стає метою для іншої. Зміна структури діяльності у зв’язку з новим її змістом відбувається через зміну операцій”¹.

На нашу думку, вона має навіть багатоактний характер, тобто діє за принципом ланцюгової реакції, оскільки кожен елемент морфологічної структури водночас пов’язаний з декількома елементами і зв’язок між ними не має жорстко лінійного характеру. Тут поле дії детермінації особливого роду – так званої вільної причинності.

Функціональний аспект опису людської особистості полягає в розкритті дії механізмів подвійного роду: дологічного і логічного походження. Конструктивно це дві відносно

¹ Запорожець А. В. Избранные психологические труды. – Т. 1. – М., 1986. – С. 188.

самостійні підсистеми. Одна з них забезпечує життєдіяльність генотипу, а друга – фенотипу. Під фенотипом розуміють величину, протилежну за походженням до генотипу. Інакше кажучи, *фенотип* – це те, що людина успадковує від суспільства. Це означає, що його можна уявити як сукупність ідей або суспільних відносин, що передаються від старшого покоління до молодшого. Зміст фенотипу відображається фенотипною інформацією.

Тепер ми можемо перейти до аналізу вказаних підсистем. Спочатку розглянемо полімеханізм переживання, що виникає і функціонує у фізичному блоці людського організму, який складається з механізму спадковості, механізму метаболізму і механізму сприйняття.

Механізм спадковості. Основний інформаційний потенціал в полімеханізмі переживання, звичайно, зосереджений в спадковій підструктурі або в геномі зиготи. Як останній влаштований і працює, нам поки не відомо, але саме він визначає в соціальному організмі якщо не все, то багато чого. Обсяг інформації, що тут існує, не йде ні в яке порівняння з обсягом фенотипної інформації.

Біологічна кібернетика дозволяє на основі закону інформаційної обумовленості біологічних явищ (закону Уоддінгтона) і закону дискретності і безперервності біологічної інформації (закону Моргана–Ефруссі) уявити початкову ланку інформаційної копії людської особистості. Цього буде досить для того, щоб закласти основу семантичної моделі людини. Ми вже досить докладно розкрили взаємозв'язок генотипної інформації з фенотипною, тому можемо з повним правом покласти в основу семантичної структури людини фенотипну інформацію.

Механізм метаболізму. Механізм метаболізму є залученням до людського організму структурної інформації, зосередженої в першій природі. Саме він забезпечує обмін людського організму речовиною з навколишнім природним середовищем. Сьогодні вже добре відомо, що навіть звичайна вода є надзвичайно

багатою інформаційною структурою¹. Оскільки доведений перехід соціальної або оперативної інформації в структурну², підтверджений і її зворотний перехід, то механізм метаболізму як проміжна функціональна ланка неодмінно повинен бути включений в семантичну структуру людини.

Так описуються метаболічні процеси і їхній взаємозв'язок з соціальними процесами в наявній науковій літературі. У інформаційному аспекті рівні організації матерії дозволяють зрозуміти зв'язок живої і неживої природи через концепцію відкритих систем. Згідно з цією концепцією інформаційні структури, що стоять нижче за рівнем (у нас це стадії формоутворення людського організму, оскільки людський організм не виняток), є середовищем живлення ("постачальниками інформації") для структур вищого порядку. Пояснимо це на конкретному прикладі. Кожен процес, явище, подія в природі пов'язані переважно зі зростанням ентропії в тій частині світу, де це відбувається. Так і живий організм безперервно збільшує свою ентропію і таким чином набуває тенденції наближення до небезпечного стану – смерті.

Яким чином живий організм уникає переходу до нерівноваги (ентропії)? Відповідь спочатку здавалася простою: завдяки харчуванню, диханню або асиміляції (у рослин), тобто за рахунок обміну речовин (метаболізму). Коли це твердження визнали незадовільним, було висунуто інше – за рахунок притоку енергії. Довівши неспроможність (неповноту) обох цих тверджень, Е. Шредінгер дійшов до висновку, що організм може зберігати свою впорядкованість "тільки шляхом постійного витягування з навколишнього середовища негативної ентропії", тобто інформації. "Негативна ентропія – ось те, чим організм харчується", – писав він³.

Механізм підживлення інформацією з боку суспільства намагаються розкрити вчені, які розвивають соціобіологічний

---

¹ Комсомольская правда, 6 июня 1996 года.

² Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. – М. : ВЛАДОС, 1994. – С. 167-168; Хаббард Л. Дианетика. Современная наука душевного здоровья. – М. : Издательская группа "НЬЮ ЭРА", 1995. – С. 57-106.

³ Шредингер Э. Что такое жизнь с точки зрения физики? – М. : Изд-во иностр. лит., 1947. – С. 105, 106.

напрям в суспільствознавстві. Актуальними для вивчення цього аспекту досліджуваної проблеми є народні традиції, як механізми передачі спадкових програм, що є певним набором семантичного заряду у вигляді поздоровлень, клятв, присяг, молитов, інших ритуальних побажань, попереджень тощо. Знає про це людина чи ні, але, переставши дотримуватися традицій предків, вона наче вириває шматки хвильових структур ДНК і переставляє їх з місця на місце. В результаті людина переживає сильний стрес: вона ніби піддається радіоактивному опромінюванню. Це викликає мутацію душі і тіла – починається виродження, яке може призвести до вимирання, наприклад, проклятого ким-небудь роду.

Розумний живий організм не тільки живиться негативною ентропією, тобто вбирає структурну інформацію із зовнішнього середовища, але й відтворює її в самому собі. Зв'язок інформації з життям настільки тісний, що деякі дослідники вводять її в свої визначення життя. “Життя, – вважає М. С. Кардашев, – виникає завдяки можливості синтезу особливого виду молекул, здатних запам'ятовувати і використовувати спочатку найпростішу інформацію про навколишнє середовище і власну структуру, яку вони використовують для самозбереження, для сприйняття і, що для нас особливо важливо, отримання ще більшої кількості інформації”¹.

У сучасних дослідженнях показано, що в системі живого, в його метаболічному циклі спочатку закладені ентропійна і негентропійна тенденції, взаємодія яких і визначає процес розвитку. При цьому найбільш загальний зміст еволюції виявляється в цілеспрямованому накопиченні інформації і збільшенні ступеню її використання. І живі організми, і соціальні інститути прагнуть отримати і використовувати якнайбільше інформації про навколишній світ і про себе. Якщо катаболічна фаза є типово ентропійним процесом, що веде систему до стану рівноваги, то фаза анаболізму, викликана активністю живої системи, не тільки повертає останню в

---

¹ Вопросы философии. – 1977. – № 2. – С. 45.

початковий стан, ніби замикаючи метаболічне кільце (або цикл, що означало б припинення зростання і розвитку організму), але й створює певні (негентропійні) умови для надмірного відновлення живої системи і переходу її на новий, вищий рівень організації.

У надмірності й виявляється специфічність нелінійності, що характеризує і підтримує автоколивальний, послідовний перебіг метаболічних циклів в живій системі, що розвивається. “Лише від’ємне ентропійне значення надмірності і робить систему нелінійною, невірноваженою і негентропійною”, – відзначає І. А. Аршавський¹. Завдяки негентропійному характеру надмірного анаболізму жива система набуває того, що називають пам’яттю. В результаті надмірного утворення інтернейронів, синаптичних структур підвищується рівень функціональної організації системи (адаптивна модифікація), відбувається подальше впорядкування структури, підвищення її надійності і живучості. Здійснюючи ентропію, живі системи стають негентропійними.

Загальновідомо, що білково-нуклеїнові структури в клітинах співіснують в єдності завдяки, як вважає В. П. Казначеев, зв’язкам на основі фотонної констеляції. Остання складає інформаційно-регулятивну систему клітин. Квантова інформація зберігається в молекулярних з’єднаннях клітинних структур. Ця інформація може витягуватися при біохімічних, тобто метаболічних перетвореннях. Запуск цих реакцій здійснюється потоком інформації, що існує всередині клітини або, і це становить особливий інтерес, передається в клітину ззовні, тобто від інших клітин, біосистем, із зовнішнього середовища і т.д.

Отже, в метаболізмі більш істотним є не речовинний і не енергетичний, а інформаційний аспект, тому що організму вдається асимілювати впорядковані структури і звільнити себе від всієї тієї ентропії, яку вимушений виробляти організм, поки він живий. Останню операцію він виконує завдяки природній

---

¹ Вопросы философии. – 1986. – № 11. – С. 95-104.

властивості забезпечення гомеостатичного балансу – інстинкту. Продуктом діяльності механізму метаболізму є кислотно-лужний баланс в організмі людини. Порухення якості функціонування механізму обміну визначається нами як авітаміноз.

У механізмі метаболізму інстинкти виконують роль корелята, який виникає шляхом інтеграції подразливості і чутливості в людському організмі. Зокрема Ф. Шеллінг писав, що “якщо ми об’єднаємо подразливість і чутливість в одному понятті, то виникає поняття інстинкту (бо прагнення до руху, визначене чутливістю, є інстинктом)”¹.

Цієї ж позиції стосовно визначення сутності інстинкту дотримуються і сучасні автори, які розглядають його як сформований природним відбором і генетично успадкований механізм спрямованої регуляції поведінки людини. Мається на увазі суспільний інстинкт, який, на думку Ф. Енгельса, був одним з найважливіших важелів розвитку людини з мавпи². “В основі “суспільності” тварин – однієї з форм їх пристосування до умов середовища – лежать, як відомо, відповідні інстинкти – сформовані природним відбором і генетично успадковані механізми спрямованої регуляції поведінкової взаємодії. При взаємодії тварин “запуск” інстинктивного механізму регуляції поведінки однієї з них, як правило, не вимагає від іншої істотних витрат її життєвих ресурсів. Запуск такого механізму здійснюється зазвичай не через речовинно-енергетичні (субстанціональні) дії, а через інформаційні, сигнальні, тобто елементарним актом процесів взаємного управління поведінкою серед тварин”³.

Отже, інстинкту в механізмі метаболізму належить функція корелята, завдяки якому людина спрямовує процес взаємодії із зовнішнім середовищем шляхом обміну структурною інформацією.

---

¹ Шеллинг Ф. В. Й. Сочинения в 2 т. : Пер. с нем. – Т. 1. – М. : Мысль, 1987. – С. 175.

² Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 34. – С. 138.

³ Коммунистическая партия и научное управление – К. : Политиздат Украины, 1984. – С. 106.

Далі аналізуємо попередника фенотипних механізмів – механізму сприйняття, який іноді навіть називають механізмом чуттєвої свідомості. Він розташовується в психофізичній підструктурі, тобто на дологічному рівні.

Необхідно зробити невеликий відступ для того, щоб захистити себе в майбутньому від можливої критики в непослідовності. Вся річ у тому, що ґрунтовний опис цього й інших внутрішньопідструктурних механізмів вимагає глибокого аналізу і ґрунтовної аргументації. Ми ж вимушені звести пояснення до такого мінімуму, щоб його було достатньо для побудови функціональної евристичної моделі людини, яку ми називаємо особистістю. Тому ми тільки називатимемо елементи-новоутворення, з яких складаються, на нашу думку, відповідні механізми, і вказуватимемо їх функцію в структурі людини, залишаючи за собою право на подальші зміни в описі їх структури і функцій. Повна модель, можливо, й повинна відрізнятися від евристичної, адже це нормальне явище під час переходу від філософської концепції до теорії.

Механізм сприйняття. Сприйняття – це інваріантна частина подразників, що надходять від різних сенсорних модальностей. Якщо розглядати з цієї позиції механізм сприйняття, то його початковими елементами є відчуття, інтуїція, почуття, а продуктом – емоції.

Під відчуттями ми розуміємо початковий рівень процесу відображення, результат дії об'єктивної реальності на органи матеріального і духовного чуття людини. Відчуття – це вже психічне явище, оскільки воно має властивості цілого. Зовнішній подразник треба перетворити на якість “для себе”. Ця якість повинна бути закінченою, завершеною: зовнішній подразник постає у формі найменування – “бачу”, “чую”, він виділяється і отримує назву. Це початок становлення якості “для себе”. Відчуття – це рівень привласненого найменування з вказівкою обмеження. Таке найменування буде для кожного аналізатора різним, відповідно до різниці їх природи; ця

обставина отримала часткове відображення в законі специфічної енергії органів чуття Мюллера.

При цьому почуття – це одна з основних форм переживання людиною свого ставлення до предметів і явищ дійсності, що вирізняється своєю відносною стійкістю. Виходячи з відчуттів як початкового елементу процесу сприйняття людиною зовнішнього світу, почуття є конкретно-суб'єктивною формою існування предметів, що задовольняють її потреби вже в структурі біологічного організму¹.

Сукупність відчуттів утворює чуттєвий склад наочних образів реальності, виступає джерелом і передумовою пізнавального відношення. При дії інформації на органи сенсильної матерії виникає сукупність переживань від дії зовнішнього подразника, а при дії цього ж сигналу на органи інтелігібельної матерії, що відбувається при русі цього ж сигналу в іншій площині, будується образ об'єктивної реальності. Розвиненістю взаємних переходів сигналів між площинами пояснюються, на нашу думку, слова К. Маркса: “почуття суспільної людини є іншими почуттями, ніж почуття несупільної людини. Лише завдяки наочно розгорненому багатству людської істоти розвивається, а частково і вперше народжується багатство суб'єктивної, людської чуттєвості”².

Інтуїція як прихований, потаємний і несвідомий першопринцип творчості виконує в цьому механізмі роль корелята. Таке вчення про підсвідому інтуїцію, яка організовує творчість, висунули А. Бергсон і З. Фрейд³. У такому значенні ми й застосовуватимемо її в пропонованому дослідженні.

Емоції як продукт процесу сприйняття є “елементом переживання, що виникають у людини під впливом загального стану організму під час процесу задоволення актуальних потреб”⁴.

---

¹ Психология: Словарь. – Изд. 2-е испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – С. 445.

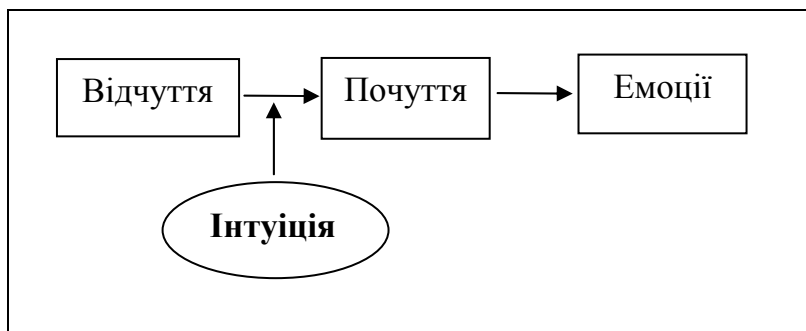
² Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Изд. 2-е. – Т. 42. – С. 122.

³ Философская энциклопедия. – Т. 2. – М. : Советская энциклопедия, 1962. – С. 303.

⁴ Немцов Р. С. Психология. – М. : Просвещение, ВЛАДОС, 1995. – С. 573.

Природно, що коли кожен з наведених елементів у науковій літературі тлумачать по-різному, то такі ж розбіжності спостерігатимуться і щодо визначення функцій, а отже, і щодо місця семантичної одиниці в структурі людини.

Так, наприклад, інформаційна теорія емоцій стверджує, що “поняття “емоція” слід відрізняти від поняття “почуття”, яке означає складнішу форму психічного відображення, в якій емоції є складовою частиною. В онтогенезі почуття з’являються пізніше, ніж емоції та афекти”¹.

Ми ж виходимо з того, що почуття є внутрішнім продуктом даної підструктури, а емоції є зовнішнім виявом почуттів, що переживаються.

Рис. 1.4. Модель механізму сприйняття

Завершуючи на цьому розгляд інформаційного аспекту фізичного блоку людського організму, ми вимушені особливо підкреслити, що полімеханізм знімається психофізичним продуктом, який фізіологи при оцінці імпульсу з боку генотипу у бік фенотипу розглядають як пізнавальний рефлекс, а психологи при оцінці його з боку фенотипу у бік генотипу – як пізнавальну активність. При цьому психічна активність є загальною характеристикою складних біологічних систем, якою, поза сумнівом, є і людина, їх власною динамікою як джерелом підтримки цілісності життя.

Тепер ми можемо перейти до аналізу інформаційного аспекту полімеханізму усвідомлення, що виник і функціонує в духовному блоці людського організму, який відіграє важливу роль інтегратора людини в другу природу. Нагадуємо, що мозок людини ми розглядаємо як її матеріальний субстрат. Конструктивно полімеханізм усвідомлення складається з

¹ Еромеев В. Е. Чертеж антропокосмоса. – М. : АСМ, 1993. – С. 307.

механізму мотивації, соціалізації і воління. Їх специфіка полягає в тому, що вони складені з елементів, які належать до різних, але однойменних, тобто відповідних до “свого” морфологічного рівня, підструктур людського організму. Тепер перейдемо до їх послідовного вивчення, побудованого за тим же принципом, який ми використовували під час опису механізму сприйняття.

Механізм мотивації. Механізм мотивації діяльності людини складається з уявлень, образу. Роль корелята тут виконує мотив. Продуктом механізму є установка.

Стисло охарактеризуємо кожен з вищеназваних функціональних органів. Уявлення як функціональний орган ґрунтовно описаний Е. Дюркгеймом, який вважав, що “уявлення насправді – не простий образ дійсності, не інертна тінь речей; це сила, що піднімає навколо себе цілий вихор органічних і психічних явищ. Нервовий струм, що супроводжує утворення ідей, проходить не тільки центрами кори навколо точки, де він зародився, і переходить з одного зчеплення в інше, але й відображається в рухових центрах, де викликає рух, в чутливих центрах, де пробуджує образи, часом викликає початок ілюзії і може торкнутися навіть вегетативних функцій”¹. Уявлення – це інваріантна частина інформації, яку дістають зі сховищ пам’яті, що відповідають різним предметам або різним проєкціям одного й того самого предмету, явища. В уявленні формуються образи тільки тих предметів, які існують в реальності. Уява ж, на відміну від уявлення, – це процес поєднання уявлень, і з цієї причини її результатом може бути образ предмету, явища, що не існує в реальності.

Далі відзначимо те, що під образом у запропонованому дослідженні ми розуміємо суб’єктивний ноомен, що виникає в результаті наочно-практичної, сенсорно-перцептивної, розумової діяльності, є цілісним інтегральним відображенням дійсності, в якому водночас представлені основні перцептивні категорії. Зокрема, В. В. Налімов пише: “Свідомість проявляє

---

¹ Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М. : Наука, 1991. – С. 96-97.

себе по-різному. Одне з її завдань полягає в тому, щоб упорядковувати наші сенсорні сприйняття в такій формі, щоб світ можна було сприймати через систему образів.

Вже з кантівської критики Чистого Розуму виходило, що образ світу, який споглядається нами, є не механічним відображенням зовнішньої реальності, а її реконструкція. Людина – не пасивний спостерігач, а великий архітектор, що будує споруду Всесвіту, спираючись на свій чуттєвий досвід взаємодії із зовнішнім світом, перероблений фільтрами її свідомості”¹.

Корелятом в психологічній підструктурі виступає мотив. Цей функціональний орган в семантичній структурі людини ми розглядаємо як інформаційний двійник предмету потреб, що набуває в системі, “суб’єкт – світ” властивості спонукати і спрямовувати діяльність суб’єкта. Мотиваційний аспект належить до атрибутивної характеристики людини, що пов’язана з кількістю “енергії”, необхідної для задоволення конкретних потреб. Тому “мотивація”, як вважає Т. Парсонс, — це культурний аналог до поняття “природної” енергії. Підтвердження того, що мотив має інформаційну природу, можна знайти у автора “Загальної теорії життя” Г. А. Югая, який пише: “Реалізація потреби живої системи в речовині і енергії організовується інформацією. Отже, потреба є способом адаптації організму, і найважливішу функцію при цьому виконує інформація. Інформація про наявність потреб формує мотиви поведінки. Проте мотивів ще не достатньо для реалізації потреб. Потрібна додаткова інформація про наявність певних зовнішніх чинників, що можуть задовольнити потреби, які виникли”². У зовнішньому соціальному середовищі аналогом до мотиву людини є особистий інтерес.

Інтеграційним продуктом його діяльності є установка, яку ми розуміємо як стан готовності, схильність суб’єкта до певної активності в певній ситуації. Найбільш теоретично

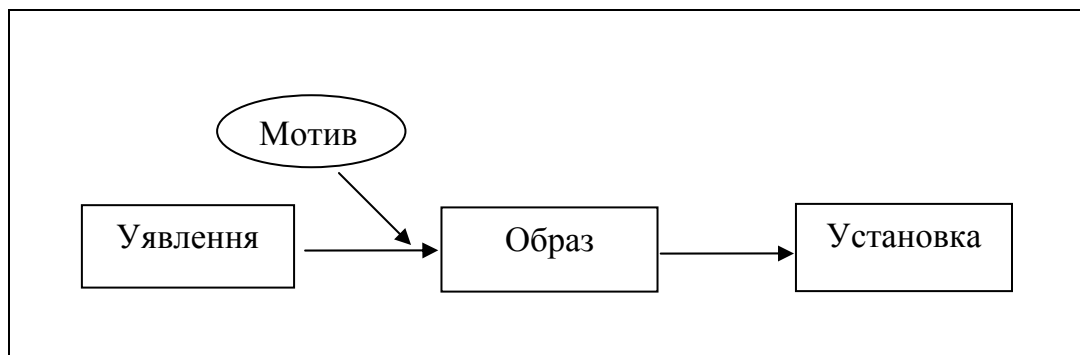
---

¹ Налимов В.В. В поисках иных смыслов. – М. : Издательская группа “Прогресс”, 1993. – С. 105.

² Югай Г.А. Общая теория жизни. – М. : Мысль, 1985. – С. 87.

обґрунтованим продуктом дії механізму мотивації є, як відомо, концепція установки Узнадзе. Остання ґрунтовно пояснює генезис і функціонування її в цій підструктурі (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Модель механізму мотивації

Механізм соціалізації. Під механізмом соціалізації в нашому дослідженні розуміється певним чином організований взаємоперехід об'єктивних суспільних відносин в специфічні внутрішні продукти людини, які потім при зворотному русі забезпечують включення її в статусі особистості в суспільне середовище. Тут треба звернути увагу на те, що цю систему взаємодій у науковій літературі називають механізмом “соціалізації особистості”. Проте, цього робити не слід. Ми цілком згодні з Е. В. Ільєнковим, що “це назва невдала, тому що вже передбачає, ніби особистість якось існує і до її “соціалізації”. Насправді ж “соціалізується” не особистість, а природне тіло новонародженого, якому ще належить перетворитися на особистість в процесі цієї “соціалізації”, тобто особистість ще повинна виникнути. І акт її народження не збігається ні за часом, ні за суттю з актом народження людського тіла, з днем фізичної появи людини на світ”¹.

Елементами цього механізму є знання, ідеал (корелят), сутнісні сили, а продуктом його функціонування – активність людини.

Під елементом знання розуміється ідеальне вираження у знаковій формі об'єктивних властивостей і зв'язків світу,

---

¹ Ільєнков Э. В. Философия и культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 398.

результат індивідуальної пізнавальної діяльності і досвіду. За допомогою знання здійснюється перехід розрізнених уявлень в теоретичну систематизовану форму. Знання – це один з видів інформації, тому його основна функція – репрезентувати весь усвідомлюваний соціальний світ в конкретній людській голові. Найбільш ефективним видом знання є, природно, наукове знання. Тут доречно навести посилання на загальновідому тезу марксизму про те, що все, що робить і з чим зіштовхується людина, вимушене пройти через її голову і відобразитися в ній у формі знання.

Під ідеалом розуміється ідеальний образ, що визначає спосіб мислення і діяльності людини. Він є діалектичною єдністю об'єктивного і суб'єктивного. Інакше кажучи, ідеал – це втілення ідеї в образі. Його об'єктивність полягає в тому, що ідеал виникає як об'єктивна необхідність в поступальному розвитку, він відображає об'єктивні потреби людини і об'єктивно існуючі суспільні відносини. Суб'єктивна сторона ідеалу виражається в тому, що він виникає у свідомості суб'єкта і тому ідеал суб'єктивний, ідеальний за формою.

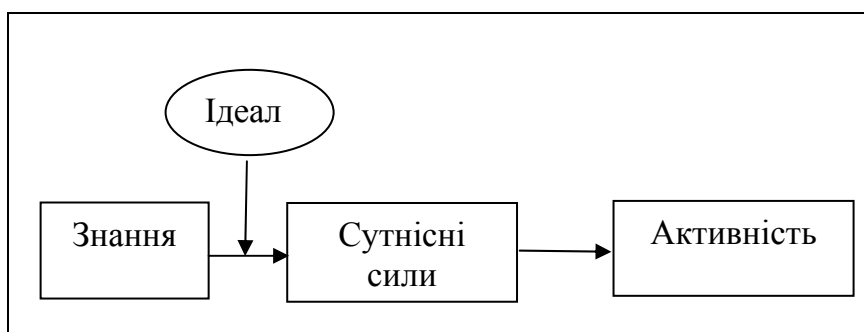
Ідеал виникає на основі функціонування психологічної підструктури і є матеріалом для формоутворення політологічного компоненту, тому його інакше можна розглядати як специфічну форму створення образу мети. Розум управляє світом, перше і останнє його утворення – ідеал. Вся історія, тобто всі розумні дії, здійснюються заради ідеалу. Ідеал – це відсторонена система, істина, незалежна від подій, від того, чи сприймають її люди, від того, яких переконань дотримується в цей момент людство. Ідеал виконує функцію корелята в механізмі соціалізації.

Сутнісні сили – це продукт дії механізму соціалізації людини. Вони існують у формі індивідуальних силових полів, будучи потенційним соціальним світом. Раніше в науці вони ототожнювалися зі здібностями людини, її діяльністю. У зв'язку

з цим Гегель, наприклад, писав, що душевні сили “є безпосередньою діяльністю, яка здійснюється сама по собі згідно зі своєю визначеністю”¹. Сутнісні сили як внутрішній продукт механізму соціалізації є окультуреними здібностями людини. Оригінальною є форма їх існування в цьому механізмі, оскільки вони є енергетично напруженими полями, що формуються людиною в процесі мислення.

При переході в зовнішнє існування сутнісні сили виявляються як фундаментальна атрибутивна властивість психіки людського організму – активність, яка є базою для саморозгортання діяльності щодо задоволення потреб суб’єкта. Перехід сутнісних сил в зовнішнє існування в структурі людини є частковим відчуженням від свого джерела, а при спрямуванні дії на той чи інший зовнішній предмет відбувається повне їх відчуження. Цей процес глибоко досліджений і представлений в роботах психологів і соціологів. Вище ми вже детально розглянули роль дії у функціонуванні психіки людини.

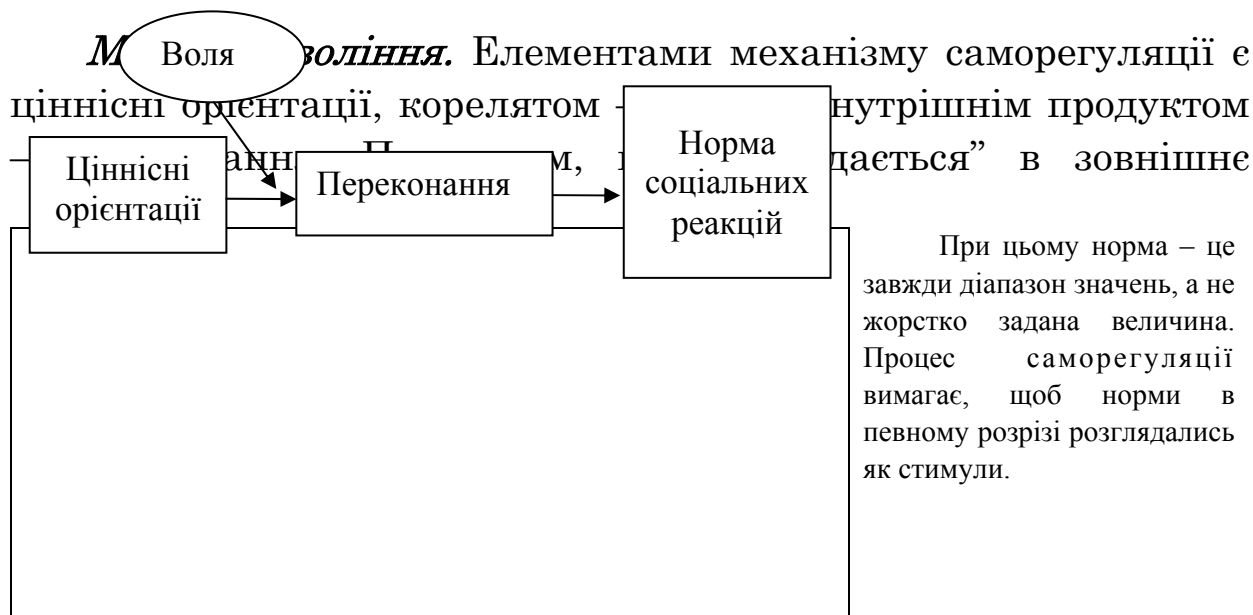
Саме завдяки наявності природних сутнісних сил, особистість може утворити і підтримувати соціальні зв’язки з іншими людьми.

Рис. 1.6. Модель механізму соціалізації

У процесі практичного налагодження і підтримки стійких соціальних зв’язків задіяні рівною мірою як особистісні сенси, так і навички фізичного організму людини.

¹ Гегель Г. Наука логіки. – Т. 2. – М. : Мысль, 1971. – С. 132-133.

Рис. 1.7. Модель вольового механізму

середовище, тут виступає норма соціальних реакцій людської особистості.

Механізм воління – це саморегуляція життєдіяльності людини, що виникла у взаємодії психологічної і соціальної підструктур між собою. Цей механізм забезпечує інтеграцію зазначених підструктур в цілісну систему, що саморозвивається. Зріле функціонування механізму воління виявляється як самодетермінація функціонування розуму людини.

Механізм самодетермінації є вищим рівнем саморегуляції, тобто вищим рівнем причинних залежностей, що визначають поведінку людини. Самодетермінація не зводиться до довільної регуляції власної поведінки. Істотним є те, що на певних стадіях розвитку людина починає свідомо організовувати своє життя і тим самим визначати свій власний розвиток. Вперше ми зіштовхуємося з явищем самодетермінації, коли дитина вимовляє “Я сам!”, а процеси самодетермінації яскраво виявляються з переходом до самостійного життя, коли людина стає “господарем своєї долі”.

Як початковий елемент у цьому механізмі виступають ціннісні орієнтації, що розуміються нами як селекціоновані цінності людини. Це означає, що насправді людина в своїй повсякденній формі життєдіяльності оперує найбільш

вагомими, з її точки зору, цінностями, інші присутні також, але знаходяться ніби до певного часу в тіні свідомості. При цьому, як писав Т. Парсонс, ціннісна орієнтація “належить до тих аспектів орієнтації діячів, які зобов’язують її дотримуватися певних норм, стандартів, критеріїв вибору кожного разу, коли вона опиняється в невизначеній ситуації, що дозволяє (і що вимагає) зробити вибір”¹. Воля розглядається нами як здатність людини до вибору мети діяльності і породження внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення. Воля – специфічний акт, який не зводиться до свідомості і діяльності як такий. Не всяка свідома дія, навіть пов’язана з подоланням перешкод на шляху до мети, є вольовою: головне у вольовому акті полягає в усвідомленні ціннісної характеристики мети дії, її відповідності принципам і етичним нормам людини.

Для суб’єкта волі характерне не переживання “я хочу”, а переживання “треба”, “я повинен”. Здійснюючи вольову дію, людина протистоїть владі актуальних потреб, імпульсивних дій. За своєю структурою вольова поведінка розпадається на ухвалення рішення і його реалізацію. Якщо мета вольової дії не збігається з актуальною потребою, ухвалення рішення часто супроводжується боротьбою мотивів (акт вибору). Воля як функціональний орган в структурі цього механізму виконує функцію корелята.

Під переконаннями у нашому дослідженні розуміються зняті уявлення, знання людини про реальну дійсність, що визначають її внутрішнє відношення до останньої.

Зовнішнім продуктом тут виступає норма соціальних реакцій, якими людина керується в організації своєї поведінки в соціальному середовищі. Саме з них згодом формується норма колективної реакції або менталітет соціальної спільності. Зрозуміло, що вона відрізняється від норми реакції фізичного тіла, закладеної в генотипі людини. У цьому випадку ми виходимо з того, що соціальна норма реакції – це специфічний стан цінностей, що втратили зв’язок з потребами і прагненнями

---

¹ Очерки по истории теоретической социологии XX столетия. – М. : Наука, 1994. – С. 83.

людини, стали зовнішньою межею, зразком, моделлю поведінки, як і обов'язок, що продиктований і контрольований зовнішніми санкціями.

Хоча загальноприйнято поняття стимулу відносити до цілеспрямованої діяльності системи зовнішнього управління процесом, коли стимул правомірно розглядається як продукт системи управління, що забезпечує нормативно обумовлений спосіб застосування сутнісних сил або витрачання накопиченого людською особою енергетичного потенціалу.

На цьому ми закінчуємо теоретичний аналіз специфічних внутрішньопідструктурних механізмів, які виникли і діють як функціональні органи семантичного походження. При цьому не можна не відзначити, що всі шість названих вище підструктур розташовуються в одній, яку умовно можна назвати горизонтальною, площині і пояснюють фактично один єдиний момент – механізм діяльності або поведінки людини в зовнішньому середовищі.

Проте, у такому вигляді структура людини виглядає явно незавершеною, оскільки залишається не підтвердженою теоретично раніше висунута теза про те, що вона є істотою, яка виробляє унікальні духовні продукти – сенси. Для цього треба поглибити теоретичний рівень дослідження семантичної структури до виявлення механізму сенсопородження. Тоді стане очевидним, що людська особистість – це не тільки фізичний феномен, але й духовна система, що саморозвивається.

Останнє зауваження означає, що повинен існувати вагомий морфологічний додаток до того, що ми описали вище. І дійсно, такий додаток існує. Він впливає з того, що ціле, яке функціонує, є чимось більшим, ніж сума складових його частин. Теза про принципову нетотожність цілого до суми складових його частин була висунута наприкінці ХІХ століття австрійським мистецтвознавцем Х. Еренфельдом на противагу уявленню асоціанізму, що панували у той час. Специфічна

характеристика цілого була названа Еренфельдом “гештальтством” переживання.

Наступний крок у розвитку цього уявлення про багатство функціонуючого цілого полягав у демонстрації того, що ціле – взагалі щось інше, ніж сума “частин”, які виділяються з нього за допомогою “ізоляції” (відособлення) (Вертхейхер, 1912). У роботах Келлера і Вертхейхера було показано, що частини цілого у власному сенсі – “функції” або “ролі” в ньому, тобто ціле має функціональну структуру. Ця структура володіє динамічним характером, будь-який гештальт під дією внутрішніх сил (що породжують, підтримують і відновлюють певний тип його організації, а також проводять його реорганізацію) прагне перейти в стан максимально можливої за певних умов рівноваги. Цей стан характеризується гранично досяжною прегнанністю (від нім. *praegnant* – чіткий, виразний) організації гештальта, тобто її простотою, правильністю, завершеністю, виразністю і свідомістю. Як мова для опису гештальтів був використаний запозичений з фізики понятійний апарат теорії поля (Келлер, 1920), а потім – теорії “відкритих систем” (Келлер, 1958). Останнє зауваження для нас є підтвердженням правильності системи гіпотез, що реалізуються у нашому дослідженні.

Виявляється, що гіпотеза про існування Семантичного Всесвіту спочатку дозволила побудувати семантичну підструктуру фізичної людини, а зараз наводить нас на відкриття підструктури духовної людини. Для цього необхідно показати підструктуру фенотипу, який складається з класу вертикальних, названих так умовно, міжпідструктурних механізмів. Це пов’язано з тим, що елементи психологічної, соціологічної і управлінської підструктур інтегруються не тільки в своїх власних межах, але й вступають у взаємодії у вертикальній площині, породжуючи тим самим оригінальні

вертикальні механізми. Як тут не пригадати про наявність в мозку людини нейронів-перемикачів.

Отже, перейдемо до розгляду вертикальних функціональних органів, що виникли на основі дії горизонтальних механізмів, і приступимо до їх короткого опису на тих же принципах стислості опису морфогенезу людини.

Вертикальні механізми. Специфіка класу вертикальних функціональних органів або механізмів полягає в тому, що вони виникли в духовних підструктурах людського організму, що добре відомі нам як свідомість, самосвідомість і надсвідомість. Їх генезис ми розкрили на третій стадії саморозгортання людини. Такі механізми складаються з елементів, що належать до різних рівнів морфологічної структури людського організму. При цьому вони мають загальну функцію – добудувати людський організм до фенотипу.

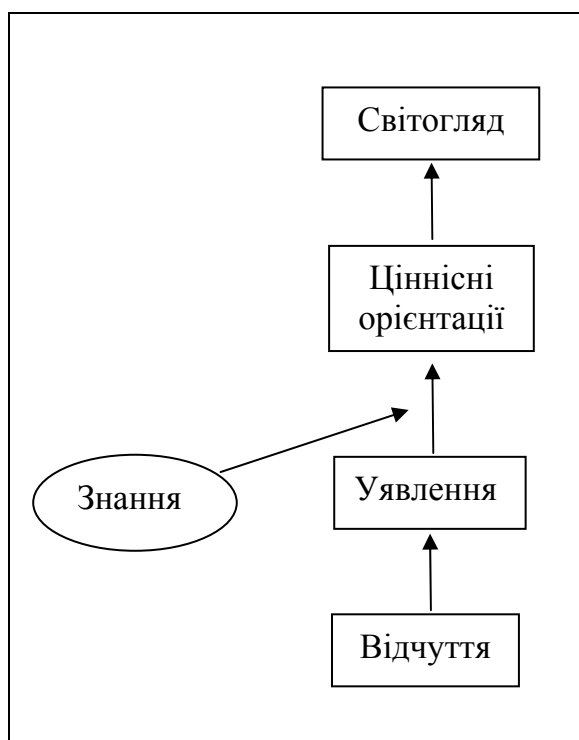
Важливо те, що свідомість, самосвідомість і надсвідомість необхідно розглядати як суперпозицію функціональних органів. Так, наприклад, сучасна психологія розглядає свідомість людини, яка, “як і будь-який функціональний орган, володіє властивостями, подібними до анатомо-морфологічних органів: вона еволюціонує, інволюціонує, вона реактивна, чутлива. Природно, що вона набуває і своїх власних властивостей і функцій (діалогізм, поліфонічність, спонтанність розвитку, рефлексивність”¹, – пишуть В. П. Зінченко і Е. Б. Моргунов. Такими ж якостями, на нашу думку, володіють самосвідомість і надсвідомість.

До вертикальних механізмів в структурі людського організму ми відносимо наступні: механізм спонукання, механізм цілепокладання і механізм сенсопородження. Розглянемо їх детальніше.

---

¹ Зінченко В. П., Моргунов Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М. : Тривола, 1994. – С. 171.

Механізм спонукання. Механізм спонукання виникає першим з вертикальних функціональних органів.

Це можливо тільки у випадку, коли всі елементи індивіда дозріли і він готовий вступити в якісно нову фазу розвитку. Всі механізми, які ми представили вище, є атрибутивне багатство або утворення окремого індивіда; з моменту формування вертикального механізму спонукання наступає якісно нова фаза розвитку людини – фаза, яку тільки і можна, власне кажучи, називати особистісною. Останнє зауваження викликane тим, що тільки під дією механізму спонукання людина починає поводитись як суб'єкт суспільного процесу. До цих пір ми мали справу з ним як з представником сімейства фізичних організмів.

Рис. 1.8. Механізм спонукання

Цей механізм не тільки репрезентує зміст свідомості суспільства у свідомості людини, але й, навпаки, відкриває шлях змістові індивідуальної свідомості в суспільну свідомість, тобто виконує функцію, протилежну механізму соціалізації. У своїй праці В. Я. Нечаєв характеризує його як “Соціологія освіти”: “Спонукання – механізм формування і вираження станів потреб суб'єкта, внутрішня і зовнішня детермінація поведінки (мотивація і стимулювання) у вигляді інтересів, мотивів, прагнень. Виявляється в ціннісній орієнтації, виборі спрямованості дій, методу, стилю”¹.

Тут доречно нагадати, що його морфологічною основою є синтетична підструктура, в якій формується і функціонує свідомість. Елементами спонукання є відчуття, уявлення, знання і ціннісні орієнтації людини. Продуктом такого механізму є світогляд людини.

¹ Нечаєв В. Я. Соціологія образования. – М. : Изд-во МГУ, 1992. – С. 53.

Початковий імпульс цей механізм переживання отримує від першої природи, а точніше, від перцептивних відчуттів людини. З них, як відомо, складається сприйняття, яке є цілісним конкретно-чуттєвим портретом відображуваного предмета або процесу. У вертикальному русі сприйняття, в свою чергу, може переходити в уявлення, в конкретно-чуттєвий образ предметів і явищ дійсності, але вже не в їх безпосередній повноті і цілісності, а лише в найбільш істотних рисах, визначеннях, образ, що зберігається і відтворюється в логічному блоці без безпосередньої дії самих предметів і явищ на органи чуттєвої свідомості.

Природа людської особистості як суспільного явища подвійна і включає як соціально-типові, так і особово-сенсові прояви, причому останні реалізуються в основному через функціонування і розвиток ціннісно-сміслових переживань людини. Ці переживання, відчуття представлені як в процесі руху від суспільно обумовленої діяльності до індивідуальної свідомості, так і від індивідуальної свідомості до поведінки людини або нової діяльності. Одна з головних особливостей цієї взаємодії полягає в тому, що тут закладається системоутворююча роль особистісного сенсу, під яким розуміється індивідуалізоване відображення дійсності, що виражає відношення людини до того, заради чого розгортається та або інша форма її активності, зокрема виробнича діяльність і спілкування. Решта елементів нам знайомі за характеристиками, наведеними вище. Природно, що в системі вертикальних механізмів вони виконують інші функції.

Продуктом цього механізму є світогляд людини, під яким розуміється “система уявлень про світ і місце в ньому людини, відношення людини до навколишньої дійсності і до самої себе, а також зумовлені цими уявленнями основні життєві позиції і установки людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації”¹. Перед нами розкрився зміст процесу свідомості, що розглядається як відображення

---

¹ Философский энциклопедический словарь. – М. : “Советская энциклопедия”, 1986. – С. 366.

об'єктивного соціального світу в свідомості окремої людини, яке можна назвати “переджиттям”.

Не можна не зазначити, що в наведеному визначенні світогляду як змісту даної категорії наведена майже вся палітра функціональних елементів механізму усвідомлення. Більш об'ємним та істотним для нас є продовження визначення даної категорії, а саме: визначення світогляду як “способу духовно-практичного освоєння світу людиною в єдності його теоретичного і практичного відношення до дійсності”¹.

При цьому важливо підкреслити ту обставину, що з механізму спонукання вже починається входження людини до Семантичного Всесвіту. Цьому сприяє набір функціональних органів в його структурі, які у міру просування в ньому стають “м'якшими”. Так функціональний орган “знання” перетворився спочатку в ціннісні орієнтації, а потім у світогляд. Завдяки тому, що світогляд є не таким “жорстким”, як два попередні елементи, це дає змогу людині не тільки розуміти інших людей, але й декодувати сенси, що прочитуються нами з семантичного континууму.

Отже, інтеграція елементів психологічної підструктури – уявлень, соціологічної – знань, і управлінської – ціннісних орієнтацій утворює механізм спонукання, провідна функція якого полягає у виробленні світогляду як духовної основи людини, який є продуктом функціонуючої свідомості людини.

Механізм цілепокладання. Центральним серед цього класу функціональних органів є механізм цілепокладання. Генетично він виник як процес саморегуляції розумної живої системи. У зв'язку з цим його сутність коректно визначати як момент мимовільної постановки особистістю мети для себе самої. Тому зміст цього механізму цілком визначається процесом самосвідомості особистості. Його елементами є інтуїція, мотиви, ідеали і воля людини. Це найбільш

---

¹ Там само. – С. 366.

“жорсткий” процес у всьому організмі, оскільки в ньому зійшлися як елементи кореляти всіх горизонтальних механізмів. У наявній науковій літературі стверджується, що тригерним механізмом формування цілепокладання виступають інстинкти. В принципі це твердження не суперечить нашому баченню його формоутворення, оскільки цей функціональний орган передує інтуїції.

Продуктом механізму цілепокладання є мета життя людини, під якою розуміється спланований ідеальний результат її діяльності щодо задоволення своїх потреб, Інакше кажучи, вербальне вираження передбачення майбутнього результату. У такий спосіб перед нами прочинилася завіса над змістом процесу самосвідомості або того, що ми називаємо поняттям “життя” людини.

Це духовна реальність, що найважче дістається людині, оскільки вона передбачає вибір одного єдиного значення з множини теоретично можливих і цілого ряду реально доступних варіантів власного розвитку. Воля людини, набуваючи форми відчуженого продукту, стає метою її життя.

Отже, інтеграція наступних елементів: метаболічної підструктури – інстинктів, психофізичної – інтуїції, психологічної – мотивів, соціологічної – ідеалів і управлінської – волі або ситуативних цілей, які підпорядковують собі особисті скороминучі прагнення, – утворює механізм цілепокладання.

Провідна функція механізму цілепокладання полягає в усвідомленні свого життя як саморегульованого процесу, що вимагає постановки стратегічної мети життя людини.

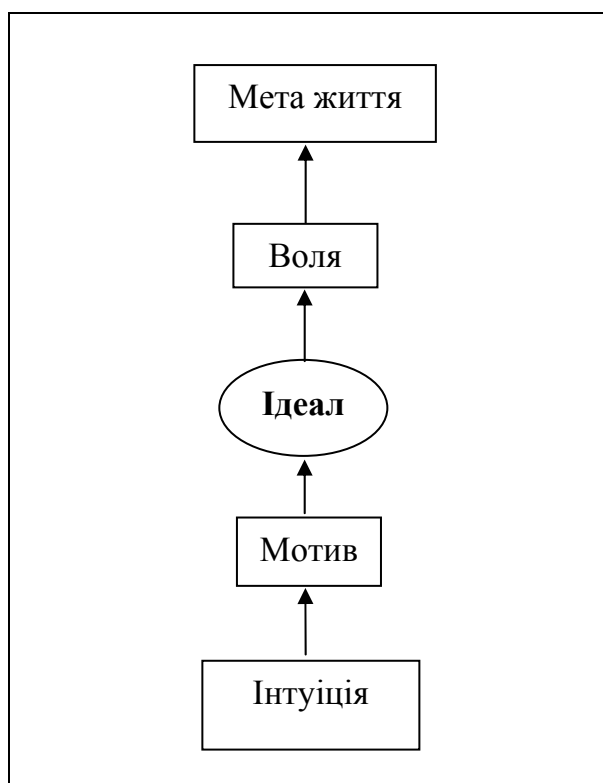
У цьому механізмі ідеал як втілення ідеї в образі трансформується потоком самосвідомості у волю. В цьому випадку волю слід розглядати як прообраз продукту майбутньої діяльності, що формує цілеспрямованість людини на виконання тих або інших дій. Воля не є абстрактним рухом самосвідомості, що здійснює не властивий їй наочний прообраз; вона сама є цим рухомим прообразом, що реалізовує сам себе. Прообраз – це образ майбутнього, що настає, який не слід

плутати з прообразом, що нагадує про явище, що вже відбулося.

Це цілісне психологічне явище, яке відповідає в системі гносеологічних форм сприйняттю, тільки з протилежним знаком. Проте воля є не тільки прообразом результату майбутньої дії, це не тільки “чиста” мета – задум, вона виступає як єдність мети дії і способу дії, досягнення результату.

Спосіб є результатом, що відбувається, а результат є способом, що відбувся. Отже, воля постає як мета-спосіб, що безпосередньо розгортається, причому розгортається в зовнішню реальність, і ця обставина відрізняє її від задуму, що залишається у межах логічного блоку.

Рис. 1.9. Механізм цілепокладання

Отже, воля є прообраз, що самоздійснюється, регулюючи процес свого вияву в дійсності за допомогою самого себе. За допомогою психічних зусиль (команд), на які розкладається воля, вона керує руховими елементами організму. Задум як практично орієнтоване уявлення повторюється в системі наочних дій і через них реалізується в продукті.

Вольовий процес, як всякий процес соціальної раціоналізації, слід розглядати в категоріях зміни – дії і відображення. Це означає, що в горизонтальному русі він приводить в рух органи фізичного тіла,

а у вертикальному – рух “знімається” якісно новим функціональним органом – метою. Залежно від змісту задуму формуються тактичні, оперативні і стратегічні цілі. Найбільш важливим для людини, безумовно, є стратегічний рівень, який визначає його життєдіяльність на перспективу.

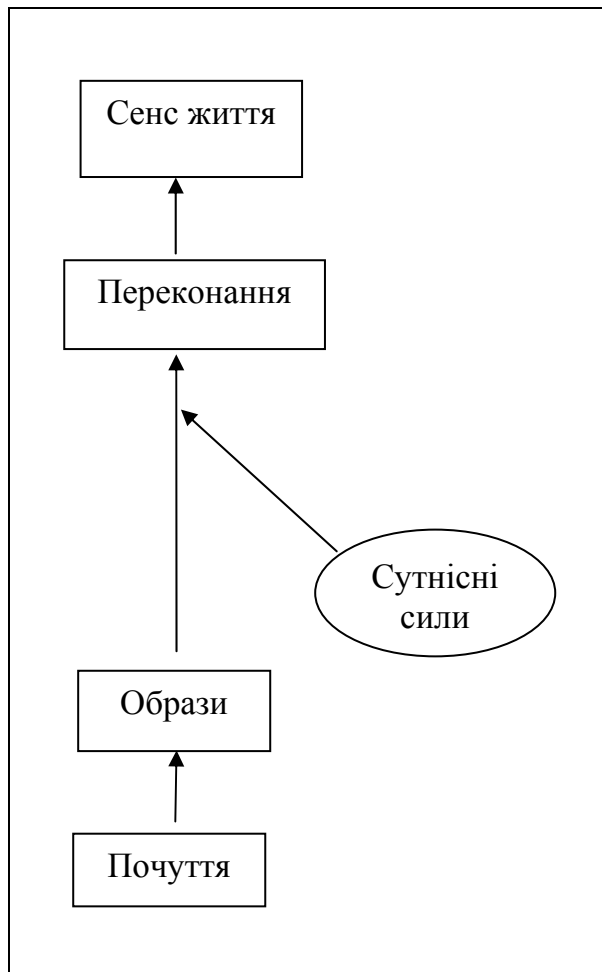

Під стратегічною метою розуміються перспективні або етапні кінцеві результати діяльності людини. Ідеал є центральним елементом в інформаційній структурі людини, оскільки пов'язаний з проявом її самосвідомості.

Механізм сенсопородження. Механізм сенсопородження є третім оригінальним утворенням, що виникає в процесі функціонування семантичних одиниць у вертикальній площині. Його елементами або функціональними органами є *почуття, образи, сутнісні сили і переконання* людини. Кінцевим продуктом функціонування цього механізму є *сенса життя* людини. Він утворюється з елементів надсвідомості людини. У такий спосіб перед нами розкривається зміст того явища, яке назване П. Тейяром де Шарденом терміном “наджиття”.

Підставою, на якій воно виникає, є почуття людини. При цьому не можна залишати без уваги той факт, що почуття синтезували в собі зміст складного процесу переживання. Безпосереднім джерелом сенсоутворення виступає упередженість людини. Сенсоутворення можна визначити як процес, в результаті якого ті або інші об'єкти, явища або ситуації набувають для суб'єкта особистісного сенсу або змінюється їх особистісний сенс, якщо він був спочатку. Таким чином, суть процесу сенсоутворення полягає у встановленні ціннісного зв'язку між об'єктом, явищем, ситуацією, з одного боку, і єдиною системою життєдіяльності суб'єкта – з другого.

Сутнісними атрибутами особистісного сенсу як продукту механізму сенсоутворення є його наочна і життєва віднесеність, що полягає в тому, що особистісний сенс – це завжди сенс “чогось”, це “щось” завжди визначається за відношенням до “чогось”, і це відношення завжди конкретне.

Рис. 1.10. Механізм сенсоутворення

Нарешті, ми виявили процес, завдяки якому людина принципово може входити у Семантичний Всесвіт. Причому якщо його порівняти з механізмом цілеутворення, то різниця, що існує між ними, полягає в тому, що сенс діяльності людини присутній завжди, тоді як генеральна мета в її житті може бути відсутньою. Все це лише зайвий раз підкреслює, що це два різних вертикальних механізми.

Тепер для повнішого уявлення структури соціального компоненту людського організму треба клас горизонтальних механізмів сумістити з класом вертикальних механізмів в одній евристичній моделі для наочної демонстрації складності пристрою духовного блоку.

Проте, при поєднанні названих вище класів функціональних органів відбувається новий приріст якості в

Отже, інтеграція елементів психофізичної підструктури – відчуттів, психологічної – образів, соціологічної – сутнісних сил і управлінської – переконань утворює механізм сенсоутворення, провідна функція якого полягає в усвідомленні свого життя не як серії випадкових, розрізнених подій, а як цілісного процесу, що має певний напрям, спадкоємність, тобто сенс життя людини.

Під сенсом життя в даному дослідженні розуміється з'ясування людською особистістю об'єктивного суспільного значення можливих напрямів діяльності, розуміння того, що може дати ця діяльність їй самій, наскільки відповідає вона її індивідуальності: яке саме її місце в цьому світі, в якій саме діяльності найбільшою мірою розкриється її інтелектуальний потенціал.

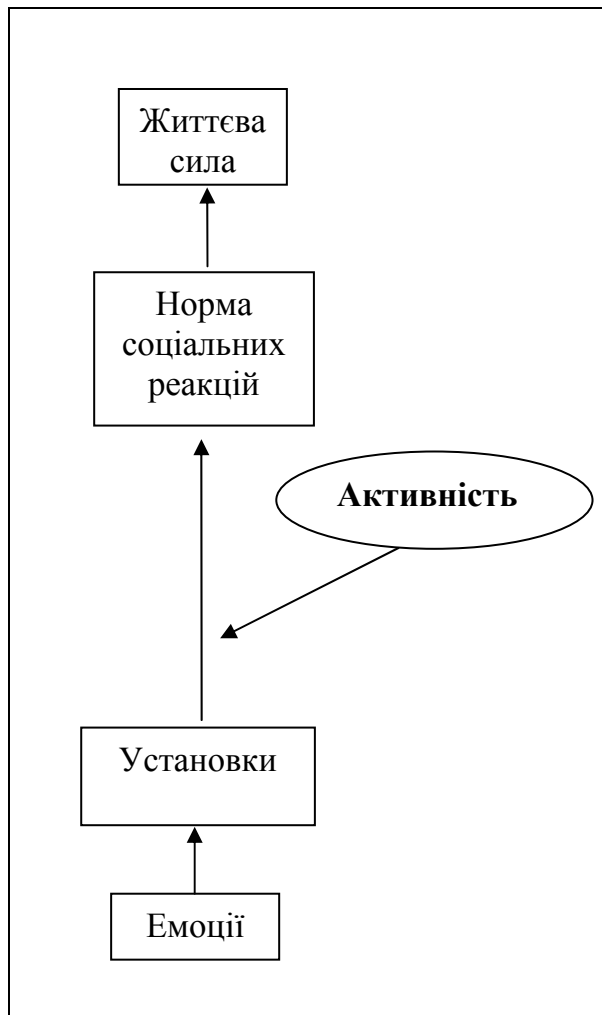
структурі фенотипу людини. Виявляється, що наявність вертикальних механізмів не вичерпує оригінальність функціонального прояву духовного життя людини. Насправді виявляється, що вони “знімаються” новим класом механізмів, який ми називаємо синтетичним. Їх ще можна назвати пульсуючими механізмами, оскільки вони не мають твердої морфологічної основи, а виявляються як сплески енергії, викиди її, відповідно, горизонтальними і вертикальними механізмами. Вони утворюють тимчасові, примарні квазіструктури.

“Зняття” горизонтальних і вертикальних механізмів. Виявляється, що горизонтальні механізми природного походження “знімаються” синтетичним вертикальним механізмом, який ми називаємо механізмом самоактуалізації. Його основна функція полягає в забезпеченні входження людини у феноменальний світ.

Вертикальні механізми, які ми щойно розглянули, в свою чергу, “знімаються” синтетичним горизонтальним механізмом, який називається механізмом самовизначення. Його основна функція зводиться до забезпечення входження людини в ноуменологічний світ, тобто **світ сенсів**.

Його елементами є продукти горизонтальних структур, а саме: у психофізичній підструктурі – емоції, в психологічній – установки, в соціологічній – активність, в управлінській – норма соціальних реакцій.

Продуктом цього спонтанно пульсуючого механізму (на підтвердження цього досить вказати на його емоційну основу) є сила фізичного організму людини, яка здатна проводити роботу з перетворення першої природи в другу. При цьому можна говорити про людський організм як про функціонуючий суб’єкт, що характеризується активністю.

Рис. 1.11. Механізм самоактуалізації

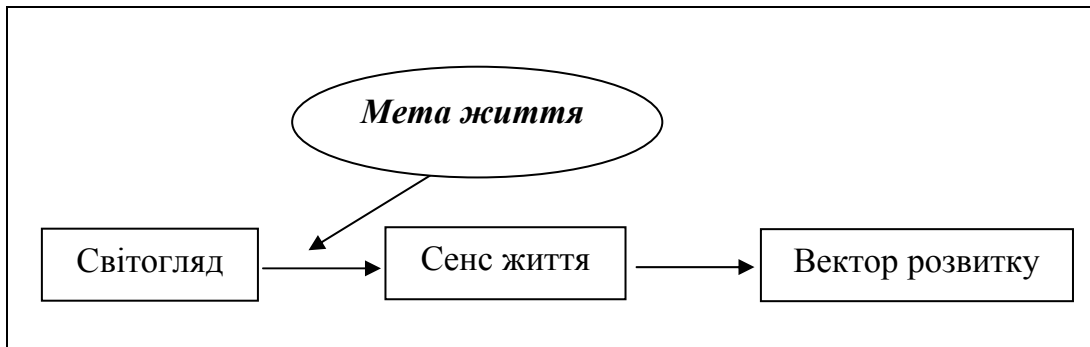
Активність суб'єкта відштовхує до створення “другої природи”, яка існує так само об'єктивно, як і перша, хоча в ній, як бачимо, опредмечуються сутнісні сили особистості, вся ця наочність – чи, простіше, культура – виявляється суб'єктом, що об'єктивувався. К. Маркс розглядав цей процес, як відомо, через відчуження праці.

Синтетичний горизонтальний механізм. Водночас клас вертикальних механізмів утворює свій специфічний синтетичний механізм, який розташовується вже в горизонтальній площині, виступаючи своєрідним “запереченням заперечення”. Він називається механізмом самовизначення особистості. Його елементну базу складають вже відомі нам функціональні органи, а саме: світогляд, мета і сенс життя людини. У цьому поєднанні роль корелята

Причому, як похідний горизонтальний, так і похідний вертикальний механізми мають кожен свою структуру, функцію і оригінальний продукт. Але тут ми вже маємо справу із структурою, а отже, і продуктами – примарами. Вони є, але їх ніяк не можна виявити, оскільки вони похідні від перших похідних функціональних структур. Коротко охарактеризуємо їх.

Синтетичний вертикальний механізм. Зняття горизонтальних механізмів синтетичним вертикальним механізмом, який ми вже назвали механізмом самоактуалізації, означає, що його поява та існування може відбуватись тільки в ході синхронної пульсації горизонтальних механізмів.

належить меті життя людини. Провідна функція горизонтального синтетичного механізму самовизначення – свідомий вибір суб'єктом сукупності соціальних ролей в суспільному розподілі праці.

Рис. 1.12. Механізм самовизначення

Продуктом функціонування цього механізму є спрямованість процесу саморозгортання людського організму або вектор розвитку суб'єктивної форми універсуму. Звідси походить унікальність і цінність людини для Всесвіту, а може, і всього універсуму. У такий спосіб здійснюється “включення” людини в ноуменологічний світ.

Сукупність стійких внутрішніх імпульсів, які орієнтують діяльність людської особистості щодо стратегічної мети незалежно від наявних ситуацій, називається її спрямованістю. Остання завжди соціально обумовлена і формується шляхом виховання. Інакше кажучи, спрямованість – це зовнішні умови, що стали властивостями (установками) особистості. У різних концепціях спрямованість розуміється по-різному: як динамічна тенденція (С. Л. Рубінштейн), сенсоутворюючий мотив (О. М. Леонтьев), домінуюче відношення (В. М. Мясіщев), основна життєва спрямованість (Б. Г. Ананьєв), динамічна організація сутнісних сил людини (А. С. Прангішвілі). Спрямованість виступає як системоутворююча властивість особистості, що визначає її психологічний склад.

У науковій літературі наголошується, що спрямованість включає декілька пов'язаних ієрархічних форм: схильність, потяг, бажання, інтерес. При цьому треба відзначити, що всі форми спрямованості особистості разом з тим є пусковим механізмом спонукання її діяльності.

Саморух горизонтальних і вертикальних механізмів забезпечує цілісність духовного життя людини. *При цьому вертикальні механізми інтегровані в систему функцією “підйому” відображуваного предмету від нижчого до вищого рівня розуму, а горизонтальні – солідарні в своєму постійному прагненні “викинути” продукт відображення в зовнішнє середовище.*

Проте, з виникненням і функціонуванням механізмів-примар, мається на увазі механізм самоактуалізації і механізм самовизначення, функціональні ефекти морфогенезу людини не вичерпуються, оскільки тут має місце ще одне “зняття” вищеназваних функціональних органів.

Отже, ще раз підкреслимо ту обставину, що механізм самоактуалізації і механізм самовизначення не мають під собою “твердої” основи, яку можна було б назвати навіть квазіструктурою. Вони ніби “висять” у безповітряному просторі.

Схоже, що таким чином людський організм відтворює в своїй структурі глибокі вакуумні стани, тим самим ідентифікуючи свою структуру із структурою універсуму. Якщо це так, то тоді залишається зрозуміти, як людський організм квантує свій зміст, породжує продукти, що “включають” його в основу Всесвіту.

Для цього в структурі людського організму повинен існувати особливий процес, а отже, і відповідний до нього механізм. Не доводиться сумніватися, що це є принципово можливим, адже ми маємо справу з двома видами механізмів, які знаходяться в енергетичній формі. Причому механізм самоактуалізації за природою пов'язаний з фізичною енергією, а механізм самовизначення – з духовною енергією.

У складі органічного цілого, яким є людський організм, для узгодження їхньої взаємодії повинен виникнути ще один, четвертий за рахунком, тип механізмів. Кажучи філософською мовою, тут повинно мати місце вторинне “зняття” синтетичних механізмів, яке, на нашу думку, існує в практиці.

Інтеграційний механізм особистості або вторинне “зняття” вертикального і горизонтального синтетичних механізмів. Його морфологічною основою є енергетичне поле, що виникло на основі соціальної енергії, яку К. С. Гаджиев описує як щось таке, що не має зримих і зафіксованих меж і величин, щось безмірне, позбавлене числового вимірювання, форми, позачасове і позапросторове, як волю, можливість, яка може в певних умовах конкретизуватися в реальній суті. Таке розуміння соціальної енергії перекликається з розумінням “пасіонарності” Л. Гумільова, а також з тим що Х. Ортега-і-Гассет називав “біологічною вітальністю”, “життєвою силою”¹.

Вторинне “зняття” вказаних механізмів відбувається на завершальній стадії системного функціонування людського організму, коли ми маємо справу з дією. За природою дія є системою трансакцій, завдяки яким людина перетворює зовнішнє середовище під себе.

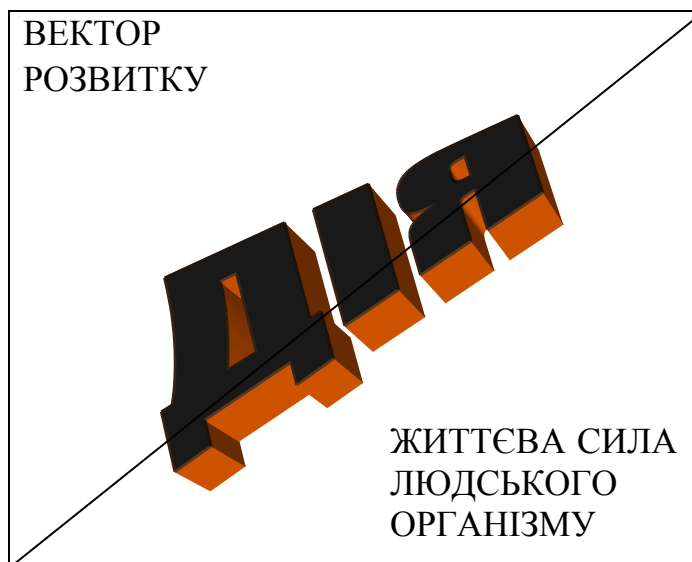
Якщо дія здійснює вплив на будь-який предмет, і при цьому ми маємо результат цієї дії, то тоді мова вже повинна йти про діяльність. Остання має два інгредієнти: внутрішній, або теоретичний, і зовнішній, або практичний. Вони нам відомі як процес пізнання, або мислення, і практика, або продуктивна праця.

Діяльність у цьому випадку потрібно розуміти як всю повноту і цілісність вияву дієвої енергії людини як суб'єкта історичної дії. Зрозуміло, що вона включає спілкування як в матеріальній, так і в духовній формах. Тому не випадково діяльність має такий великий евристичний потенціал і ефективно працює як пояснювальний принцип в гносеології.

---

¹ Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К. : “ARC-UKRAINE”, 1996. – С. 29.

Фактично діяльність є “зняттям” функціонування механізму самовизначення і механізму самоактуалізації. Тут важливо вказати на те, що і механізм самовизначення, і механізм самоактуалізації мають у собі власні протилежності. Так, наприклад, механізм самовизначення як фізичний атрибут має лептонове поле, що розповсюджується в Космосі, а механізм самоактуалізації як семантичний атрибут має план застосування фізичної сили, що вивільняється в людському організмі. Інакше кажучи, створюючи працю другу природу або соціальний світ, людина водночас створює і третю природу або світ логічних конструкцій, який існує у формі лептонового, телургічного або іншого силового поля.

При всій цілісності людський організм, як показано вище, перетворюється за двома принципово різними каналам – чуттєвому і раціональному. Перший з них є процесом переживання, а другий – усвідомлення. Зовнішній інформаційно-енергетичний імпульс в людському організмі перетворюється в специфічні хвильові коливання.

Рис. 1.13. Механізм самореалізації

Специфіка автохвиль полягає в тому, що останні описуються нелінійними рівняннями. Швидкість, форма профілю і амплітуда автохвилі не залежать від початкових умов, що призвели до її виникнення, і однозначно визначаються властивостями середовища. На відміну від хвиль в лінійних середовищах, автохвиля локалізована в просторі – до і після її проходження елементи середовища залишаються в спокої. У м'язах міокарду ці хвилі трансформують речовину і енергію, а в корі головного мозку – інформацію. Якщо уточнити останню тезу, то можна сказати, що у фізичній людині вони

несуть речовину, а в структурі особистості – інформацію. При цьому зрозуміло, що особистість не може бути зведена до змісту свідомості людини. Вона розлита по всьому людському організму. Таким чином власне соціальна основа людини є багаторівневою сферою, в якій розгортаються сутнісні характеристики індивідуального соціального світу.

Саме тут відбувається індивідуалізація форм відображення соціальних потреб по підструктурах людини, окреслюються конкретні контури їх елементів: уявлень, установок, образів, мотивів, знань, сутнісних сил, ідеалів, переконань, норм, цілей, сенсів, а також закладається характер індивідуальних соціальних потреб. Тут же формується щось схоже на **потенційний соціальний світ**, який суб'єкт має намір актуалізувати в процесі спілкування з іншими учасниками соціального процесу. При цьому треба мати на увазі, що суб'єктивне, тобто те, що протистоїть зовнішньому або об'єктивному, за формою існування може бути суб'єктивованим і об'єктивованим. Біологічною основою є зміст зовнішнього імпульсу, що об'єктивувався, а соціальним компонентом – його суб'єктивований зміст.

Інтеграція життєвої сили, якою володіє біологічний організм, з вектором, який породжується сенсом життя людини, призводить до виникнення механізму самореалізації потенцій людини. Основна функція механізму самореалізації полягає в квантуванні фізичної і духовної енергії.

Отже, людська особистість є подвійною, духовно-матеріальною, нескінченно-кінцевою, позачасово-тимчасовою істотою. Така подвійність є суперечністю, яка породжує і визначає її власне людське існування. Ці два аспекти людського існування можуть бути описані як дві розмірності – “вертикальна” і “горизонтальна”, причому “вертикальна” складова осмислює людське існування, забезпечуючи його ціннісно-змістову єдність, а виявляється і реалізується вона в “горизонтальній” складовій.

Отримання людиною своєї ціннісно-змістової єдності та її реалізація є визначенням себе в світі – самовизначенням. Істотною особливістю самовизначення є його орієнтованість в майбутнє, причому розрізняються два види майбутнього – змістове або потенційне і тимчасове або актуалізоване майбутнє.

Для системного охоплення єдності просторово-часових, позапросторових і позачасових аспектів людського існування ефективно використовувати термін “життєве поле особистості”, який у науковий обіг увів М. Р. Гінзбург¹. Суть останнього визначається як сукупність індивідуальних цінностей, сенсів і простору реальної діяльності – актуальної і потенційної, яка охоплює минуле, сьогодення і майбутнє.

Психологічна наука підтверджує, що на практиці завжди має місце чергування семантичного і фізичного руху. Дія може зберігати пристосований сенс і здійснюватися як така лише за умови чергування об’єктивності-суб’єктивності простору – часу.

На психологічній мові це означає, що в різні моменти розгортання дії образ ситуації трансформується в образ і програму дії, а останні – в саму дію, потім здійснена дія трансформується в новий образ ситуації і так далі. Щодо ситуації ми маємо справу з переважанням суб’єктивного простору і об’єктивного часу, а щодо здійснення дії, навпаки, – з переважанням суб’єктивного часу і об’єктивного простору².

Описані перетворення допомагають відповісти на питання, що нас цікавить, про джерела деяких видів психічної енергії. Накопичена в русі, у “дослідницькому турі”, у перцептивній дії енергія трансформується в енергію образу, а остання може трансформуватися в енергію чергового перцептивного або виконавчого акту. Аналогічним чином енергія вчинку трансформується в енергію особистості. Остання витрачає накопичену енергію, здійснюючи нові вчинки. Ось відповідь на

---

¹ Вопросы психологии. – 1983. – № 3. – С. 46.

² Зинченко В. П., Моргунов Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М. : Тривола, 1994. – С. 318.

питання, чому матеріалом морфологічних одиниць – функціональних органів, з яких створений соціальний організм, є діяльність. Вся річ у тому, що це зворотний або зовнішній бік розумового процесу, що породжує сенси – інформаційні кванти – для підтримки життєдіяльності соціального організму. Тому діяльність можна в певному значенні розглядати як процес створення робочих органів, що створюють цілісний полімеханізм його саморуху в онтогенезі і філогенезі. Але так буває не завжди. Цього нема, наприклад, у тому випадку, коли людина здійснює руйнівну діяльність.

Тут ми свідомо не розглядаємо деякі інші типи функціональних органів, які можуть виявлятися за ступенем розвитку сучасної людини. Ми маємо на увазі здатність деяких людей бачити через стіну, читати думки на відстані, здатність до розрізнення кольорів шкірою долоні та ін.¹ До них цілком можна віднести здатність певних людей вступати в контакт з іншими світами. Пояснення наукою цих унікальних функціональних органів або здібностей людини ще попереду.

Завершуючи дослідження людської особистості, необхідно розкрити її як цілісну полісистему, тобто показати все морфологічне і функціональне багатство суб'єктивної форми універсуму в органічній єдності. Сконструювавши її, ми тим самим підтвердимо висновки С. Л. Рубінштейна і О. М. Леонтєва про психічну діяльність як морфологічний об'єкт, що має розвинену функціональну структуру, певний наочний зміст і змістову будову².

Повна структура людського організму – це така його організація, яка забезпечує його одночасне функціонування і “включення” у феноменальний, ноуменальний і соціальний світи. Для її побудови досить розставити за семантичними

---

¹ Зинченко В. П., Моргунів Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М. : Тривола, 1994. – С. 151.

² Там же. – С. 91-92.

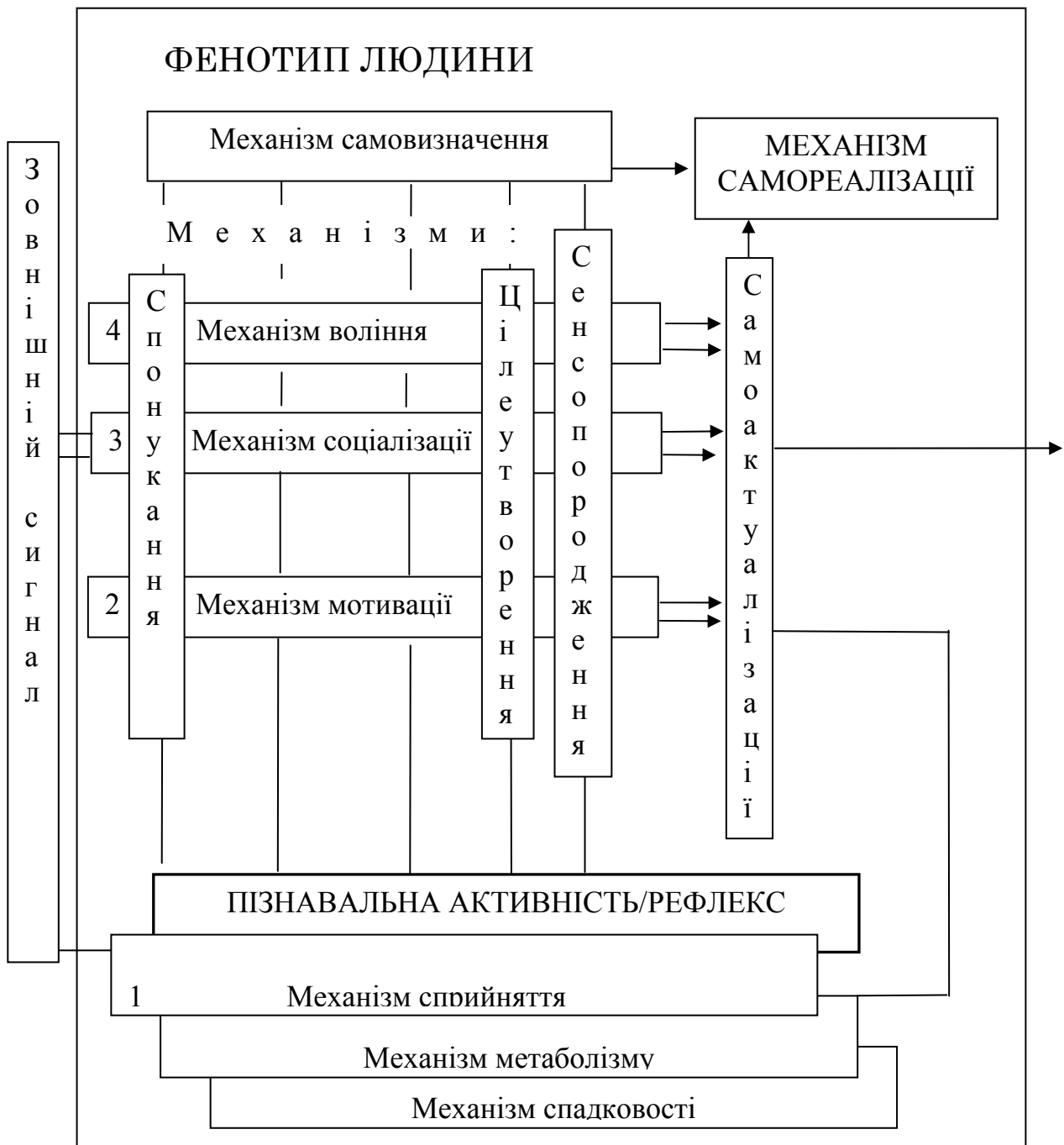
рівнями (підструктурами) логічні категорії і об'єднати їх в систему за генетико-функціональним принципом формування внутрішньопідструктурних, міжпідструктурних і синтетичних механізмів. Отриману при цьому серію специфічних механізмів саморозгортання людської особистості слід називати механізмом її онтогенезу (схема 1.14).

У такому вигляді ми маємо перед собою розгорнений цілісний семантичний компонент людського організму, який в статичному плані є розумом з невід'ємними знаряддями (гештальтами, пам'яттю, увагою і іншими), а в динамічному аспекті, тобто коли має місце рефлексія, ми маємо розум, що супроводжується породженням новоутворень – сенсів. Це внутрішня архітектоніка того явища, яке ми називаємо духовністю людини.

Природно, що коли поглянути на це явище із зовнішнього боку, то воно матиме інший вигляд. Оскільки особистість займає простір, який ніби продовжує біологічне тіло індивіда, то в цьому аспекті її потрібно описувати за соціальними ролями, що виконує людина в певний період часу або впродовж якогось проміжку часу. На практиці це представлено різними видами активності суб'єкта історичної дії. Тоді перелічені вище механізми перетворюються на робочі органи інтеграційної функціональної системи, яку ми називаємо особистістю. Тому має рацію Е. В. Ільєнков, зазначивши, що “особистістю – соціальною одиницею, суб'єктом, носієм соціально-людської діяльності – дитина стане лише там і тоді, коли сама розпочне цю діяльність реалізовувати”¹.

---

¹ Ільєнков Э. В. Философия и культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 398.

Рис. 1.14. Повна модель людської особистості

Примітка: цифрами позначені підструктури: 1 – психофізична; 2 – психологічна; 3 – соціологічна; 4 – вольова.

Тепер прокоментуємо основні атрибутивні якості морфології особистості з погляду їх важливості для пояснення морфогенезу соціального організму. Системний підхід до вивчення людської природи дозволяє розглянути її в цілісності, яка виступає як діалектична єдність соціального і біологічного (фізичного, психічного і духовного), родового та індивідуального, суспільного і особистісного, об'єктивного і суб'єктивного інгредієнтів людського організму.

Не можна не звернути увагу на те, що при вертикальному перетині морфології соціального тіла в структурі людини ми маємо справу зі свідомістю, самосвідомістю і надсвідомістю. Нагадаємо, що при перетині в горизонтальній площині мова йшла про психологічну, соціологічну і політологічну підструктури.

Цілісне функціонування конструкції розсудку людини призводить до становлення і прояву його системних якостей, перш за все, ментальності, пам'яті, уваги, здібностей і мислення. Причому сучасна психологія встановила певний механізм “запуску” функціональних органів. Зовнішні рухи виступають тут вже не просто засобом, технічним моментом дії, а перетворюються на функціональний орган індивіда. Але для того, щоб цей орган міг діяти, необхідна потреба в його функціонуванні. Тому А. В. Запорожець ідентифікує внутрішній момент його самозапуску через сукупність опосередковувачів і перевизначень: зовнішній рух – операція – функціональний орган – потреба¹.

Процес функціонування вказаних вище структур є процесом вияву ментальності людини. Його продуктом є менталітет як звички свідомості людини або алгоритм її мислення. При цьому можна говорити про характер мислення як про функціонуючий менталітет.

Мислення людини слід розглядати як виробництво думок або розстановку понять у структурі логічного організму. От чому особливість мислення полягає у тому, що воно є єдиним

---

¹ Зинченко В. П., Моргунів Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М. : Тривола, 1994. – С. 98.

абсолютно негентропійним процесом. Мислення – це процес пошуку інваріантних відношень між функціональними органами або потоками інформації, що надходять як за різними сенсорними каналами, так і з пам'яті. “Сировиною” для мислення є готові інваріанти – образи, символи. Мислення – це пошук стійких відношень між елементами і відношеннями в навколишньому середовищі.

Пам'ять реалізується за рахунок “клітинного розуму” нейронів кори головного мозку людини і їх здатності об'єднуватися в ансамблі-моделі. Найважливішим є розподіл моделей на образні і знакові – букви, слова, цифри. Основними – біологічними – є образи, допоміжними – слова. Проте, саме слова визначили прогрес розуму, забезпечивши виокремлення і маркування узагальнених образних моделей. Без слів вони не утрималися б в пам'яті, оскільки їх різноманітність і протяжність дуже великі, а межі – нечіткі.

Увага – це механізм дії системи “посилення-гальмування”. Він відображає “координати свідомості”: відчуття фізичного тіла, модель “Я”, важливі об'єкти зовнішнього світу – все найбільш значуще, таке, що має відношення до розуму людини і до того, що є предметом стеження.

Здібності людини слід розглядати як якість взаємодії горизонтальних і вертикальних механізмів між собою, яка системно виявляється в процесі ухвалення і переробки семантики зовнішнього середовища, а також продукування власних продуктів розуму і реалізації цілераціональних актів руху фізичного тіла. Інакше кажучи, людська особистість потенційно має власний механізм “підключення” до суспільства.

Тепер розкриємо функціональний аспект наведеної моделі механізму онтогенезу, тобто покажемо, як така модель працює. Початковим пунктом є положення про те, що соціальна потреба людини за своєю природою є інформаційною, а за способом виникнення може бути двох видів. В одному випадку – це може бути зовнішній інформаційний імпульс, який по-новому

перебудовує внутрішній функціональний зміст людини або морфологію особистості. В іншому – це може бути внутрішній саморух однієї або декількох підструктур людини, що вимагає певного об'єму інформації, якої їй бракує для відтворення порушеної цілісності внутрішнього соціального світу, для переходу на якісно новий рівень функціонування і розвитку.

Інформаційний потік виступає як збуджений, а отже, метрично неоднорідний стан семантично насиченого простору. Згідно з висунутими гіпотезами носієм чистої фундаментальної фізичної зміни можуть бути таріонні поля (поля кручення). Таріонні поля володіють правим і лівим обертанням, що передбачає наявність як “правого”, так і “лівого” світів¹. Тому можна говорити про семантичну багатовимірність людини. Окремі складові особистості кореляційно пов'язані між собою. Простим прикладом вияву багатомірності людини є діалог людини з самою собою, який не припиняється. Цікавішим прикладом є уявлення, яке зараз широко обговорюється в психіатрії, про мультиперсональність, з якою пов'язують як патологічні прояви, так і творчу активність.

Для переривання контакту із зовнішнім соціальним середовищем в механізмі трансформації духовної реальності функціонує система внутрішньопідструктурних фільтрів, яка виникла в результаті розвитку двох принципово відмінних способів формування духовних потреб людини. Вона надала реверсивного характеру механізму соціалізації індивіда. У процесі масових інформаційних взаємодій людини із зовнішнім середовищем і багатим внутрішнім життям долаються перешкоди або бар'єри кількох видів: *фізичні* – у вигляді простору і часу; *соціальні* – визначаються статусом і ролями індивідів; *гносеологічні* – виникають через відсутність чи недостатність досвіду і знань або через нерозвиненість абстрактного мислення; *ідеологічні* – виявляються як результат засвоєння світогляду або стереотипів, що суперечать ідеологічним основам здійснюваної дії; *психологічні* – у вигляді

---

¹ Лешкевич Т. Г. Философия. Вводный курс – Изд. 2-е дополненное – М. : “Контур”, 1998. – С. 259.

вже наявних в свідомості особистості соціальних установок, сформованих думок, звичок, забобонів, пасивності, загальмованої уваги і так далі.

Сукупність цих чинників визначає не тільки “висоту” бар’єрів, що стоять між джерелом і одержувачем інформації, але й швидкість формування та інертність функціонування внутрішньопідструктурних та міжпідструктурних механізмів. У реальному акті життєдіяльності людини паралельно використовуються продукти процесу об’єктивізації – суб’єктивізації – образи і знаки. Про це говорив М. К. Мамардашвілі: “Мислення вимагає майже надлюдського зусилля, воно не дано людині від природи; воно може відбутися – як своєрідне пробудження або праспогад – тільки в силовому полі між людиною і символом”¹.

За словесними думками в свідомості, як тіні в підсвідомості, сліднують помірно активовані моделі образів. І навпаки. Переважаюча активність того або іншого типу моделей залежить від специфіки матеріалу, що переживається, і від характеру суб’єкта. Тим паче, що різна локалізація в мозку вже доведена. Права півкуля, що обслуговується біологічною основою людського організму, переважно маніпулює образами, ліва – знаками і логікою. В цілому відмінності людей за соціальним критерієм або критерієм знання набагато більші, ніж за біологічним або чуттєвим.

Необхідно виділити загальний рівень біологічної активності мозку як певний інтегральний фон, отриманий від суми імпульсів нейронів, а особливо системи “посилення-гальмування”. Головний його регулятор, як вважають нейрофізіологи, знаходиться в ретикулярній формації стовбура мозку. У основі активності – тонус відчуттів і переконань. Вищий прояв – в емоціях. Вони мають свої специфічні програми для радості, гніву, жаху, горя, що “включають” не тільки мозок, а через нього і соціальну основу, але й ендокринну систему.

---

¹ Вопросы философии. – 1992. – № 4. – С. 71.

Незалежно від того, чи духовна потреба була нав'язана зовнішнім чином, чи сформувалася під час відтворення цілісності внутрішнього духовного світу, основна перетворююча робота здійснюється в процесі усвідомлення особистістю об'єктивної реальності.

Модель демонструє, що в процесах переживання і усвідомлення існує певний порядок формування елементів, що входять до складу інформаційних підструктур людини. У їх формуванні найактивнішу участь бере механізм переживання разом зі своїми інструментальними засобами: інстинктами, інтуїцією, почуттями, емоціями і рефлексами.

Найдивовижніше у функціонуванні полімеханізму особистості полягає в тому, що він, завдяки механізму самореалізації, пульсує, по черзі даючи хід то механізму самоактуалізації, то механізму самовизначення. При цьому рух горизонтальних механізмів змінюється активністю вертикальних механізмів. Так відбувається унікальна робота з інтеграції фізичної і семантичної складових людського організму в єдине ціле. Психологія вже зафіксувала цей момент. З цього приводу В. П. Зінченко і Е. Б. Моргунов пишуть: “Якщо у кожен момент розгортання дії вона підкорятиметься лише об'єктивному простору – часу, то з неї зникне суб'єктивність, а значить, випарується вона сама. Якщо ж у кожен момент простір – час виступатиме лише в своїх суб'єктивних формах, то дія втратить власний пристосувальний сенс відносно до цих визначень буття. Тому що в момент розгортання дії в ній має бути єдність об'єктивного і суб'єктивного. У певний умовний момент розгортання дії в ній присутні об'єктивний час і суб'єктивний простір; у наступний момент відбувається зміна і утворюється нова єдність: суб'єктивний час і об'єктивний простір. Дія може зберігати пристосувальний сенс і здійснюватися як така лише за умови чергування об'єктивності – суб'єктивності простору – часу. Психологічною мовою це означає, що в різні моменти розгортання дії образ ситуації трансформується в образ і

програму дії, а останні – в саму дію, потім реалізована дія трансформується в новий образ тощо. В образі ситуації ми маємо справу з переважанням суб'єктивного простору і об'єктивного часу, в здійсненні дії – навпаки – з переважанням суб'єктивного часу і об'єктивного простору”¹.

Така картина дуже добре гармоніює з нашою гіпотезою про походження енергії, оскільки психологи фактично пояснили, як накопичена в русі або в “перцептивній дії енергія трансформується в енергію образу, а остання може, у свою чергу, трансформуватися в енергію чергового перцептивного або виконавчого акту. Аналогічним чином енергія вчинку трансформується в енергію особистості. Остання витрачає накопичену енергію, здійснюючи нові вчинки”².

Проте докладний аналіз цього механізму виходить за межі нашої науково-дослідницької роботи, тому участь названих вище елементів визнається об'єктивною основою всього процесу усвідомлення. Ми маємо можливість лише коротко зазначити деякі аспекти її функціонування рівно на стільки, на скільки це необхідно для роз'яснення способу взаємодії людини і суспільства як діалектичних протилежностей, що утворюють соціальний організм.

Біологічна основа людського організму є, за Амосовим, системою “посилення – гальмування” зовнішнього інформаційно-енергетичного імпульсу шляхом його нівелювання до найнижчих рівнів людського розуму, аж до клітинного. Інстинкти, інтуїція, почуття і рефлексії є каталізаторами саморозгортання соціального компоненту людського організму.

Названа вище система “посилення-гальмування” вибирає зі всіх сигналів найактивніший, такий, що отримав найбільшу позитивну оцінку за шкалою “приємно – неприємно”, і дає йому додатковий “поштовх” енергії, пригальмовуючи всі інші. У наступний момент вона обов'язково перемкнеться на інший

---

¹ Зинченко В. П., Моргунов Е. Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – Тривола, 1994. – С. 317-318.

² Там же. – С. 318.

сигнал, знову ж таки найактивніший. Домінування сигналів певного роду в людському організмі є далеко не випадковим. На цьому позначається енергетична напруга, яка цілеспрямовано створюється людською волею при самоздійсненні духовного життя або яка виникає під дією “рефлексу цілі” або первородного інстинкту.

Біологічна основа людського організму дуже активна і діяльна. Основними інструментами її перетворення є механізми привласнення, метаболізму і спадковості. Емоції є реакціями якості перетворюючих процесів у фізіологічному компоненті людського організму, які спостерігаються зовні. Ці емоції бувають позитивними і негативними.

Функціонально це є певною напругою нервової системи людини, яка розгортається в біологічній основі хімічними і фізичними реакціями, а в соціальній, відповідно, викликає до життя певні думки, увагу, підсвідомість і багато чого іншого. Так, наприклад, думка – це сигнал, посилений у якийсь конкретний момент. Утримати її не можна, можна лише повернутися до неї через декілька циклів.

Підсвідомість – взаємодія сигналів, пригальмованих вищеназваною системою, але не позбавлених активності. Ці сигнали реалізують прості функціональні акти, для управління якими досить інстинктів або рефлексів, що вже є у людини; також вони здійснюють автоматичне стеження за зовнішнім соціальним середовищем і “тілом”. Найголовніше полягає в тому, що в підсвідомості між сигналами циркулює енергія, внаслідок чого активність деяких з них підвищується, і вони “захоплюють свідомість” або “прориваються” з біологічної основи в соціальну.

Це відбувається, як правило, у тому випадку, коли свідомість знаходиться у наднапруженому стані, що виникає при вирішенні чергової практичної проблеми. У цьому, здавалося б, самовільному нарощуванні енергетичного потенціалу полягає сила, “стихія” підсвідомості. Але ця сила не безмежна. Сигнал, активований системою “посилення-

---

гальмування” у певний конкретний момент, повідомляє активність іншим сигналам, пов’язаним логікою з першим (наприклад, актом діяльності, який уже здійснюється). Вони отримують перевагу над іншими сигналами з підсвідомості. У такого сигналу більше шансів стати наступною “думкою”. Тому за високої напруги системи “посилення-гальмування” відбувається, в основному, логічне впорядковане мислення.

Якщо взяти живу природу, то, згідно з негентропійною теорією І. А. Аршавського, організм у процесі розвитку створює негентропію у вигляді структур, які все більше диференціюються і упорядковуються; до найвідповідальнішого періоду індивідуального розвитку – генетично інформативного (або дітородного) – організм приходить найбільш структурно впорядкованим, з максимально можливим для нього ступенем нерівноваги, без чого неможливою була б повноцінна реалізація видової місії. Дослідження, проведені І. А. Аршавським, показують, що в геномі зиготи закодована безмежність життя. Ні старість, ні тим більше смерть у геномі не закодовані. Старечі зміни в організмі і в ДНК виникають повторно, у кінці дітородного періоду.

На цьому ми завершимо розгляд механізмів внутрішнього життя людської особистості, які забезпечують її саморозвиток, і перейдемо до оцінки зовнішніх чинників, які, як тепер стає зрозумілим, і є власне соціальними або особистісними. Вони створюються людиною у процесі взаємодії з іншими людьми, тобто *соціальним способом*.

Закінчуючи аналіз структури людської особистості, підкреслимо її енергетичну невичерпність. Адже логічно припустити, що думки, народжуючись, отримують енергію свого буття у вигляді квантових флуктуацій вакууму, проводячи тим самим хоча й невеликі, але й не нульові його зміни. Отже, функціонування мозку людини пов’язане з реалізацією можливостей вакууму, причому не тільки енергетичних, але й семантичних. Тому людський мозок у науковій літературі часто називають соціальною матерією.

Але викладене вище допомагає пояснити механізм дії окремої ідеї або механізм дії ідей окремої людини на світову історію. Ця можливість є у кожної людини, оскільки мислити – означає існувати в генетичній єдності з можливостями тієї квантової основи, з якої виникає все конкретно-тілесне. Більш того, проводячи зміни квантових станів вакууму в результаті свого мислення, людина виявляється здатною опосередковано діяти і на ті матеріальні об'єкти, основою буття яких є вакуум. При цьому мислення етносів або інших великих соціальних співтовариств здатне за короткий час локально змінювати структури квантової основи.

Отже, аналіз морфології особистості дає можливість зробити висновки: *по-перше*, нам вдалося побудувати евристичну модель інформаційної структури людини, яку ми називаємо особистістю. І це головне.

По-друге, водночас з цим отримало підтвердження первинне посилення про двоєдність початкової субстанції. Це підтвердження посилюється тим, що в суб'єктивній формі універсуму – людському організмі – віднайдено дві відносно самостійні підсистеми, одна з яких є механізмом його “включення” у Семантичний Всесвіт, а друга – у Фізичний Всесвіт. Мислення є механізмом “включення” людини в квантову основу Всесвіту. Цей аргумент більш посилюється тезою про те, що людина є суб'єктивним образом об'єктивного універсуму, а це означає, що в універсумі ці дві підсистеми існують у розгорненому вигляді.

По-третє, аналіз процесів організації людського організму в інформаційному аспекті, зокрема круговороту природи через рівні організації і концепцію відкритих систем, дозволяє виявити взаємозалежність інформаційних структур різних рівнів і нерозривний зв'язок живої і неживої природи в процесах розвитку.

По-четверте, технологічною ланкою, що забезпечує взаємодію людської особистості з суспільством, є її сутнісні сили, представлені нами як результат всього перетворюючого

процесу, що відбувається в людському організмі. При цьому людина вступає у взаємодію з іншими особистостями тільки за допомогою обміну сутнісними силами, про які ми вже говорили вище, і завдяки яким вона подвоює себе на цьому світі. Раніше розглянутий матеріал свідчить про те, що коректно говорити про чотири основні види сутнісних сил: економічні, соціальні (у вузькому значенні цього слова), політичні й ідеологічні. Вони і є суб'єктивними елементами в структурі соціального організму. Механізм їх відчуження розкрив К. Маркс. Ці типи сутнісних сил людини і є “стиковим вузлом” особистості і суспільства.

І, нарешті, по-п'яте, людський організм є складною системою, що саморозвивається, складовою частиною другої природи. Він утворює потенційний соціальний світ. Без доведення наявності в людському організмі потенційного соціального світу ні про яке пояснення іманентного зв'язку людини і суспільства говорити не можна.

Внаслідок того, що внутрішня діяльність людини за структурою збігається зі структурою зовнішньої діяльності людини, а це обґрунтування є загальноновизнаною заслугою радянської психологічної школи, особистість і суспільство можуть діалектично взаємодіяти між собою як єдина система.

Тепер ми можемо проаналізувати внутрішні чинники детермінації поведінки особистості на прикладі викладача вищої школи як представника *homo sapiens*, що має розвинуті елементи структури, яку ми розглядали.

РОЗДІЛ II

АНАЛІЗ МОТИВАЦІЙНО-ВОЛЬОВИХ ДЕТЕРМІНАНТ ПОВЕДІНКИ ВИКЛАДАЧІВ ВНЗ

Розвиваючи викладене в першій главі бачення особистості, як функціонального органу людського організму, що служить невід'ємним елементом процесу саморозгортання та розвитку універсуму, взаємного переходу фізичного та семантичного Всесвіту, ми маємо зосередити свою увагу на питанні людської діяльності. Тільки в рамках діяльності людина може відправляти означену їй функцію у Всесвіті, а тому так чи інакше приречена на неї. Діяльність людини зароджується й розгортається не довільно та хаотично, а підкорюється певним закономірностям. Вони знаходять своє вираження в морфології людської особистості та визначають функціонування механізмів, протікання яких забезпечує добудовування людської особистості до цілісного фенотипу.

Цими закономірностями, що визначають протікання людської діяльності від найпершої спонуки до усвідомлення результатів, виступають: з одного боку, нужди, потреби та мотиви, динамічні тенденції, з другого, – норми, цінності, принципи, переконання, що виступають роль регуляторами реалізації процесу задоволення нужд та потреб відповідно до запитів соціального середовища. Це своєрідний фільтр, проходячи через який мотиви трансформуються в інтереси, а діяльність, спрямована на задоволення потреб, знаходить соціально прийнятний спосіб реалізації.

Діяльність є тією динамічною умовою, завдяки якій в особі кожної людини розкривається Всесвіт. Так становлення повного фенотипу людської особистості, як це відбувається на рівні еволюції біологічної, так само і під час еволюції соціальної, принципово можливе за умови виконання такої обов'язкової умови: людської діяльності. Тут діяльність виступає тотальною умовою саморозгортання людської особистості. Поза даним процесом становлення особистості мислиться неможливим. Саме тому діяльність та поведінка і виступатимуть центральними категоріями нашого подальшого дослідження. На детермінантах поведінки та діяльності особистості, що виступають її основою характеристикою, є полем вираження всіх її якостей, ареною формування та прояву фенотипу зупинимось окремо.

Специфіка діяльнісної поведінки людини визначається процесами мотивації, які базуються на потребах, інтересах, ідеалах, спрямованості та динамічних тенденціях особистості. Ці процеси розгортаються переважно як внутрішньособистісні, хоча певним чином і відчують на собі вплив соціального середовища. Внутрішні потреби диктують людині напрям і специфіку діяльності, що завжди спрямована на їх задоволення.

Але вже багато тисячоліть поспіль людина постає перед нами як істота соціальна, існування якої сумнівне поза суспільством. Важко уявити собі сучасну людину поза колективом. З первісних часів задля досягнення мети люди усвідомили необхідність об'єднуватись у групи.

Колективну діяльність, у свою чергу, неможливо розглядати, уникаючи понять "влада", "вплив" та "сила", які включаються в процес детермінації діяльності нарівні з мотиваційними процесами. Однією з найвагоміших характеристик колективної діяльності людини є ознака управління та підпорядкування; так чи інакше спільна діяльність завжди базується на владно-підрядних відносинах, що встановлюються на тих чи інших засадах. Тут за своїм

джерелом влада може виступати як особова або організаційна, але це не суттєво впливає на її практичну реалізацію.

Влада як соціальний інститут та інструмент управління існує скрізь, де є люди та їх об'єднання: в сім'ї, в суспільстві, в організаціях різного типу тощо. Вживаючи слово “влада” в побутовому контексті, люди рідко замислюються на цим поняттям, трактування якого в науковій думці сьогодні надзвичайно численні і різноманітні.

Влада – це засоби досягнення благ в майбутньому, а саме життя – вічне безперервне прагнення до влади, яке припиняється лише тоді, коли людина стає немічною або вмирає, – вважав Томас Гоббс. Відомий соціолог Макс Вебер характеризував владу як можливість індивіда здійснювати свою волю всупереч опору інших. Існує безліч різних інших поглядів в контексті яких влада постає як багатогранне всюдишуче соціальне явище.

Влада – це відображення діалектичної взаємодії потенціалів суб'єкта влади та її об'єкта. Влада є відношенням, основною особливістю якого є домінуючий, визначальний вплив однієї сторони на іншу. Сторону з переважним впливом називають суб'єктом, а сторону, яка цього впливу зазнає, – об'єктом владного відношення, однак не треба абсолютизувати об'єкт як такий, що зазнає тільки впливу і не бере вольової участі в цьому відношенні, оскільки підкорюються тільки з власної волі.

Наука справедливо доводить, що будь-яка система життя вимагає для нормального власного функціонування певних домінант. В такій системі завжди виникає потреба організації та самоорганізації. Стосовно людського суспільства це також має силу. Саме влада і виникає як відображення об'єктивної потреби будь-якої людської спільноти до самоорганізації.

Влада являє собою можливість і здатність впливати на поведінку інших людей чи груп завдяки волі, авторитету, праву, насиллю та примусу, навіюванню тощо.

Вона є інструментом управління та необхідною умовою функціонування соціальної системи будь-якого масштабу від держави до організації, здійснення її місії, виконання завдань та досягнення мети. Всередині організації влада виступає як соціальне відношення та системоутворюючий чинник. Влада в організації – це соціальні відносини, які передбачають обов'язкове виконання волі керівника підлеглими, що зумовлено наявністю в нього прав і можливостей примусу.

Будь-яка влада, будь-яке панування – це процес двосторонньої взаємодії, в якому суб'єкт влади відіграє не більшу роль, аніж об'єкт: адже жодне панування неможливе, якщо підлеглі його не приймають та не сприймають. Неприйняття влади може відбуватись з різних причин, але неодмінно буде здійснювати руйнівний вплив на організацію як систему, яка побудована на відносинах володарювання та підпорядкування, руйнування яких матиме дезінтегруючий вплив, розпад організації як соціальної системи та припинення узгодженої колективної діяльності; унеможливить досягнення цілей та виконання завдань даної системи незалежно від її масштабу: будь це держава, установа чи сім'я.

Отже, ефективне та справедливе управління на основі влади є запорукою ефективного функціонування будь-якої соціальної системи. Виконання такою соціальною системою своїх завдань є умовою досягнення особистісних цілей кожної людини. Колективна діяльність виникла з розуміння людиною того факту, що досягти чогось більшого можна тільки об'єднавшись, а самотужки можна задовольнити тільки найнагальніші потреби. Колективна діяльність, щоб набути системного характеру, потребує координації та управління. Управління передбачає делегацію особі або групі осіб всередині або поза соціальною системою владних повноважень, які будуть схвалені іншими членами даної соціальної групи, а діяльність володарюючих визнана законною та такою, що дбає про інтереси групи. Тому, говорячи “володарювання”, ми не маємо на увазі примусові дії, обґрунтовані силою, метою яких є

наси́льницьким шляхом змусити людину або групу людей діяти тим чи іншим шляхом. Ми маємо на увазі, об'єктивно та природно сформовані в процесі розвитку людського суспільства взагалі та кожного його конкретного елемента зокрема, гуманістично орієнтовані владно-підлеглі відносини. Останні являють собою постійно оновлювану та динамічну взаємодію суб'єкта і об'єкта управління, які знаходяться в стані перманентного взаємоузгодження, діалектичної взаємодії одиничних та загальних потреб та інтересів, цілей та завдань окремих індивідів та системи в цілому, розвитку системи внаслідок постійного протистояння та співпраці володарюючої та підпорядкованої сторін.

Отже, ми зазначили, що розвиток особистості неможливий поза діяльністю, а діяльність людини, як суспільної істоти, майже завжди носить колективний характер. Колективна діяльність вимагає узгодження, тому не мислима без таких явищ, як влада та підпорядкування.

Тому, ми маємо звернутись до такого соціального феномена, як політика, і, можливо, дотримання обраного нами шляху дослідження проблеми не буде очевидним і хтось поставить під питання логічну послідовність ходу нашої думки. Але ми знаємо, що діяльність людини визначається мотиваторами та регуляторами.

При цьому в обох випадках йдеться про внутрішньоособистісні процеси. З питанням, чим саме представлені в структурі особистості внутрішні мотиватори, ми вже визначились. Тепер для визначення, який же саме внутрішньоособистісний конструкт виступатиме регулятором суспільної поведінки, маємо звернутись до політики, як динамічного суспільного феномена, суттю, серцевиною, центральним стрижнем якого виступає влада – невід'ємний атрибут суспільної діяльності людини.

Політика – інтегративне явище, що має вплив на всі сфери суспільного життя, в яких присутні владно-підлеглі відносини. Таким чином політичні уявлення впливатимуть на

формування поведінки особистості як учасника владно-підлеглої взаємодії на всіх рівнях суспільних відносин – від міжособистісного та організаційного до державного та міжнаціонального. Розкриємо дану тезу.

Політику найчастіше розглядають як процес боротьби за завоювання та утримання влади, або як специфічний вид діяльності соціальних суб'єктів, пов'язаний з боротьбою за владу, розподілом цінностей, управлінням державними та суспільними справами.

Політика виникла з необхідності підпорядкування індивідуальних та групових інтересів об'єктивному та загальному, що полягає в збереженні цілісності та єдності розшарованого суспільства. Політика як соціальний феномен стоїть на варті з'ясування та узгодження як довготривалих, так і поточних інтересів індивідів, соціальних груп та прошарків. Вона є засобом забезпечення інтересів як великих груп людей, так і нечисленних категорій, є усвідомленою діяльністю, спрямованою на забезпечення соціальних процесів різних масштабів, їх регулювання, розвиток у певному напрямку.

У політиці, як сфері життєдіяльності людей, виявляються відмінності інтересів різних груп, які, з одного боку – стикаються, а з другого, – взаємоузгоджуються. Політика є продуктом свідомої і довільної, а часом – свавільної діяльності людей, рушійною силою якої є певний інтерес. Проте, загалом політика виражає інтегрований інтерес.

Наразі політика розглядається з точки зору безлічі підходів, які знаходяться у стані взаємовпливу та частково конфліктують один з одним.

Один з основних підходів ідентифікує політику з соціальним явищем “влада”. Найчастіше політику визначали і визначають крізь призму суто державної влади, її організації, напрямків діяльності. Така інтерпретація відрізняється предметністю з орієнтацією на інструментальну особливість політики і на різні характеристики через інститути, структури політики влади, використання державної влади для реалізації

певної мети. Але з розподілом влади в державі, децентралізацією владних повноважень політичне життя припиняє зводитись до державної влади та охоплює не тільки владні структури, а все, що відображає ставлення до них і володіння ними.

Так, на думку В. Кременя, “...політика – особлива діяльність з управління державою, суспільством, та водночас – *організаційна і регулятивно-контролююча сфера суспільства*, що здійснює управління економічною, правовою, соціальною, культурною, релігійною та іншими сферами суспільного життя”¹. “Політика заявляє про себе як мистецтво суспільного існування, необхідний чинник збереження цілісності диференційованого суспільства”².

Специфіка сьогодення розкриває перед нами політику як складне і багатогранне явище суспільного життя. Життя сучасної людини як людини суспільної, соціальної, – завжди життя політичне. Недарма говорять: якщо сучасна людина не цікавиться політикою, то політика між тим цікавиться людиною.

Як влучно зауважує В. Кремень, можливо, тільки первісно-общинні племена вільні від політики як соціального явища. Але навіть спільне полювання, не кажучи вже про міжплемінні контакти, в чомусь мало політичний характер. Сучасне життя суспільства, всі його сторони – праця, побут, дозвілля, соціальна активність – пройняті політикою, забарвлені в політичні кольори. Навіть якщо людина тяжіє до аполітичної поведінки, вона так чи інакше відчуває на собі вплив рішень політичних влад, і тому змушена реагувати на них певним чином: або визнавати, або протестувати. Політика є водночас суспільною необхідністю і особистісною потребою сучасної людини. Вона здійснює водночас і спрямовуючий, і обмежуючий вплив на людську діяльність у будь-якій сфері.

---

¹ Політологія: Підруч. для студ. вищих навч. закл. / В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, В. Г. Воронкова та ін. – К., 2002.

² Політологія : посібник для студ. вузів / Ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – К. : Академія, 1998, 2000. – С. 26.

Сфера політики охоплює питання державного устрою, управління країною, керівництва соціальними спільнотами: класами, різними суспільними групами людей, боротьбу політичних партій, політичних рухів та ін. *Але для нашого дослідження найактуальнішим є той факт, що у політиці знаходять відображення корінні, життєві інтереси соціальних груп різного масштабу, що відповідно має свій вплив на мотиваційну сферу індивідів, на формування поведінки, визначає реакцію на ті чи інші події чи явища.*

У питанні визначення поняття “політика” в західному суспільствознавстві сформувався дві основні позиції. Одна з позицій – традиційна, де політика визначається через сутність і зміст діяльності держави, через участь людей у здійсненні або опануванні державної влади. Політика створює особливу сферу суспільного життя, яку точніше називати державно-владною, і реалізується в ній. Вплив політики на економіку, культуру і вплив економіки на політику тощо розглядається як взаємодія різних сфер суспільного життя¹.

Друга позиція визначає політику як певний вид соціальної діяльності, не обов’язково пов’язаної з державною владою. Ряд політологів Заходу вважають, що політика є спосіб з’ясування і упорядкування суспільних справ. Влада і держава, – в межах другої позиції погляду на політику, – не розглядаються апріорно, як щось відмінне від влади та інших соціальних спільнот людей; якщо відмінність і є, то порівняльне вивчення влади в усіх соціальних спільнотах людей дає можливість їх виявляти. Це означає, що політика є, насамперед, суспільною діяльністю, зверненою на соціальні і матеріальні взаємовідносини людей, які одержують різноманітні відображення в різних сферах і постійно змінюються². *Від такого тлумачення ми і будемо відштовхуватись у нашому дослідженні.*

---

¹ Політологія: Підруч. для студ. вищих навч. закл. / В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, В. Г. Воронкова та ін. – К., 2002.

² Політологія: Підруч. для студ. вищих навч. закл. / В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, В. Г. Воронкова та ін. – К., 2002.

Отже, визначення сутності політики дає можливість зробити висновок, що політика *не створює особливу сферу суспільного життя*, але й не заперечує наявності власної державно-владної сфери, інтегрує різні сторони явищ, але й не зводиться до жодного з них, *політика як комплексне суспільне явище ввібрала в себе всі здобутки людства з приводу спільного існування, орієнтації у владних відносинах, способів захисту своїх інтересів, уявлення про права на владу і необхідність їй підпорядковуватись*. Політика в цьому випадку виступає глобальною системою уявлень, знань, норм, цінностей, ідеалів, практичних дій людей з приводу врегулювання спільної діяльності в різних сферах, перерозподілу ресурсів, реалізації будь-якої влади: економічної, соціальної, духовної тощо. Ця система знаходить свій вияв як на рівні соціальних спільнот, так і на рівні кожної окремої особистості у формі *політичної культури*.

Політична культура, в свою чергу, – це психологія суспільства (нації, соціальної групи, особистості) у ставленні до влади та політики, або особливості сприймання суспільством політичного процесу. Політична культура функціонує не як ізольоване явище суспільного життя, а як невід’ємна складова глобальної культури суспільства. Політична культура – обумовлена ціннісними уявленнями людини про політичні явища і втілена на практиці сукупністю норм, правил поведінки, стилями діяльності людини як учасника політичного процесу.

Чи сприйме особистість сформований політичний курс як держави, так і конкретної організації, чи погодиться з ним добровільно або за примушенням, чи буде ставитись до нього, як до чогось такого, що виражає сподівання, надії тощо, або виявить повну байдужість і навіть ворожість, чинячи пасивний опір – все це залежить від стану (рівня, якісної та кількісної специфіки) політичної культури. Передбачати реакцію особистості на політико-управлінські рішення, що застосовуються на різних рівнях організації суспільства,

---

передбачити певні заходи і забезпечити ефективність їх реалізації, і дає змогу врахування ступеня зрілості і характеру політичної культури.

Як політична культура визначає, чи прийме кожна людина окремо та соціальна спільнота взагалі тоталітарний, приміром, політичний режим, – так само політична культура визначатиме реакцію людини на авторитарні та несправедливі до неї дії начальника, або голови родини тощо. Тут змінюється тільки масштаб владних відносин, в той час коли сутність залишається: індивід визнає або не визнає право іншого на панівне положення, визначає, чи буде і як саме буде спричиняти протидію тощо.

Окрім цього, варто зазначити ще таку особливість: влада державця масштабніша, але водночас така далека, а влада начальника ближча і реальніша, більш відчутна для кожної конкретної людини. На рівні організаційних відносин людина більш яскраво відчуває задоволення або утиснення власних інтересів, ніж на рівні держави. Економічна та соціальна залежність від керівництва завжди переживається людиною гостріше, ніж залежність від Уряду чи Президента країни. Пересічна людина недостатньою мірою відчуває себе суб'єктом владних процесів на рівні держави, в той час, коли на рівні організації людина відчуває себе учасником (суб'єктом чи об'єктом) владних відносин повною мірою. Тому можна припустити, що в організаційних відносинах політична культура виявлятиме себе не меншою мірою, ніж при виборі Президента держави.

На рівні суспільства політичну культуру можна визначити як ціннісно-нормативну систему, яку поділяє більшість населення як суб'єкт політичного співтовариства. При цьому її можна розглядати як загальне явище, що об'єднує в собі: ідеологію, правила, мораль, архетипи, традиції, політичну поведінку, фінансові зв'язки, норми права, закони тощо. За визначенням М. Фуко, політична культура, як і влада, присутня в будь-якому феномені нашого життя, впливаючи

(безпосередньо чи опосередковано) на наші дії, думки, сподівання¹.

Г. Алмонд і Г. Пауелл визначають політичну культуру як сукупність індивідуальних позицій та орієнтацій учасників політичної системи; суб'єктивна сфера, що лежить в основі політичних дій і що надає їм значення². Запропоноване Є. Вятром визначення політичної культури близьке до визначення Алмонда-Пауелла: політична культура – це сукупність позицій, цінностей і кодексу поведінки, що стосується взаємних відносин між владою і громадянами³.

Політична культура – частина загальної культури суспільства та складова його суб'єктів. Урахування традицій культури при аналізі владних відносин означає визнання, по-перше, що вони визначаються не тільки активно існуючим співвідношенням сил, але й нагромадженими в ході історичного процесу уявленнями про світ, цінності, зразки поведінки, що передаються в межах культури.

Політика – частина культури. У ставленні до владно-політичних відносин та в специфіці участі в них виявляються певні цінності і стійкі зразки поведінки. По-друге, влада – це центральне явище світу політики – водночас може розглядатись як частина світу культури. Погляд на політичну діяльність і політику крізь призму культури дає можливість реальніше зрозуміти, яка влада, в якій ступені, коли і для кого є цінністю, а також якими є взаємовідносини між різноманітними цінностями, наприклад, між владою і власністю, владою і престижем, владою і релігійною святістю, владою і мораллю. Всі взаємовідносини підлягають змінам, але в окремих культурах відрізняються значною стабільністю.

Політична культура залежно від суб'єкта має різновиди:

– політична культура суспільства,

---

¹ Гуманітарна політика Української Держави у новітній період: Монографія / За ред. С. І. Здіюрука. – К. : НІС, 2006. – С. 39.

² Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования. – 1992. – № 4.

³ Политическая культура: Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М. : Изд-во Московского коммерческого университета, 1993. – 431 с.

-
- політична культура націй, класів, окремих соціальних верств і груп,
  - політична культура особистості.

Політична культура суспільства є підсистемою більш загального утворення – культури суспільства, сукупністю політичних цінностей, вироблених суспільством. Система цінностей політичної культури включає:

- політичні ідеї, теорії, вчення і програми, які визначають діяльність держави, політичних партій і рухів;
- погляди та уявлення особистостей на соціальний устрій суспільства та ін.;
- прогресивні традиції, форми, засоби політичної організації та боротьби;
- цінності політичної культури мають певну мету і виражають ті ідеали, що висувають певні класи та їх політичні партії в політичній боротьбі.

Політична культура класів, соціальних спільностей, груп визначається політичною діяльністю, яка завжди спрямована на політичну владу. Усвідомлення класових потреб, з одного боку, суттєвості та призначення влади – з другого, слугує необхідною передумовою політичної діяльності.

Особистість сама по собі не виступає самостійним суб'єктом політичного життя, а тільки як представник соціальної спільності, виразник її інтересів. Політична влада не встановлює і не може встановлювати індивідуальні умови існування особи, виражати її інтереси, але вона задає рамки можливості їх реалізації. Об'єктивне становище особи в суспільстві, її інтереси опосередковані об'єктивним становищем та інтересами соціальної спільності, до якої вона належить. Але культура завжди виступає як характеристика людини і тільки людини, як міра її духовного, морального, професійного розвитку. Тому аналіз проблеми культури взагалі, як і політичної культури на рівні особистості, має спрямовуватися на аналіз самої діяльності, на з'ясування того моменту, як і на скільки ця діяльність відповідає тим ідеям і відносинам,

---

нормам і принципам, тим цінностям і ідеалам, що вироблені суспільством, соціальною спільністю, до якого належить особистість¹.

Саме в політичній культурі вибудовується мотиваційна база владних відносин. Пересічний громадянин включений у владні відносини на державному рівні опосередковано (більшість громадян майже не відчуває впливу державної влади на власне життя). Трудові відносини є тим полем, де розгортаються владно-підлеглі відносини в житті пересічного індивіда в різних зрізах: там людина найбільше зазнає впливу від рішень державної влади (наприклад, питання оподаткування, зміни трудового законодавства тощо); на **рівні організаційної взаємодії** (на роботі людина завжди, навіть посідаючи керівне положення, зазвичай, комусь підкоряється – тут ставлення людини до влади знаходить свій вияв поза сферою безпосередньо політичного, але цей вияв не менш відчутний).

Ми вважаємо, що тільки у тому випадку, якщо трудова діяльність індивіда протікає у сфері політики та державного управління, політична культура **щоденно** знаходить вияв безпосередньо у світі політичного у вузькому сенсі цього слова. У всіх інших випадках уявлення особистості про належний порядок речей у суспільстві знаходять свій вияв в організаційному середовищі, впливають на сприйняття стилю управління, професійну поведінку, включення індивіда в організаційне середовище.

Політична культура – інтегративна властивість особистості, яке не може виявлятися періодично, вона завжди здійснює формуючий вплив на поведінку людини незалежно від рівня владно-підлеглих відносин, в які вона включена (держава, регіон, організація, родина).

Отже, відправною точкою нашого дослідження є теза про те, що політична культура як один з аспектів культури

---

¹ Політологія: Підруч. для студ. вищих навч. закл. / В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, В. Г. Воронкова та ін. – К., 2002.

суспільної виступає вираженням схильності і готовності людей до участі в боротьбі за реалізацію власних інтересів, змагання з іншими за вплив на владу та її завоювання¹. Таким чином, поняття “політична культура” охоплює весь спектр ціннісних орієнтацій².

Тому одним із основних зрізів питання про фундаментальну взаємодію в структурі особистості базових мотиваторів та регуляторів соціальної поведінки індивіда, який і виступатиме предметом нашого дослідження, буде взаємний вплив політичної культури та мотивації, який актуалізується при розгляданні організаційної поведінки через невід’ємну наявність владно-підрядної взаємодії. Тут політична культура відправляє функцію тотального фільтру, що співвідносить спосіб задоволення певної потреби з уявленням людини про “ідеальний”, “належний”, суспільно та особистісно прийнятний спосіб її задоволення.

Ми можемо навіть стверджувати, що цей зріз – взаємодії політичної культури та мотивації – є одним із основних аспектів детермінації соціальної поведінки особистості. Підставою для цього є комплексність, інтегративність та всюдисущість політичної культури як регулюючого начала у порівнянні з іншими регуляторами соціальних взаємодій, як вже зазначалося вище. Включення таких основних регуляторів поведінки, як мораль і право, в політичну культуру як комплекс пояснюється характеристикою цих суспільних феноменів як засобів політики.

Крокуючи шляхом наукового пошуку, ми не можемо дозволити собі здійснити дослідження одразу в масштабах всього суспільства в цілому. Тому маємо обрати певну соціальну групу, в межах якої результати дослідження будуть найбільш достовірні й наочні, з одного боку, а з другого, – ми матимемо можливість експлікувати отримані дані на інші категорії

---

¹ Політологічна теорія держави. 2-е вид. – К. : Тандем, 1996. – С. 206.

² Литвин В. Політична культура українського суспільства: традиції та сучасність. – Столичные новости. – № 10 (206). – 19-22 марта 2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cn.com.ua/N206/politics/view/view.html>

суспільства з урахуванням тієї чи іншої специфіки. Тому для зручності та більшої наочності соціальною групою, в рамках якої буде здійснюватися дослідження взаємодії політичної культури та мотивації в процесі формування поведінки, ми обрали викладацький склад вищих навчальних закладів. З одного боку, – тому, що викладачі ВНЗ є представниками інтелігенції, а отже, їх світогляд включає елементи як побутового, так і теоретичного рівнів суспільної свідомості (у зв'язку з останнім розуміння ними взаємодії політичної культури й мотивації є більш об'єктивним і вони мають більше передумов до її критичного осмислення). З другого, – тому, що викладачі ВНЗ є тією соціальною групою, яка через свої професійні обов'язки має можливість передавати своє світобачення більшому колу індивідів, ніж пересічний громадянин. Отже, той спосіб, в якому взаємодія політичної культури і особистісної мотивації детермінує їх соціальну поведінку, може бути переданий наступному поколінню, включаючи здатність свідомо коригувати цю взаємодію самою особистістю.

Отже, відправними точками нашого дослідження є наступні настанови. З нужд, потреб, інтересів та ідеалів формується специфічна для кожної особистості структура системи мотивації, де основні означені елементи співпідпорядковані одне одному та, опрідметнюючись у вигляді мотивів, виступають детермінантами, спонуками людської діяльності. З боку регуляції поведінки очевидною в такому контексті постає міра впливу політичної культури як найбільш комплексного ціннісно-нормативного утворення особистості, що покликане виконувати регулятивну роль та являє собою систему переконань, норм, цінностей, ідеалів та установок поведінки в соціумі, уявлень про його належну організацію та поведінку інших у системі владних відносин. Значення постає очевидним, але як наслідок, вимальовується питання про місце політичної культури в системі формування тієї чи іншої поведінки, її внесок та вплив на функціонування

мотиваційного комплексу особистості як рушійної сили людської діяльності.

Таким чином, ми підходимо до постановки питання про взаємодію двох найвпливовіших механізмів формування соціальної поведінки, про взаємопов'язане функціонування двох підструктур, які є основою діяльності особистості як умови становлення її фенотипу.

Сформульована загальна проблема є настільки багатоаспектною та міждисциплінарною, що постає сумнівним ґрунтовне та повне розкриття її засобами однієї конкретної науки. Якщо мотивація як явище виступає предметом дослідження, насамперед, психології та соціології, а політична культура традиційно лежить у сфері досліджень політичних наук, політичної антропології тощо, то нам для отримання комплексної картини явища (що привернуло нашу увагу, з одного боку, своєю очевидністю, а з другого, – недослідженістю) необхідно врахувати розрізнені дані спеціалізованих гуманітарних наук, узагальнюючи їх засобами філософського знання.

Прагнучи комплексності дослідження, звернемося до послідовного розгляду відносно відокремлених елементів предмета дослідження мотивації викладачів ВНЗ, що витікає з особистісних орієнтацій та специфіки викладацької діяльності, та політичної культури викладачів ВНЗ як соціальної групи, специфіка якої склалась історично з огляду на суспільну роль даної категорії.

Першою до розгляду приймемо систему мотивації особистості взагалі та педагогічного працівника окремо, яка, у свою чергу, визначатиметься динамічними тенденціями та направленістю особистості викладача і специфікою викладацької праці; потім звернемося до політичної культури як внутрішньоособистісного утворення; наприкінці спробуємо узагальнити механізми їх взаємодії при детермінації діяльності людини, окреслити фактори цієї взаємодії.

2.1. Загальні та специфічні засади формування мотивації викладачів ВНЗ

Окреслимо загальні засади формування поведінки викладача ВНЗ, які функціонують та визначають формування поведінки незалежно від професійної належності чи соціальної групи.

Мотивація як психологічне явище має різноманітні трактування. Її розуміють як сукупність факторів, що визначають поведінку, як сукупність мотивів, як спонуку, що викликає діяльну активність особистості та визначає її спрямованість. Узагальнюючи, можна сказати, що мотивація є динамічний процес формування мотиву як підґрунтя вчинку.

У сучасній науці терміном “мотив” (мотивація, мотивуючі фактори) часто позначаються зовсім різні явища. Мотивами називають інстинктивні імпульси, або логічні потяги, а також переживання емоцій, інтереси, бажання; в загальному переліку визначень “мотиву” можна знайти і такі, як життєві цілі та ідеали, та навіть подразнення електричним струмом¹.

І дійсно, за Л. Карамушкою, мотивами поведінки та діяльності людини можуть виступати різні спонукання:

– Інтереси, тобто позитивне ставлення особистості до певних об’єктів (предметів, явищ, видів діяльності), яке залежить від їхньої значущості та емоційної привабливості.

– Морально-політичні настановлення, ідеали, переконання (як компоненти світогляду людини);

– Емоції та почуття (любов, ненависть тощо)².

Система основних “смыслоутворюючих” мотивів, які визначають ставлення людини до навколишнього світу, становить один із провідних елементів у структурі особистості

---

¹ Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. – М. : Полииздат, 1975. – С. 112-115.

² Карамушка Л. М. Психология управления. – К. : Міленіум, 2003. – С. 125.

(те, що спрямовує і визначає цілі нашої діяльності та поведінки).

Отже, можна говорити про те, що мотиви є предметним втіленням потреб людини та відіграють важливу роль в активізації поведінки в усіх сферах життєдіяльності (професійній, життєвій, побутовій). Вони є ключем до розуміння поведінки людини та можливостей впливу на неї¹.

Розкриваючи сутність вияву мотиву як внутрішнього утворення у зовнішнє середовище, виходимо з тези, озвученої багатьма авторитетними науковцями, про те, що відчувана людиною потреба в чомусь, що лежить поза нею, визначає зв'язок людини з оточуючим світом та її залежність від цього світу. Тобто задля підтримання свого існування людина потребує певних речей з її оточення; для продовження роду та власного розвитку людина потребує інших людей. Коло людських потреб розгалужене та все більше розширюється в рамках історичного розвитку. Об'єктивна нужда, відображаючись у психіці, усвідомлюється як потреба, а потреба, в свою чергу, опредметнюється (тобто визначається предмет, який цю потребу задовольнить) та перетворюється в мотив.

Конкретизувавши поняття мотиву в контексті нашого дослідження, маємо звернути увагу на таке суперечливе питання, як співвідношення мотиву та стимулу. Відомо, що існують дві основні позиції цих дефініцій: психологічна та соціологічна, хоча кожна з них має власні недоліки. Розглядаючи детермінанти поведінки в організаційному її аспекті, говорячи про значення мотиваторів та регуляторів поведінки людини в процесі організації колективної трудової діяльності, ми вважаємо більш доцільним звернутись до соціологічної позиції. Дана позиція коротко зводиться до таких тез:

– стимул і мотив виступають як зовнішня і внутрішня спонуки до діяльності;

---

¹ Там само. – С. 126.

– стимулом завжди виявляється певна зміна зовнішніх умов діяльності;

– зовнішні спонуки діють лише в тому випадку, якщо стосуються доступних для задоволення в даних умовах потреб особистості;

– проходячи через систему потреб та ціннісних орієнтацій, стимули стають внутрішніми спонукками діяльності (мотивами)¹.

Тобто ми розглядатимемо стимули як соціально-економічний феномен. Ми не погоджуємося з останньою тезою. Проходячи через систему потреб та ціннісних орієнтацій, стимул не стає мотивом, він залишається реакцією стимулу та виступає додатковим спонукальним потенціалом.

Окрім нужд, факторів, що необхідні для існування людини, в яких вона відчуває потребу, без яких її існування або взагалі, або на даному рівні неможливе, є й інші, наявність яких не будучи об'єктивно необхідною та не відчуваючись суб'єктивно як потреба, представляє для людини інтерес як *цікавість*, яка має суто пізнавальний контекст. Інтерес як *зацікавленість* являє собою вияв мотиву у зовнішньому середовищі. Над потребами та інтересами підіймаються ідеали ².

Відчувана або усвідомлена людиною залежність від того, в чому вона відчуває потребу або в чому вона зацікавлена, породжує спрямованість особистості на відповідний предмет. За відсутності того, в чому у людини є потреба або зацікавленість, людина відчуває більш-менш дискомфортну напругу, неспокій, яких вона, відповідно, прагне позбутися. Звідси зароджується спочатку більш-менш невизначена динамічна тенденція, яка перетворюється у прагнення на тому етапі, коли чіткіше вимальовується об'єкт, до якого все це спрямоване. Тією мірою як потреби опредметнюються, тобто визначається предмет, на який вони спрямовані, вони стають все більш усвідомлюваними мотивами діяльності, які більш-менш адекватно відображають

---

¹ Кокурина И. Г. Социально-психологический анализ смыслообразующей функции мотивации жизнедеятельности социального индивида // Вест. Моск. Ун-та. – Сер. 14, Психология. – 2007. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psy.msu.ru/science/public/kokurina/kokurina2007.pdf>

² Рубинштейн Основы общей психологи. – СПб. : Питер, 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt32.htm>

об'єктивні рушійні сили людської діяльності. Оскільки тенденція, звичайно, викликає діяльність, спрямовану на задоволення потреби, що її спричинила, інтересу або ідеалів, з нею звичайно пов'язані намічені, але пригальмовані рушійні моменти, які посилюють динамічний, спрямований характер тенденцій¹.

Так, говорячи про орієнтацію особистості на той чи інший вид діяльності, необхідно зазначити, що це, передусім, питання про динамічні тенденції, які як мотиви визначають людську діяльність, самі, в свою чергу, виступаючи її цілями та задачами².

Така спрямованість включає два тісно пов'язаних між собою моменти:

а) предметний зміст, оскільки спрямованість – це завжди спрямованість на щось, на якийсь більш-менш визначений предмет;

б) спрямованість як напруга, що при цьому виникає.

Як влучно зазначає І. Кокуріна, викладаючи власне розуміння функції мотивації в цілісній життєдіяльності соціального індивіда, ми говоримо про мотивацію тоді, коли ведемо пошук детермінант та енергетичних джерел поведінки³.

Аналіз основних теоретичних напрямків при вивченні мотивації приводить до виділення трьох джерел енергії, що детермінують поведінку соціального індивіда:

а) сам суб'єкт, енергія його бажань та потягів;

б) об'єкти оточуючої людини дійсності, створені природою, цивілізацією та культурою (це можуть бути як предмети, так і люди, групи та організації, здатність таких об'єктів задовольняти численні потреби перетворює їх на стимули);

в) “психологічне поле”, ідея якого було висунута К. Левіном, що виникає внаслідок взаємодії суб'єкта з об'єктами

---

¹ Рубинштейн С. Г. Основы общей психологии. – СПб. : Питер, 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt32.htm>

² Там же.

³ Кокуріна І. Г. Социально-психологический анализ смыслообразующей функции мотивации жизнедеятельности социального индивида // Вест. Моск. Ун-та. – Сер. 14, Психология. 2007. № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psy.msu.ru/science/public/kokurina/kokurina2007.pdf>

оточуючої дійсності. Це поле в результаті цілеспрямованої соціальної активності індивіда перетворюється в “поле діяльності”, де можуть створюватись нові та руйнуватись старі потреби та інтереси.

Безпосереднім, на думку І. Кокоріної, підтвердженням запропонованої класифікації енергетичних джерел мотивації життєдіяльності людини є сформульована Л. Росом та Р. Нісбетом ідея про три принципи аналізу психологічних явищ. Так, перший принцип стосується сили та тонкого, підчас прихованого характеру ситуаційних явищ. Другий – звертає увагу на важливість суб’єктивних інтерпретацій конкретної ситуації людьми. Третій – говорить про необхідність розгляду як індивідуальної психіки, так і соціальної групи як напруженої системи, або “поля”, що характеризуються рівновагою між спонукаючими та стримуючими силами. Дана ідея вбачається нами виключно актуальною для розгляду взаємодії політичної культури особистості та мотивації в рамках “поля діяльності” при взаємодії індивіда та соціальної групи.

Тут варто звернути особливу увагу на актуальну для нашого дослідження відмінність мотиваторів від регуляторів поведінки: мотиватори на відміну від регуляторів несуть власний енергетичний заряд, тобто володіють силою, що спонукає до здійснення тих чи інших вчинків. Регулятори також володіють якістю сили, але в значенні перепони, обмеження та управління потягом та бажанням. Норми, традиції, звичаї, правила та закони середовища, в якому існує людина, являють собою, фігурально висловлюючись, межі лабіринту, що спрямовують та управляють пошуком “виходу”. За такої інтерпретації, “вихід” мотивує, а “межі лабіринту” регулюють поведінку в напрямку досягнення мети. Однак, якщо представити регулятор поведінки як колишній мотиватор, що втратив свій спонукальний цільовий потенціал, то можна сказати, що регулятори поведінки пов’язані з минулим досвідом, містять установочний механізм дії та

виступають у функції засобу досягнення основної спонукальної мети¹.

Подальше розкриття проблеми мотивації вимагає аналізу динамічних тенденцій, що виникають в енергетичному просторі “поля діяльності”.

К. Левін перший поставив в сучасній психології принципове питання про динамічні тенденції та індуковане ними напруження як необхідний компонент пояснення психічних процесів, які до того пояснювались лише посередництвом зв'язків – зчеплень рефлексодально-асоціативного типу. Однак, К. Левін, абстрагувавши динамічний аспект від смислового, спробував неправомірно перетворити динамічні моменти самі собою, відмежовані від змісту, в універсальний механізм, що пояснює людську поведінку. Між тим, відокремлені динамічні відносини самі собою, більш або менш незалежно від змісту, яким вони були породжені, діють лише в афективному стані та в станах патологічних. У всіх інших випадках динамічні тенденції підпорядковані ціннісно-нормативним та смисловим тенденціям людської особистості, що визначають, по-перше, у якому саме предметі втілиться, тобто як саме буде упредметнена та чи інша динамічна тенденція, перетворюючись на мотив діяльності, та, по-друге, яким саме способом будуть задоволені одні й ті самі потреби для різних людей.

Динамічні тенденції в конкретній формі вперше були розглянуті З. Фрейдом у вигляді потягу. Трактуювання динамічних тенденцій як стану, при якому об'єкт, на який цей стан спрямований, цілком неусвідомлений, а сама спрямованість виступає як щось закладене в самому індивіді, в його організмі, як щось, що йде зсередини, справила вирішальний вплив на вчення про динамічні тенденції в сучасному розумінні мотивації. Між тим, вже спрямованість,

---

¹ Кокурина И. Г. Социально-психологический анализ смыслообразующей функции мотивации жизнедеятельности социального индивида // Вест. Моск. Ун-та. – Сер. 14, Психология. 2007. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psy.msu.ru/science/public/kokurina/kokurina2007.pdf>

що виражається у потязі, фактично породжена певною потребою в чомусь, що знаходиться поза індивідом.¹ І будь-яка динамічна тенденція, виражаючи спрямованість особистості, завжди має більш-менш усвідомлений зв'язок індивіда з оточуючим середовищем, співвідношення внутрішнього та зовнішнього. Але в одних випадках, як це має місце в описуваних З. Фрейдом потягах, пов'язаних із закріпленим в організмі збудником, на перший план виходить лінія, що йде зсередини, від внутрішнього до зовнішнього; в інших, навпаки, ця двобічна в кінцевому рахунку залежність чи співвідношення, встановлюється, спрямовуючись ззовні всередину. Так відбувається, коли суспільно значимі цілі та задачі, які ставляться перед індивідом та приймаються ним перетворюються в особистісно значимі для нього, що здійснюється в процесі політичної соціалізації та становлення громадянської та політичної культури індивіда. Суспільно значуще, трансформуючись в особистісно значуще, породжує в людині тенденції іноді більшої діяльнісної сили, тенденції обов'язку, відмінні від першочергових тенденцій потягу за своїм джерелом та змістом, але аналогічні з ними за динамічним ефектом, виявляючи внесок політичної культури у функціонування мотиваційного комплексу індивіда. Обов'язок певною мірою протистоїть бажаному, тому що в якості обов'язкового щось приймається не в силу того, що людині цього хочеться. Проте, це не означає, що між ними обов'язково формується антагонізм, що обов'язковому людина підкорюється тільки як певній зовнішній силі, що спонукає вчинити всупереч власним потягам та бажанням. Справа в тому, що обов'язкове стає значущою для людини метою в силу глибинного усвідомлення її суспільної значущості та втілення цієї мети стає особистою справою, до якої людину тягне іноді з силою, що перевищує силу несвідомих потягів. В можливості обернення цієї залежності між значущістю цілі та прагненням, волею,

---

¹ Рубинштейн С. Г. Основы общей психологии. – СПб. : Питер, 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt32.htm>

полягає основна специфічна риса спрямованості особистості людини та тенденції, що її утворюють¹.

Маємо привід говорити про те, що вплив політичної культури на мотивацію поведінки виявляється посередництвом установки, яка в повній моделі людської особистості, в процесі становлення її фенотипу займає місце продукту. Установка особистості – це зайнята нею позиція, яка полягає у певному ставленні до цілей та задач, та виражається у вибірковій змобілізованості та готовності до діяльності, спрямованої на їх здійснення. Результатом роботи сенсорної установки є пристосування організму до вибіркового сприйняття. У цих випадках наявне вибіркоче ставлення до певного завдання. Установка особистості у широкому, узагальненому тлумаченні полягає у вибіркового ставленні до чогось значимого для особистості та пристосування до відповідної діяльності або способу дії вже не окремого органу, а особистості загалом, включаючи її психофізіологічний стан. Будь-яка установка – це установка на певну лінію поведінки, і цією лінією поведінки вона і визначається. Утворення установки передбачає входження суб'єкта в ситуацію і прийняття ним задач, які в ній виникають; вона залежить від розподілу того, що є суб'єктивно значимим для особистості. Зміна установки означає переорієнтацію мотивації індивіда.

Формуючись протягом розвитку особистості та постійно трансформуючись в процесі її діяльності, установка як позиція особистості, з якої виходять її дії, включає в себе цілий спектр компонентів, починаючи з елементарних потреб та потягів і закінчуючи світоглядом або позиціями особистості. На цьому рівні на процес мотивації здійснює безпосередній вплив політична культура особистості. І це додатково пояснює питання стосовно того, чому, говорячи про вплив політичної культури на мотивацію особистості, ми зупиняємося більшою

---

¹ Рубинштейн С. Г. Основы общей психологии. – СПб. : Питер, 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt32.htm>

мірою на ціннісному її рівні, говорячи про світогляд, норми, цінності, переконання тощо.

Але як вже було зазначено, установка постійно змінюється під впливом діяльності, в яку включена особистість. Це стосується політичної культури як базового елемента установки особистості. Поведінковий рівень політичної культури як досвід засобами рефлексії включається в політичну свідомість і опосередковано здійснює вплив на мотиваційну сферу особистості. Більш детально цей процес буде проілюстровано при розкритті механізмів впливу в контексті повної моделі особистості в підрозділі 2.3.

Таким чином, породжена внутрішніми взаємодіями та взаємопроникненням різних тенденцій, що виражають спрямованість особистості, установка, в свою чергу, їх породжує або обумовлює. Установка грає велику роль у всій діяльності особистості. Наявність тієї чи іншої установки відповідно змінює перспективу, в якій сприймається суб'єктом будь-який предметний зміст: перерозподіляється значущість різних моментів, ніби по-іншому розставляються акценти та інтонації, друге виділяється на перший план як суттєве і все представляється в іншій перспективі.

Як при побудові повної моделі людської особистості, так і для наочного обґрунтування співвідношення мотивації та політичної культури як динамічних підструктур на базі цієї моделі, ми спиратимемося на концепцію особистості Д. Узнадзе, що будується на понятті установки, яку дослідник вважав центральним психологічним утворенням. Установка, за Д. Узнадзе, вважається основним регулятивним механізмом поведінки людини, визначаючи її спрямованість та вибіркочу активність. Однак, сутність особистості не зводиться до функціонування установки, як несвідомого утворення. Вона визначається наявністю таких базових проявів, як свідомість та здатність до об'єктивації¹.

---

¹ Психологические теории и концепции личности. Краткий справочник // Психология личности: словарь-справочник / Под ред. П. Горностай, Т. Титаренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/psiteol/txt41.htm>.

Характерною рисою особистості тут є здатність до здійснення *далекої мотивації*, тобто здійснення дій та вчинків, мета яких в задоволенні потреб, призначених для майбутнього життя.

Поведінка людини може протікати на двох рівнях: як імпульсивна поведінка, та як поведінка, що регулюється свідомістю. Імпульсивна поведінка визначається установкою, яка виникає при взаємодії потреб людини та ситуації, в якій вони актуалізуються. За умови детермінації поведінки свідомістю людина не підкорюється імпульсу. Людина знаходить такий тип поведінки, де може взяти на себе відповідальність. Це забезпечується механізмом об'єктивації, завдяки якому людина протиставляє себе зовнішньому середовищу. Цей процес дозволяє людині усвідомити дійсність такою, якою вона є, та об'єктивувати свою поведінку.

В цьому випадку однією з найважливіших характеристик особистості є відповідальність, завдяки якій людина може підійматися над власними потребами, виступаючи як суб'єкт волі. Таким чином, *вольова поведінка* – це здатність особистості підкорити власну активність не тільки особистісним цінностям, але й об'єктивній необхідності.

Установка співвідноситься з тенденціями, які виступають як прагнення, коли визначається не тільки вихідний, але й кінцевий їх пункт. Тенденції, як пов'язані зі станами напруги динамічні сили, що утворюються в процесі діяльності та спонукають до неї, полягають в потребах, інтересах та ідеалах. Потреби, в свою чергу, мірою їх усвідомлення можуть виступати як потяги та бажання. Від інтересу, як специфічної спрямованості на той чи інший предмет задля задоволення потреби, виокремлюється схильність, як спрямованість на відповідну діяльність. Таким чином, проявляється розгалужена система мотивації та проявів особистості, завдяки яким сама особистість перетворюється зі статичної системи на живу істоту з власними потребами, інтересами, запитами та установками.

Мотиви людської діяльності є віддзеркаленням, більш-менш адекватно відображених у свідомості, об'єктивних рушійних сил людської свідомості. Самі потреби та інтереси особистості виникають та розвиваються з мінливих відносин людини з оточуючим світом. Потреби та інтереси людини тому історичні; вони розвиваються, змінюються, перебудовуються; розвиток та перебудова наявних потреб та інтересів сполучається із зародженням та розвитком нових. Таким чином, спрямованість особистості виражається в різноманітних динамічних тенденціях, таких, що постійно збагачуються та розширюються, слугують джерелом різносторонньої діяльності. В процесі цієї діяльності мотиви, якими вона детермінована, змінюються, перебудовуються та збагачуються новим змістом.

Але, яке б велике значення не надавали потребам та мотивам, очевидно, що вони не вичерпують детермінант людської поведінки. Діяльність спрямована не тільки на те, чого люди потребують, вона також ґрунтується на уявленнях про обов'язок, про належний стан суспільних відносин, що здійснюють регулюючий вплив на поведінку.

Ще Б. Спіноза зазначав необхідність підпорядкування афективних станів вимогам розуму, що, на його думку, виступає необхідною передумовою розв'язання складних проблем людського життя, зокрема соціальних та етичних. Філософ обґрунтовував необхідність взаємного узгодження приватних інтересів, його мораль пропагує ідеї їх спільності. Поведінка людини є вимушеною та залежить від зовнішніх обставин; уявлення особистості про свободу – суб'єктивні ілюзії. Індивід, керований потребами та пристрастями, виявляє цілковиту залежність від своєї природи, обставин життя. Але в результаті розумного пізнання позбавляється від афектів та досягає внутрішньої свободи. Завдяки такому пізнанню, зовнішня необхідність переходить у внутрішню і стає свободою, звідки свобода – усвідомлена необхідність¹. Дане

---

¹ Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика / Г. І. Волинка, В. І. Гусев, І. В. Огородник, Ю. О. Федів; За ред. Г. І. Волинка. – К. : Вища школа, 1999. – С. 229-331.

формулювання якнайкраще, на наш погляд, демонструє результат впливу політичної культури як ціннісно-нормативного комплексу на мотивацію поведінки особистості, що відбувається посередництвом її об'єктивації засобами формування установки.

Так, узагальнимо, що належне ніби протистоїть індивіду, оскільки усвідомлюється як незалежне від нього – суспільно, всезагально значуще, не підвладне його суб'єктивному свавіллю; разом з тим, якщо ми переживаємо будь-що як належне, а не просто знаємо, що воно таким вважається, належне стає предметом наших особистих устремлінь. Суспільно значуще стає особистісно значущим, власним переконанням індивіда, ідеєю, що заволоділа його почуттями та волею. Визначаючись світоглядом, вони знаходять узагальнене абстрактне втілення в нормах поведінки та ідеалах. Ідеали формуються під впливом суспільних оцінок, які посередництвом ідеалу формують загальну спрямованість особистості. Потреби, інтереси, ідеали складають різні сторони різносторонньої, але в даному сенсі єдиної направленості особистості, яка проявляється як динамічна тенденція та виступає мотивацією людської діяльності.

Підбиваючи підсумок **загального у мотивації викладачів ВНЗ**, зазначимо, що загальне представлене визначеннями ключових понять (тобто мотивація, мотив, потреба, інтерес визначаються однаково для будь-яких соціальних категорій), загальними теоріями мотивації, що окреслюють закони її формування та функціонування (наприклад, теорія ієрархії потреб А. Маслоу застосовна для пояснення формування мотивації викладачів ВНЗ так само, як і для всіх інших груп), мотивація у професійній діяльності викладача та управління викладацьким колективом відіграє так само важливу роль, як і в управлінні діяльністю будь-яких інших професійних груп.

Специфічне у мотивації викладача ВНЗ лежить у сфері спрямованості та мотиваційної структури особистості. Тут специфіка мотивації викладача ВНЗ, яка хоч і розвивається за

загальними законами, але визначатиме, які саме спонуки лежать в основі діяльній активності викладача, яку саме спрямованість має особистість викладача. Якщо мотивація як процес формується та розвивається за певними загальними законами, то її якісний склад – структура мотивації, мотиваційна сфера особистості, як результат цього процесу, явище суто специфічне.

Нам потрібно проаналізувати – *яка ж саме специфіка мотивації діяльності викладачів ВНЗ визначатиме специфічні засоби управління педагогічним колективом.* Але спочатку варто систематизувати загальні засади формування мотивації викладачів ВНЗ, щоб усвідомити, на основі чого формується те саме специфічне.

За своїм змістом мотиви – це спонукаючі фактори, які детермінують поведінку та діяльність людини. В основі виникнення мотивів лежать потреби¹. Але такі фактори, як установка та тенденції, інтереси та ідеали також відіграють визначальну роль у процесі детермінації поведінки як формування спрямованості особистості.²

Водночас знаємо, що обрання тієї чи іншої професії, а також успішна реалізація особистості в рамках тієї чи іншої професійної діяльності визначається направленістю особистості. Так само, як і будь яка інша діяльність, педагогічна діяльність вимагає від людини певного внутрішнього особистісного підґрунтя. Тому, насамперед, щоб говорити про специфіку мотивації педагогічних працівників, маємо визначитись з тим, які саме потреби та динамічні тенденції відрізняють особистість викладача від представників інших професійних груп.

Спираючись на наведені вище загальні засади формування мотивації викладачів ВНЗ, можемо звернутися до специфіки педагогічної діяльності та особливостей мотиваційного комплексу викладачів ВНЗ.

---

¹ Карамушка Л. М. Психологія управління. – К. : Міленіум, 2003. – С. 123.

² Рубинштейн С. Г. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt32.htm>

Мотив нерозривно пов'язаний з діяльністю. Тому те специфічне, що лежить в мотивації тих чи інших професійних груп, безперечно, визначається особливостями певної професійної діяльності, вибір якої визначається спрямованістю особистості.

Так, говорячи про специфіку мотивації педагога, ми маємо передусім окреслити особливості педагогічної діяльності та спрямованість особистості, що визначає професійний вибір на користь викладання з поправкою на сучасні суспільно-економічні умови. Це дозволить нам окреслити мотиваційний комплекс сучасного викладача.

Звернемося до витоків. Своїм походженням викладацька професія зобов'язана виділенню освіти як особливої соціальної функції. Цьому передувало формування в структурі суспільного виробництва специфічного типу діяльності, призначенням якого стала підготовка нових поколінь до життя на основі залучення до надбань культури людства ¹.

Це, безперечно, надає великий моральний вплив, могутню владу та відповідальність викладацькій професії, адже не можна не погодитися з Платоном, який зазначав: якщо чоботар буде поганим майстром – громадяни будуть трохи гірше взуті, але якщо вихователь та вчитель буде погано виконувати свої обов'язки – результатом будуть покоління невігласів та поганців.

Традиційно педагогічну діяльність визначають як виховуючий та навчаючий вплив педагога на студента, який спрямований на його особистісний, інтелектуальний та діяльнісний розвиток та водночас виступає як основа саморозвитку та самовдосконалення ².

Є. Клімов, що розробляв схему характеристик професій, зазначав, що об'єктом педагогічної діяльності є людина, а предметом – її розвиток, виховання, навчання. Так, педагогічна діяльність відноситься до групи професій “людина-людина”, що

---

¹ Психология и учитель: Пер. с англ. / Гуго Мюнстерберг; пер. А. А. Громбаха. – 3-е изд., испр. – М. : Совершенство, 1997. – 320 с.

² Зимняя И. А. Педагогическая психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 480 с.

вже має визначати певну специфіку особистісної направленості людей, задіяних у цій сфері.

Так, в перелік професійно обумовлених властивостей особистості педагога входять:

- загальна спрямованість його особистості – передусім;
- соціальна зрілість;
- громадянська відповідальність;
- професійні ідеали, гуманізм;
- високорозвинені пізнавальні інтереси тощо.

А також специфічні якості – організованість, ініціативність, вимогливість, самокритичність (організаторські), справедливість, уважність, відкрита доброзичливість, скромність, чуткість та такт (комунікативні), спостережливість, креативність, інтелектуальна активність, дослідницький стиль, гнучкість, оригінальність та критичність мислення, здатність до нестандартних рішень, прагнення нового, інтуїція, об'єктивність та безпристрасність, увага до досвіду старших колег, потреба в постійному оновленні та збагаченні знань (перцептивно-гностичні), високий емоційно-вольовий тонус, оптимізм, емоційна сприйнятливність та чуйність, володіння собою, толерантність, витримка, почуття гумору (експресивні), професійна працездатність, фізичне та психічне здоров'я¹.

Конкретизуючи поняття педагогічної діяльності, додамо, що під педагогічною діяльністю мається на увазі особливий вид суспільно-корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямованої на підготовку нового покоління до самостійної діяльності у відповідності до економічних, політичних, морально-етичних та естетичних цілей.

Як і будь-який вид діяльності, педагогічна діяльність має свою структуру, яка складається з мотивації, педагогічних цілей та завдань, предмета педагогічної діяльності, педагогічних засобів та способів вирішення поставлених задач, продукту та результату педагогічної діяльності.

---

¹ Климов Е. А. Как выбирать профессию. – М. : Просвещение, 1990. – 159 с.

Предметом педагогічної діяльності виступає організація навчальної діяльності, спрямована на освоєння студентами предметного соціокультурного досвіду як основи та умови розвитку. Продукт педагогічної діяльності – сформований індивідуальний досвід того, хто навчається, у всій сукупності аксіологічних, морально-етичних, емоційно-сміслових, предметних складових. Результатом педагогічної діяльності як виконання її основної мети виступає розвиток особистості: особистісне вдосконалення, інтелектуальне вдосконалення, особистісне становлення.

Професійна діяльність педагога вимагає подолання безлічі суперечностей між такими факторами, як динаміка професійних задач та готовність викладача до їх здійснення, динаміка освітньої політики та прагнення викладача займати чітку, послідовну позицію, особистісною потребою викладача в творчій самореалізації та можливість її задоволення, детермінована рамками освітньої системи, зростаючим обсягом актуальної інформації та рутинними способами її освоєння, зберігання та трансляції, потребою суспільства в освітніх послугах та скороченням резерву робочого часу викладача, зменшенням чисельності та порівняно недостатнім матеріальним рівнем викладацьких кадрів, зростанням величини вільного часу у домінуючій більшості соціально-професійних груп та діаметрально зворотною тенденцією зменшення бюджету часу у представників педагогічних професій і багато інших факторів.

Як і будь-який інший вид людської діяльності, *педагогічна діяльність* характеризується цілеспрямованістю, вмотивованістю та предметністю.

Важливим фактором, що впливає на професійну діяльність, є самосвідомість особистості, так звана я-концепція. Як відомо, я-концепція не є статичною, а виступає динамічним психологічним утворенням. Професійна я-концепція особистості може бути реальною та ідеальною. Реальна я-концепція відображає уявлення особистості про те, якою вона є. Ідеальна я-концепція відображає уявлення

особистості про те, якою вона має бути. Реальна та ідеальна я-концепції не тільки можуть не співпадати, а дуже часто обов'язково різняться між собою. Це неузгодження може мати як негативні, так і позитивні наслідки.

З одного боку, неузгодження між реальною та ідеальною концепціями може стати джерелом внутрішньоособистісних конфліктів. З другого, – саме ця неузгодженість є основним джерелом професійного самовдосконалення особистості та прагнення до розвитку. Багато що в цьому процесі визначається мірою неузгодженості та її внутрішньоособистісною інтерпретацією¹.

Професійна та трудова діяльність є однією з основних форм життєдіяльності людини, яка займає левову долю часу та має виступати площиною, в рамках якої реалізовуватиме себе особистість. Від того, як людина сприймає та оцінює свою роботу, свої досягнення та себе в професійній ситуації, залежить її загальне самопочуття та ефективність діяльності. Професійна самосвідомість виступає особистісним регулятором професійного та творчого саморозвитку педагога.

Структура професійної самосвідомості педагога складається з: “актуального Я” (того, яким себе бачить педагог сьогодні), “ретроспективного Я” (того, яким себе бачить педагог стосовно початкових етапів роботи); “ідеального Я” (того, яким би педагог хотів стати), “рефлексивного Я” (того, яким, з точки зору педагога, його бачать інші в його професійній сфері). “Актуальне Я” є центральним елементом професійної самосвідомості вчителя, який базується на трьох інших, де “ретроспективне Я” в порівнянні до “актуального Я” дає шкалу власних досягнень та критеріїв самооцінки; “ідеальне Я” є цілісною перспективою особистості на себе, що обумовлює саморозвиток особистості в професійній сфері; “рефлексивне Я” – соціальна перспектива в самосвідомості педагога².

---

¹ Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М. : Изд-во Институт практической психологии, Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. – 256 с.

² Орлов Ю. М. Восхождение к индивидуальности: Кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.

Виключно важливу роль в структурі професійної самосвідомості педагога відіграє самооцінка. Самооцінка є конкретним виразом ставлення особистості до себе, що описує загальну спрямованість, “знак” ставлення людини до себе та часто може мати кількісний вираз. В структурі професійної самооцінки виділяють операційно-діяльнісний та особистісний аспекти. Перший – пов’язаний з оцінкою себе як суб’єкта діяльності та виражається в оцінці свого професійно-педагогічного рівня та рівня компетентності. Другий – виражається в оцінці власних особистісних якостей у порівнянні з ідеалом. Самооцінка за цими двома аспектами не обов’язково узгоджена, що впливає на професійну адаптацію та професійну успішність. Також в структурі доцільно виділяти самооцінку результату та самооцінку потенціалу, які відповідно пов’язані з оцінкою досягнутого та задоволеністю (незадоволеністю) досягненнями й оцінкою власних професійних можливостей та відображає, таким чином, віру в себе та впевненість у власних силах. Тут варто зазначити, що низька самооцінка результату зовсім не свідчить про “комплекс професійної неповноцінності”, а навпаки, у поєднанні з високою самооцінкою потенціалу є фактором саморозвитку. Означений самооціночний патерн є основою позитивної мотивації саморозвитку особистості та корелює з соціальним та професійним успіхом особистості, в тому числі і в педагогічній діяльності¹.

Більшість теорій особистості часто розглядають спрямованість особистості як якість, що визначає її психологічний склад. В різних концепціях ця характеристика розкривається по-різному: “динамічна тенденція” (С. Рубінштейн), “смыслоутворяющий мотив” (О. Леонтьев), “основна життєва спрямованість” (Б. Ананьев), “динамічна організація “сутнісних сил” людини” (О. Прангішвілі), система домінуючих мотивів, що визначають структуру особистості (Л. Божович). Але, незалежно від того, як саме визначається ця

---

¹ Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. – СПб. : Питер, 2000. – 432 с.

характеристика, в усіх концепціях підкреслюється її визначальна роль. Так, однією з основних, професійно значущих якостей особистості педагога є його “особистісна спрямованість”. Як зазначає Н. Кузьміна, особистісна спрямованість є одним з найважливіших суб’єктивних факторів досягнення вершини в професійній педагогічній діяльності¹.

Л. Мітіна, в свою чергу, виділяє педагогічну спрямованість як інтегральну характеристику педагогічної праці, поряд з емоційною гнучкістю та педагогічною компетентністю. На її думку, прагнення викладача до самоактуалізації в сфері педагогічної діяльності насправді є показником педагогічної направленості. Спрямованість – інтегральна характеристика викладацької діяльності, в ній виражається прагнення педагога до самореалізації, до зростання та розвитку в сфері педагогічної життєдіяльності. Вона значною мірою стає мотивацією вдосконалення. В цьому випадку мова йде про самоактуалізацію істинну, що включає в свій зміст сприяння самоактуалізації тих, хто навчається, а не тільки творення власного “феноменального світу”. В цій концепції висловлюється думка про те, що спрямованість особистості на себе не є однозначною: якщо особистісна спрямованість включає прагнення до самореалізації, вона втрачає егоїстичний контекст, оскільки означає саморозвиток та самовдосконалення на користь інших також.

Педагогічна спрямованість, як і будь-який феномен, може бути трактована у вузькому та широкому смислі. В більш вузькому тлумаченні вона визначається як професійно значуща якість, що займає центральне місце в структурі особистості викладача та обумовлює її своєрідність. В більш широкому смислі – як система емоційно-ціннісних відношень, що задає ієрархічну структуру домінуючих мотивів особистості

---

¹ Кузьміна Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М. : Высш. шк., 1990. – 119 с.

викладача, що спонукають до ствердження в педагогічній діяльності.

Таким чином, педагогічна спрямованість в найзагальнішому вигляді може бути представлена через наступні складові:

1) спрямованість на людину, пов'язана з інтересом до її особистості та сприянням її розвитку, зацікавленість в максимальній самоактуалізації індивідуальності особистості;

2) спрямованість на себе, пов'язана з потребою в самовдосконаленні та самореалізації в сфері педагогічної праці;

3) спрямованість на предметну сторону професії викладача (зміст навчальних дисциплін).

Варто зазначити, що найвища ефективність педагогічної діяльності буде досягнута за умови реалізації зазначеної ієрархії складових.

Особливості особистісної спрямованості викладача підводять нас до конкретизації провідних мотивів педагогічної діяльності та окреслення мотиваційного комплексу викладача в сучасній Україні.

Як відомо, мотивація займає особливе за значенням місце в структурі професійної діяльності. Не суто рівень інтелекту та сформованість й повнота професійних знань, вмій та навичок відрізняє “сильного” фахівця від “слабкого”. Провідну роль в продуктивності педагогічної діяльності відіграє рівень та структура мотивації. Щоправда не всі параметри педагогічної діяльності жорстко залежать від рівня мотивації педагога. Так, наприклад, не існує суттєвого зв'язку між мотивацією викладача та адекватністю уявлень викладача про особистість людини, що навчається¹.

А. К. Байметов, вивчаючи мотиви педагогічної діяльності, усю їх різноманітність об'єднав у три групи:

– мотиви обов'язку;

---

¹ Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. – СПб. : Питер, 2000. – 432 с.

– мотиви зацікавленості і захопленості предметом, що викладається;

– мотиви захопленості спілкуванням із учнями – так звана “любов до молоді”.

За характером домінування цих мотивів виділяються чотири групи викладачів:

1) з переважанням мотивів обов’язку;

2) з домінуванням інтересу до дисципліни, що викладається;

3) з домінуванням потреби спілкування в контексті навчального процесу;

4) без провідного мотиву.

З означених груп, перша є найбільш численною, а остання навпаки – має найменше представників. Тут варто зазначити, що вимоги різносторонньо вмотивованого викладача до тих, хто навчається, гармонійні та не надмірні, в той час як домінування почуття обов’язку спонукає до авторитарності.

Можна припускати, що домінування тієї або іншої мотивації або відсутність такої обумовлена схильністю викладачів до того або іншого стилю керівництва. Так, А. К. Байметов відзначає, що домінування мотиву обов’язку властиво вчителям, схильним до авторитаризму, домінування мотиву спілкування – учителям-лібералам, а відсутність домінування того або іншого мотиву – учителям, схильним до демократичного стилю керівництва¹.

Л. Н. Захарова, уточнюючи види професійних мотивів викладача, із великої області факторів називає наступні: матеріальні стимули; спонукання, пов’язані із самоствердженням; професійні мотиви; мотиви особистісної самореалізації. Конкретизуючи, можна зазначити, що до зовнішніх стимулів, пов’язаних із матеріальною винагородою, входить також підвищення розряду, послаблення вимог та

---

¹ Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология. Опорные конспекты. – М.: Московский открытый социальный университет, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ido.rudn.ru/psychology/pedagogical_psychology/12.html

---

контролю; мотиви зовнішнього самоствердження, тобто самоствердження через позитивну оцінку оточуючих – іншою мовою, мотив престижу; професійний мотив в найзагальнішому вигляді виступає як бажання навчати та виховувати; мотив особистісної самореалізації закладається в сприйнятті педагогічної діяльності як можливості реалізувати себе як особистість та професіонал ¹.

За даними Л. Подимовой та В. Сластьоніна, мотиви самореалізації відіграють провідну роль в позитивному сприйнятті викладачем нововведень у професійній сфері та займають провідне місце в системі мотивів інноваційної діяльності. Якщо вони сполучаються з професійними педагогічними мотивами, то цей викладач – людина з високим рівнем творчого потенціалу, що проявляється в прагненні досягти успіху в професійній діяльності без прагматичної мотивації. В цьому випадку викладач отримує задоволення від власно професійної діяльності, яка носить для нього глибинний особистісний зміст ².

Задоволеність педагогічною професією істотно корелює з оптимальністю так званого “мотиваційного комплексу” педагога. У концепції про зовнішню і внутрішню мотивацію зазначено: про **внутрішній тип мотивації (ВМ)** можна говорити, якщо діяльність значуща для особистості сама собою. Якщо в основі мотивації професійної діяльності лежить прагнення до задоволення інших потреб (мотиви соціального престижу, зарплати тощо), то це зовнішня мотивація. Зовнішні мотиви диференціюються на зовнішні позитивні та зовнішні негативні³.

Зовнішня позитивна мотивація (ЗПМ) пов’язана із задоволенням потреб соціального престижу, поваги колег, матеріальних благ тощо. **Зовнішня негативна мотивація (ЗНМ)**

---

¹ Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология. Опорные конспекты. – М.: Московский открытый социальный университет, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ido.rudn.ru/psychology/pedagogical_psychology/12.html

² Сластенин В. А., Подымова Л. С. Педагогика: Инновационная деятельность. – М., 1997.

³ Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология. Опорные конспекты. – М.: Московский открытый социальный университет, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ido.rudn.ru/psychology/pedagogical_psychology/12.html

---

пов'язана з потребою самозахисту, характеризується прагненням уникнути осуду з боку дирекції і т. ін.

Варто оцінювати оптимальність мотиваційного комплексу педагога, як співвідношення внутрішньої, зовнішньої позитивної і зовнішньої негативної мотивації. Найкращим є співвідношення, коли внутрішня мотивація перевищує зовнішню позитивну і зовнішню негативну ($ВМ > ВПМ > ВНМ$). Найкращий мотиваційний комплекс характеризується сполученням $ВНМ > ВПМ > ВМ$.

За даними А. А. Реана, задоволеність професією має значущі кореляційні зв'язки з оптимальністю мотиваційного комплексу педагога. Інакше кажучи, задоволеність педагога обраною професією тим вище, чим оптимальнішим в нього є мотиваційний комплекс: висока частка внутрішньої мотивації і зовнішньої позитивної мотивації і низьке – зовнішньої негативної мотивації. Окрім того, ним встановлена і негативна кореляційна залежність між оптимальністю мотиваційного комплексу і рівнем емоційної нестабільності особистості педагога. Чим більш оптимальним є мотиваційний комплекс, тим більше активність педагога мотивована самим змістом педагогічної діяльності, прагненням досягти в ній певних позитивних результатів; чим більш діяльність педагога обумовлена мотивами уникання, осудження, бажанням “не потрапити у халепу”, що починають превалювати над мотивами, пов'язаними з цінністю самої педагогічної діяльності, а також над зовнішніми позитивними мотивами, тим вище рівень емоційної нестабільності. Найбільш оптимальним є мотиваційний комплекс, у якому внутрішні мотиви займають лідируюче положення при мінімальній вираженості зовнішніх негативних мотивів. Найгіршим є мотиваційний комплекс, у якому зовнішні негативні мотиви стають найбільш значущими при найменшій цінності внутрішніх мотивів¹.

Несприятлива фінансово-економічна ситуація в країні прямо відображається на рівні прибутків населення, зайнятого в сфері освіти. Низький рівень оплати праці в цій галузі робить її малопривабливою і веде до падіння престижу професії з

---

¹ Реан А. А. Психология изучения личности: Учеб. пособие. – СПб. : Изд-во В. А. Михайлова, 1999. – 288 с.

одного боку, а з другого, – приводить до необхідності виявляти та застосовувати в практиці управління професійні мотиватори, активно розвивати форми стимулювання праці в системі вищої освіти.

Вища школа в країні розвивається за наступними напрямками: збільшується кількість вищих навчальних закладів, відбувається реорганізація освітніх закладів шляхом акредитаційного статусу – від інституту до академії та університету тощо.

Зростає чисельність студентів за всіма формами навчання, причому зростання числа студентів недержавних навчальних закладів значно випереджає аналогічний показник для державних ВНЗ.

Більшість вузів, орієнтуючись на запити освітнього ринку та соціально-економічний розвиток держави, розвивають підготовку спеціалістів гуманітарного та соціально-економічного профілю.

За даними російських дослідників, що вивчали мотивацію та демотивацію персоналу у вищих навчальних закладах, моніторинг кадрової ситуації і динаміки кадрового потенціалу вищої школи дає змогу виявити такі проблеми в кадровому забезпеченні ВНЗ:

- нестача кадрів вищої кваліфікації, що призводить до зниження якості освітнього процесу;

- неспроможність існуючої системи відтворення науково-педагогічних кадрів задовольнити потреби вузів у кадрах вищої кваліфікації;

- низька оплата праці працівників вищої освіти призводить до падіння престижу професії викладача, негативно відображається на менталітеті працівників вищої школи, що проявляється в так званому “прихованому” відтоці кадрів.

Тому стратегічним напрямком кадрової роботи ВНЗ має бути обране управління мотивацією персоналу закладу, впровадження сучасного мотиваційного менеджменту. Умови функціонування ВНЗ у період переходу на ринкові відносини, різке скорочення державного фінансування приводять до необхідності пошуку нових ресурсів в роботі з кадрами. Підвищити ефективність діяльності персоналу ВНЗ можна за

рахунок максимально повної реалізації трудового потенціалу співробітників. В цьому випадку необхідно враховувати як об'єктивні характеристики – зміст, специфіку та умови праці, так і особистісні – цінності, установки, інтереси, потреби, мотиви¹.

В основі професійної діяльності викладачів ВНЗ лежить сполучення мотивів – загальнотрудових, педагогічних та специфічних для вищої школи. Для розробки системи управління мотивацією та ефективного стимулювання викладацької праці необхідно виявити структуру мотивів професійної діяльності викладачів та охарактеризувати мотиваційний клімат ВНЗ загалом.

Як показують емпіричні дослідження російських вчених, професійний вибір педагогів вищої школи незалежно від їхнього віку обумовлений, передусім, інтересом до професії, бажанням виконувати духовну місію, прагненням реалізувати педагогічне покликання та свій потенціал. Ці мотиви проявляють свою стійкість і у виборі місця роботи у ВНЗ, де створюються сприятливі умови для самореалізації, і в професійній діяльності викладачів. Стійкий характер наведених мотивів, їх домінування в ієрархії як мотивів вибору професії, місця роботи, так і мотивів професійної діяльності, дають можливість включити в їх мотиваційне ядро структури мотивів професорсько-викладацького складу вузу. З цими мотивами, пов'язаними зі змістом викладацької праці, в мотиваційне ядро увійшли мотиви, що характеризують значущість таких умов праці, як стабільність вузу та інтелектуальне середовище. Мотиви вибору професії, вибору конкретного ВНЗ та мотиви професійної діяльності у відсотковому відношенні, за даними згадуваних російських досліджень, наведені в таблиці 2.1.

---

¹ Богдан Н. Н., Могилёвкін Е. А. Мотивация и демотивация профессиональной деятельности персонала вуза (на примере вузов Дальневосточного Федерального округа) // Университетское управление. – 2004. – № 3 (31). – С. 89-97.

Таблиця 2.1

Структура мотивів праці персоналу ВНЗ

<i>Мотиви вибору професії як місця роботи</i>		<i>Мотиви вибору конкретного ВНЗ</i>	
Матеріальна вигода (6%)		Інші обставини (10%)	
Змусили обставини (10%)		Близькість ВНЗ до місця проживання (15%)	
Бажання продовжити сімейну династію (17%)		Поради та рекомендації знайомих (16%)	
Престижна професія (44%)		Імідж та престиж вузу (35%)	
Прагнення до самоосвіти (46%)		Корпоративна культура та сприятливий психологічний клімат (42%)	
Можливість займатися науковою діяльністю (47%)		Належна оплата праці (48%)	
Прагнення виконувати духовну місію (58%)		Можливості кар'єрного росту (52%)	
Бажання знаходитися в інтелектуальному середовищі (60%)		Стабільність та надійність вузу (54%)	
Інтерес до педагогічної діяльності (70%)		Реалізація науково-педагогічного потенціалу (62%)	
<i>Мотиви професійної діяльності</i>	Прагнення до самореалізації (68%)		
	Прагнення передавати знання та досвід (61%)		
	Захоплення предметною галуззю знань (56%)		
	Прагнення займатися наукою (23%)		
	Взаєморозуміння у колективі (21%)		
	Прагнення до спілкування з молоддю (18%)		
	Задоволеність результатами праці (14%)		
	Матеріальна вигода (12%)		
	Престиж викладацької праці (11%)		

Примітка. Сірим кольором виділені ті мотиви, що, за даними російських вчених, формують мотиваційне ядро сучасного викладача ВНЗ¹.

Той факт, що в мотиваційне ядро не увійшли мотиви, що є специфічними для вищої школи, може розцінюватись як ознака кризи мотивації професійної діяльності. На кризу мотивації педагогів вищої школи вказує низька значущість

¹ Там само.

мотивів престижу викладацької праці та задоволення результатами праці.

Таким чином, *специфічним у сфері мотивації професійної діяльності викладачів ВНЗ* виступає педагогічна спрямованість особистості та особливості провідних мотивів діяльності. Педагогічна спрямованість передбачає прагнення особистості самоактуалізуватися у сфері педагогічної діяльності, провідними мотивами якої виступають:

- мотиви обов'язку;
- мотиви зацікавленості дисципліною, яка викладається;
- мотиви захопленості спілкування зі студентами.

Так, у мотиваційне ядро професійної мотивації викладачів вищої школи увійшли мотиви, більшою мірою пов'язані зі змістом праці (прагнення реалізувати своє педагогічне покликання, передавати знання та досвід, самореалізація в науково-педагогічній діяльності) та умовами праці, специфічними для вищої школи – становище на ринку освітніх послуг, мати можливості кар'єрного росту. Мотиваційний клімат ВНЗ – інтегральна характеристика, що складається з переважаючих мотивів праці, їх значущості та рівня задоволеності. Мотиваційний клімат університету проявляється в домінуючому ставленні співробітників до своєї професійної діяльності (налаштуванні на роботу, ініціативності щодо додаткових повноважень та відповідальності, прагненні до покращання якості роботи) і до вузу загалом (лояльності, підтримки репутації та ділового іміджу).

Підбиваючи підсумки аналізу специфіки мотивації викладачів вищої школи, можна зазначити, що результативність викладацької роботи залежить від структури мотивації та наявності в ній творчих потреб. Мотиви педагогічної діяльності можна поєднати в наступні групи:

- мотиви обов'язку;
- мотиви зацікавленості і захопленості предметом, що викладається;
- мотиви захоплення спілкуванням зі студентами.

Основними видами професійних мотивів викладача є:

– матеріальні стимули, спонукання, пов'язані із самоствердженням,

– професійні мотиви,

– мотиви особистісної самореалізації.

Розкривши першу складову предмета нашого дослідження, логічно переходимо до другої – політичної культури в структурі особистості викладача ВНЗ.

2.2. Сутність і специфіка політичної культури викладачів ВНЗ як внутрішньоособистісного утворення

Для ґрунтовного розкриття сутності та специфіки політичної культури викладачів ВНЗ, маємо уточнити, що ж конкретно ми будемо мати на увазі, говорячи про політичну культуру. Спочатку необхідно визначитись з терміном “культура”. Політична культура є частиною загальної культури, що й обумовлює необхідність такого визначення. Культура (від лат. – *обробіток, розвиток, виховання, освіта, шанування*) – це:

1. Історичне вихідне значення – обробіток: догляд за землею (латинське);

2. Догляд, поліпшення, ушляхетнення тілесно-душевно-духовних сил, схильностей людини, а отже – й ступеня їх розвитку; відповідно розрізняють культуру тіла, культуру душі і духовну культуру (у Цицерона йдеться про філософію як культуру духу);

3. Сукупність способів і прийомів організації, реалізації та поступу людської життєдіяльності, способів людського буття;

4. Сукупність матеріальних і духовних надбань, що виражають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини, втілених у результатах продуктивної діяльності;

---

5. Локалізоване у просторі та часі соціально-історичне утворення, що специфікується або ж за історичними типами, або за етнічними, континентальними чи регіональними характеристиками суспільства”¹.

Незважаючи на різноманіття визначень поняття культури, можна стверджувати, що спільним серед них є твердження про культуру як невід’ємну характеристику людського суспільства, яка не дана людині з самого початку, а наслідуються нею в процесі життєдіяльності, а також у взаємодії з іншими людьми.

На наш погляд, *культура – це певна технологія адаптації людини до навколишнього середовища, яка формується фенотипово в результаті діяльності і містить як духовні аспекти (цінності, життєві уявлення, зразки поведінки, норми, засоби і прийоми людської діяльності), так і матеріальні аспекти, що відображаються у предметах, засобах праці.* Таким чином, ми вважаємо за можливе перейти до розгляду поняття “політична культура”.

У науковій літературі традиційне визначення “політичної культури” – це “синтез культури і політики ...” Наприклад, такі автори, як Е. Баталов і К. Гаджиев вважають, що політична культура є лише видовою експлікацією культурного цілого, звідси і трактування політичної культури як “політичного аспекту культури загалом”².

Відповідно до сфери життєдіяльності суспільства можна виділити основні види культури:

- економічну;
- соціальну;
- духовну;
- політичну культуру та інші.

Політична культура – “це сукупність елементів і феноменів свідомості, культури загалом, політичної поведінки, формування і функціонування держави і політичних

---

¹ Культура // Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни Б. Кухта, А. Романюк, Л. Старецька та ін. – Львів: Кальварія, 2003. – С. 215.

² Баталов Э. Советская политическая культура (к исследованию распадающейся парадигмы) // Общественные науки и современность. – 1994. – № 6. – С. 36-56.

інститутів, що забезпечують відтворення політичного життя суспільства, політичного процесу”¹.

Вперше поняття “політична культура” було вжито німецьким вченим доби Просвітництва Й.-Г. Гердером. Для нього політична культура була тісно пов’язана із соціальною культурою; в його творчості багато того, що відноситься до соціальної культури, відноситься також до політичної, яка розуміється в широкому смислі як соціальна організація, символи і цінності, звичаї та норми спільної діяльності, що визнаються усіма.

Американський вчений Д. Пол уявляє політичну культуру, як конфігурацію цінностей, символів, а також зразків установ і поведінки, що лежать в основі політики суспільства². Звідси і походять два сучасні підходи до розуміння сутності та змісту політичної культури: перший, який тлумачить політичну культуру як елемент свідомості, а другий – акцентує увагу на поведінкових компонентах політичної культури. Наразі також з’являються тези про політичну культуру як засіб відтворення політичного життя, що включає в себе функціонування політичних інститутів. Подібні елементи можна знайти у багатьох визначеннях феномену політичної культури.

Політична культура – владний аспект будь-якої національної культури, відображений у системі поглядів, почуттів, цінностей та уявлень, які реалізуються в політичних відносинах і діяльності політичних суб’єктів³. У цьому визначенні дається владний компонент культури.

Також, політична культура – це система знань і уявлень політичних класів, верств, малих соціальних груп, окремих індивідів про владу, державу й політику; орієнтація і активність у сфері політичних відносин, дій народних мас; рівень розвитку держави і громадянсько-політичних інститутів.

---

¹ Див.: Политическая культура: Политология: Энциклопедический словарь /Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М.: Изд-во Московского коммерческого университета, 1993. – 431 с.

² Бурдяк В. І., Рогар Н. Ю. Політична культура, ідеологія, психологія: Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2000. – 105 с.

³ Культура // Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни Б. Кухта, А. Романюк, Л. Старецька та ін. – Львів: Кальварія, 2003. – С. 215.

Ті знання, які ми маємо про державу, її інститути, поєднуються з певною політичною активністю, поведінкою. Політична культура – історичний досвід, пам'ять соціальних спільностей і окремих людей у сфері політики, їх орієнтації, навички, що впливають на політичну поведінку¹.

Компонентами політичної культури є знання, норми, цінності, ідеали, уявлення, стереотипи, що дає право говорити про відображення політичної культури у політичній свідомості. Але часто це явище містить у собі не тільки свідомі, але й несвідомі компоненти.

Політична культура – це певна модель поведінки як окремого індивіда, так і цілої нації. Індивід корелює її не тільки із загальнонаціональними й загальнолюдськими нормами, але й з поведінкою іншого індивіду. Політична культура – це також сукупність позицій.

М. Головатий визначає “політичну культуру” як “особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, які відображають, закріплюють і реалізують основні національні погляди й цінності, знання та навички участі громадян у суспільно-політичному житті”².

Відповідно до великої кількості дефініцій, визначається багато складових політичної культури. В. Лісовий виділяє наступні компоненти політичної культури: політичні установи, політичну свідомість (уявлення, погляди, ідеї про суспільство та державу) та політичну поведінку³. У політичній поведінці автор також розрізняє поведінку окремих осіб, верств чи всього суспільства, поведінку політиків-професіоналів.

Питання про включення політичної поведінки у склад політичної культури є досить спірним. Ми вважаємо, що як політична культура є складовою політичної поведінки, так і політична поведінка може бути джерелом політичної культури, але, як вже зазначалося, поведінковий компонент політичної

---

¹ Поліщук І. Політичні знання та політичні інтереси громадян // Людина і політика. – 2001. – №4. – С. 87-96.

² Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності: Навчальний посібник – К. : МАУП, 2002. – С. 76.

³ Лісовий В. Поняття політичної культури і сучасний стан політичної культури в Україні // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С. 52-57.

культури спричинятиме вплив на мотивацію тільки опосередковуючись у свідомісному компоненті.

Політична культура є частиною загальної культури. Саме тому вона має як духовний, так і матеріальний аспекти.

Незважаючи на різні погляди на структуру політичної культури, необхідно зазначити, що будь-яка політична культура, відображає інтереси, суспільне положення і особливості розвитку відповідної соціальної спільноти¹.

У дослідженні нас, перш за все, цікавить той факт, що *політична культура – це система ставлень особистості*. З'ясовуючи сутність політичної культури, слід брати до уваги не лише ставлення громадян до акторів політичного життя, прагнення і вміння “подолати супротивника, а ще й цінування і дотримання принципів соціальності, диференційованої солідарності”². Тут автори визначають політичну культуру в таких термінах, як самоідентифікація, ставлення до інших людей і суспільних груп, ставлення до чинного порядку. Таким чином, *саме за допомогою політичної культури, індивід усвідомлює себе як суб'єкта суспільного життя, спільноти до якої він належить, формулює своє ставлення до інших індивідів та соціальних груп, а також своє ставлення до існуючого суспільного ладу*.

В. Бебик дає визначення: політична культура – якісний параметр політичного життя суспільства, що характеризує ступінь розвитку і співвідношення між правовими, соціальними та психологічними регуляторами функціонування політичної сфери суспільства³. Отже, якщо до цього ми зустрічалися зі спробами визначити поняття “політична культура” через його складові елементи, то В. Бебик дає її якісні характеристики.

Таким чином, ми бачимо, що в науковій літературі виділяється широке та вузьке тлумачення феномена політичної

---

¹ Фарукшин М. Х. Политическая культура общества // Социально-политические науки. – 1991. – № 4. – С. 103-112.

² Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні: Аналітичний звіт / І. Жадан, С. Кисельов, О. Кисельова, С. Рябов. – К. : ТанDEM, 2004. – 79 с.

³ Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: Монографія. – К. : МАУП, 2003. – 424 с.

культури. У вузькому тлумаченні цей феномен розгортається виключно в сфері політичного життя як складова загальної культури, складається з політичних уявлень, норм, цінностей, настанов і поведінки та виражається в інституціалізованій структурі держави, її політичному режимі, політичній символіці.

В широкому сенсі під “політичною культурою” розуміється найзагальніша система уявлень, знань, норм та цінностей, за допомогою яких людина усвідомлює себе суб’єктом суспільного життя, складає уявлення про належний стан справ у суспільстві, орієнтується в системі координат владних відносин на всіх рівнях організації суспільного життя.

Оскільки наше дослідження претендує на роль світоглядно-філософської концепції, то ми спиратимемося на широке тлумачення феномену політичної культури.

На особистісному рівні політична культура розкривається через такі характеристики: занижена чи завищена самооцінка, прагнення брати участь в управлінських процесах, універсалізм чи партикуляризм, індивідуалізм чи колективізм, егалітаризм чи елітизм, в організаційному середовищі проявляється через міру участі мас в процесах управління та особливості реагування на управлінські рішення, співвідношення методів примусу та переконання, співвідношення владних та представницьких прерогатив, стиль управління.

Так, ми дійшли висновку про те, що є такий феномен, як політична культура, визначили її якісні характеристики на особистісному рівні (те, що в контексті нашого дослідження цікавить нас найбільше). Але якою саме є політична культура викладачів сучасних українських вищих навчальних закладів?

Викладачі та науковці в Україні, як частина інтелігенції взагалі, історично були силою, що виступала ядром громадянського суспільства, мала активну громадянську позицію та ліберально-демократичну орієнтацію. Якщо в Європі цією силою виступав підприємець, то в Україні цю роль

виконувала інтелігенція – духовна еліта суспільства. Формування викладацької інтелігенції розпочалося ще в додержавний період, як відповідь на духовні запити суспільства.

В добу Середньовіччя інтелігенція, з одного боку, була складовою державної системи, працювала для неї, а з другого, – постачала духовних опонентів існуючому ладу. В цей період практично єдиними представниками інтелігенції були представники церкви: політична культура викладачів навчальних закладів не відокремлювалася від релігійної. У козацьку добу церковники були вже не єдиними представниками викладацької інтелігенції: кадри до неї стала поставляти козацька старшина, шляхта, міщанство. Протягом XVIII сторіччя інтелігенція почала відокремлюватися в специфічну спільноту. З'явилися окремі особи, які пов'язували своє існування виключно з інтелектуальною працею, що стала для них єдиним засобом заробітку. Статус та вплив цієї верстви населення на суспільство невпинно зростав.

Переломним етапом для української викладацької інтелігенції стало XIX сторіччя. Відбулось інтенсивне кількісне зростання цієї соціальної групи, змінилися соціальні джерела формування та демократизувався її склад (феномен різночинства). Селянство, пролетаріат й національна буржуазія, з огляду на власні політико-культурні особливості, не могли претендувати на роль громадянсько-політичного лідера. Інтелігенція була єдиною спільнотою, яка могла згуртувати всі прошарки населення і бути посередницею між державою та особою. Фактично вона виконувала в Україні роль нації, відображаючи чисельні соціальні, класові, національні протиріччя суспільства. Інтелігенція певним чином була опонентом держави. Наприкінці XIX сторіччя остаточно сформувалася позиція української інтелігенції: її не влаштувала централізована бюрократична держава, яка не враховувала інтереси різних соціальних груп – суб'єктів громадянського суспільства. На таку позицію української еліти,

---

безперечно, вплинули європейські буржуазні революції, перш за все, французька. Зокрема, українська інтелігенція прийняла найкращі надбання ліберального світогляду¹.

З 50-х років XIX сторіччя почався рух культурно-просвітницьких українських “Громад”, які зробили вагомий внесок у розвиток українського суспільства. Найважливішим елементом громадянського суспільства в Україні був створений інтелігенцією Земський рух, де викладацька інтелігенція приймала найактивнішу участь. Земський рух знайшов своє продовження у різних громадських та політичних організаціях, які стали центром ліберального політичного життя, виступаючи, зокрема, проти обмеження прав громадян царським режимом, за чіткий розподіл влад, цивілізоване співіснування між суспільством та державою².

Необхідно вказати на відмінності особливостей історичних умов розвитку політичної культури викладачів Лівобережжя, хоч результатом в обох регіонах явився світогляд, що базувався на традиціях європейського лібералізму: дотримання громадянської рівності та правової держави. Українське суспільне життя трохи легше пробивало собі шлях на Правобережжі. За умов Австро-Угорської конституції 1848 року, яка надала українцям Правобережжя гарантовано забезпечені права свободи слова, політичних і громадських об'єднань, право на соціальний захист, певні виборчі права тощо; більш повно змогла зреалізувати себе політична еліта українства.

Університети Правобережжя були осередками західноєвропейської культури та підтримували постійний зв'язок із освітніми організаціями у Варшаві, Відні, Мюнхені, Празі, Берліні. З заходу надходили ідеї політичної та національно-громадянської свободи, що підвищували правосвідомість та національно-громадянський рівень української інтелігенції.

---

¹ Пасько Я. Громадянське суспільство і національна ідея [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vesna.org.ua/txt/paskoja/grn/08.html>.

² Там само.

Отже, Україна репрезентувала континентальну модель громадянського суспільства, але сфера громадянського суспільства регулювалася бюрократичною кастою. На зламі ХІХ–ХХ століть інтерес до громадянського суспільства в країнах континенту поступово згасає¹.

Існують різні способи ціннісних орієнтацій на світоглядному, громадянському, а також на власне політичному рівні ціннісних уявлень. Вибір людьми тих чи інших ціннісних орієнтирів та способів політичної поведінки різниться залежно від їхньої приналежності до соціальних, національних, демографічних, територіальних, рольових, релігійних та інших груп.

Соціальна група, представлена викладачами ВНЗ, є дуже неоднорідною за віковою та статусною ознакою, що відображається на ціннісних установах та шаблонах поведінки. Тут важливу роль відіграє не стільки відмінність потреб та інтересів людей різних вікових категорій, скільки відмінність політичної свідомості викладачів різних поколінь. У сфері освіти завжди відчутно відображалася політика держави, режим, спосіб реалізації політичної влади тощо. Ці фактори протягом останніх 50-70-х років неодноразово переживали кардинальні трансформації.

За своєю сутністю, у політичній культурі викладачів ВНЗ присутні всі три основні типи:

– *патріархальна* (що характеризується відсутністю інтересу до політичної системи та її функціонування, низьким рівнем участі громадян, орієнтацією на голову держави);

– *підданська* (сильна орієнтація на політичну систему держави та результати її функціонування, низький рівень участі мас у політичному житті);

– *партиципаторна* (культура участ.).

Для українського суспільства є характерною тенденція переважання піддансько-партиципаторної політичної

---

¹ Пасько Я. Громадянське суспільство і національна ідея [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vesna.org.ua/txt/paskoja/grn/08.html>.

культури. Залежно від стилю управління, який провадиться керівництвом, політична культура різних ВНЗ може коливатися від тоталітарно-авторитарної до демократичної чи ліберальної, включаючи всі проміжні стани. Також особливості політичної культури викладачів обумовлені специфікою української системи вищої освіти.

Пострадянська українська система освіти за сутністю є континуацією радянської. Тут Україна проявляє себе як прямий і послідовний спадкоємець УРСР. Слушно зауважив А. Портнов: “що починалося як наслідок терору і адміністративного тиску, стало тепер для багатьох моделлю мислення та поведінки”. Рішення, які в розпал сталінізму шокували професуру й сприймалися як уподібнення університету до середньої школи, дотепер є нормою більшості українських університетів. Ситуація з мовним навчанням студентів і станом бібліотечних фондів недвозначно підтверджує обраний курс на маргіналізацію дослідницького складника університетської освіти, до того ж сильно підточеної академічною безпринципністю, що уможливило чи не кожному посадовцеві отримувати наукові ступені. Це, разом з централізованою вертикаллю управління університетами й політичною підпорядкованістю вищої школи, породжує негативні явища в політичній культурі викладачів¹.

Необхідно зазначити, що політична культура викладацької інтелігенції більшості ВНЗ, мабуть за винятком історично обумовлених культурних центрів нашої держави (в осередках політичної активності, університетська інтелігенція традиційно проявляла партиципаторний тип політичної культури та характеризувалася високим рівнем політичної участі), характеризується станом аномії, конформізмом, байдужістю до політичних подій, хибним усвідомленням свого місця у політичній системі як суб'єкта політики, політико-культурною фрустрацією, абсентеїзмом, негативним сприйняттям державної

---

¹ Портнов А. Поневолені університети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krytyka.kiev.ua/articles/s5_3_2003.html.

влади, причому незалежно від того, які саме політичні сили сьогодні її представляють.

Проблему складає питання поповнення наукових кадрів. Нині, через слабе матеріальне забезпечення та небажання залучатися до подекуди безпринципного та далекого від академічних ідеалів сьогоденного університетського середовища, найактивніші у всіх відношеннях, зі стійкою громадянською позицією, творчі, цілеспрямовані, з прагненням самореалізуватися у професійній сфері, випускники спрямовують власні зусилля в бік приватного підприємництва. Необхідно зазначити, що сьогодні саме підприємці характеризуються найбільшою інформованістю у сфері політичного життя суспільства та стійкими політичними уподобаннями, прагненням аналізувати політичний процес не на основі чуток, а на основі фактів. У сферу вищої освіти збільшився приток більш пасивних, боязких, тих, що не мають певних виняткових здібностей, осіб з хиткою громадянською свідомістю, малим обсягом інформованості про політичні процеси та події, байдужістю та сприйняттям політичного життя як чогось стороннього. Мотиви залучення до наукової та викладацької роботи таких людей завжди викликають питання. Тут професійна діяльність викладача ВНЗ часто виступає не метою, а засобом досягнення інших цілей, часто-густо дуже далеких або навіть несумісних з професією педагога та науковця.

Система вищої освіти часто виступає ареною для впровадження яких-небудь, іноді не продуманих, інновацій, які запроваджує держава. “Ігри” політиків у “трансформацію” системи освіти, котрі часто не мають жодних доцільних результатів, а тільки наслідки, що постійно змінюють умови існування та роботи в межах ВНЗ, працівникам сфери освіти нічого, крім додаткових проблем, не несуть, хоч уникнути університетські робітники їх не можуть. Якщо рішення вже прийнято на рівні керівництва ВНЗ, його залишається тільки виконувати. Це поглиблює рівень розчарованості, як у

керівництві ВНЗ, так і в державній владі, що породжує апатію, пасивність та байдужість. Люди концентрують свої зусилля на тому, щоб адаптуватися та захистити свої інтереси при існуючій політиці, не шукаючи можливість вплинути на цю політику.

Велика частина викладацького складу ВНЗ представлена людьми, політичні установки яких сформувалися в середині 90-х років минулого сторіччя. Цей період відзначився різким спадом інтересу молоді до політики, що було викликане розчаруванням наслідками суспільно-політичних реформ перших років незалежності, втратою довіри до політико-владних структур і до самої політичної діяльності. Сьогодні ситуація починає мінятися в бік підвищення громадської активності, насамперед, у молодіжному середовищі. Сучасні молоді викладачі проявляють інтерес до політичної сфери лише по мірі того, наскільки воно стосується їх особистого життя. І лише одиниці беруть активну участь у політичному житті, що свідчить швидше про виняток, ніж про закономірність такої позиції серед сучасної студентської молоді. Можна зробити припущення, що основним мотивом підвищення інтересу молоді до політичного життя на сьогодні є розуміння молодими людьми того, що будь-які події в країні безпосередньо чи опосередковано впливають і на їх особисте життя. Водночас у старшого покоління викладачів можна відзначити домінування уявлення про неспроможність громадянина вплинути на політичну систему і змінити існуючі політичні реалії. Також можна відзначити тенденцію розвитку споглядацького ставлення до політичного життя: регулярно вивчається інформація, обговорюються та аналізуються певні політичні події, виявляється власне ставлення до них, але всі думки так і залишаються в теорії, ніби є певна заборона на дію. Але треба зазначити, що останнім часом підвищилася кількість викладачів, безпосередньо залучених до політичного процесу, певних політичних партій або громадських організацій.

З другого боку, вже представлене нове покоління викладачів, яке вступило в життя, не будучи обтяженим

старими догмами. Свідомість його формується в нових суспільно-історичних умовах – умовах великих суспільно-політичних трансформацій, де молодь є соціально-демографічною групою, яка найчутливіше реагує на соціально-політичні зміни, більш адаптована до динамічних змін на відміну від старшого покоління. Не можна заперечувати досить сильний вплив попереднього соціального устрою; швидко поширюються корупційні, девіантні прояви, бездуховність; наростає політична втома та апатія громадян, спадає інтерес до політики. Однак, слід зауважити, що ці негативні явища спостерігаються на фоні відчутного зростання, попри все, національної самосвідомості¹.

Невід'ємною частиною формування, фіксації і відтворення ідентичності будь-якої нації і держави як соціально-культурної і політичної спільноти виступають національно-державні символи та ідеали, які уособлюють національно-державну єдність і велич². Переважна більшість викладачів високо шанує державну символіку України.

Слід відзначити, що на розвиток української політичної культури надзвичайно негативно вплинули:

- багатовікова бездержавність;
- розчленування в минулому території України кількома державами з різною культурою та політичними системами;
- денаціоналізація провідної верстви українського народу;
- брак сильної національно свідомої середньої верстви – фахової інтелігенції, управлінців, підприємців;
- систематичне винищення кращих представників українського народу протягом віків³.

Але саме сьогодні склалися умови, які сприяють кардинальному оновленню політичної свідомості населення України. Існує кілька факторів, що формують політичну

---

¹ Политическая культура населения Украины: Результаты социологических исследований / Е. И. Головаха, Н. В. Панина, Ю. Н. Пахомов и др. : АН Украины. – К. : Наукова думка, 1993. – 136 с.

² Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні: Аналітичний звіт / І. Жадан, С. Кисельов, О. Кисельова, С. Рябов. – К. : Тандем, 2004. – 79 с.

³ Политическая культура населения Украины: Результаты социологических исследований / Е. И. Головаха, Н. В. Панина, Ерышев А. А., Рехало В. А. Политическая культура личности. – К. : Вища школа, 1985. – 143 с.; Ю. Н. Пахомов и др. : АН Украины. – К. : Наукова думка, 1993. – 136 с.

культуру: зовнішнє оточення країни, певні події її внутрішнього життя, держава, партії, засоби масової інформації, сім'я, школа, церква, національна еліта.

Враховуючи трикомпонентну структуру політичної культури (когнітивний, емоційний та поведінковий), запропоновану А. Єришевим та В. Ребкало ¹, слід звернути увагу на можливість її збагачення в сучасних умовах новими ідеями. На практиці ці компоненти існують у тісному взаємозв'язку та переплітаються одне з одним. В контексті нашого дослідження необхідно зазначити, що, хоча у порівнянні із іншими верствами населення України, когнітивний компонент розвинений порівняно краще, емоційний компонент є домінуючим у політичній культурі викладача.

Електоральна поведінка викладачів, на нашу думку, характеризується відсутністю ностальгії за комуністичним минулим, розподілом приблизно 50/50 підтримки лівої чи правої ідеології, почуттям відповідальності за формування громадянської позиції студентства, загострене відчуття значущості демократичних цінностей, посилена, але відсторонена увага до політичних подій, загострене ототожнення керівництва ВНЗ із представниками правлячих політичних сил, середнім електоральним досвідом, високою оцінкою свого соціального становища, домінуванням конформістських прагнень та очікувань.

Сьогодні можна стверджувати, що політична культура викладацької інтелігенції є продуктом економічних, соціальних і політичних умов України. Загалом, сучасна політична участь в Україні є стихійною, має суперечливі механізми політичного впливу і протиріччя інтересів великих і малих соціальних груп, в ній домінують партії загальних ідей над партіями масових інтересів.

Місце інтелігенції в політиці визначається фактичним розподілом праці та суспільною організацією в цілому. Це місце

---

¹ Єришев А. А., Ребкало В. А. Политическая культура личности. – К. : Вища школа, 1985. – 143 с.

залежить від змісту діяльності інтелігенції, яка може бути творчо-пасіонарною, або інституціоналізовано-репродукційною, а також від властивостей середовища, в якому статуїована ця частина населення.

Розвиток промислових відносин призводить до зростання ролі інтелігенції. Вона перетворюється на потужний фактор політичного життя. Інтелігенцію, і викладацьку у тому числі, слід розділити на дві категорії: найману робочу силу високого ступеня диференціації, розвитку і складності виконуваних функцій, а також “вільних” мислителів. Як наймана робоча сила, викладацька інтелігенція, міцно інтегрована у політичну структуру, так як здійснює потужний формуючий вплив на політичну культуру майбутнього покоління та здійснює теоретичні розробки та практичні дослідження в галузі політичної науки та громадської думки. Отже, необхідно зазначити, що велика частина викладацької інтелігенції, що займає адміністративні посади, хоч і має волю свідомості, водночас є ангажованою певними політичними силами. Друга частина викладацької інтелігенції максимально вільна від ідеологічних зобов'язань. Вона являє собою прошарок, що перебуває поза певними соціально-політичними відносинами. Його представники здатні найбільш повно усвідомлювати політичний та соціальний досвід. Подібне усвідомлення дає можливість суспільству орієнтуватися у власній організації, мінімізувати соціальні потрясіння. При розвитку демократичних засад організації суспільного життя в Україні набір свобод та плюралізм у політиці формують умови для деідеологізованої свідомості, хоча політика без ідеології існувати не може. При минулому пануванні тоталітаризму всі члени суспільства, включаючи викладацьку інтелігенцію, були позбавлені права на вільну свідомість. Вона виступала функцією політики і критичність було втрачено, тому суспільство прийшло до стану стагнації. Відкритість сучасного суспільства не може існувати без адекватного сприйняття

подій, що відбуваються, тому політика не може не затребувати діяльності “незалежної” інтелігенції.

Серед науковців досить значим є вплив відкритості суспільства і посилення культурних, освітніх, економічних контактів з колегами з більш розвинутих і демократичних країн. Глобалізація інформаційних та комунікаційних систем посилює демократичні орієнтації інтелігенції, їх вибір на користь інтеграції в світову цивілізацію, це не може не сприяти підвищенню активності щодо перетворення своєї країни. Хоча негативними проявами цього є прагнення переважної більшості науковців продовжити свою життєдіяльність за кордоном.

Демократичне суспільство ставить за мету максимальну участь громадян у суспільно-політичному житті, у справах держави, допускає вільне висловлювання різних поглядів щодо життя суспільства та легальні форми протесту. Слід визнати, що процес демократизації суспільства, виведення економіки з кризи у нас не виправдано затягнувся. Надзвичайна складність проблем України значною мірою пояснюється тим, що розбудова власної державності відбувається за тяжких умов. Успадковану з часів СРСР, економіко-політичну структуру потрібно не просто реорганізувати, а створювати заново.

Неможливо заперечити й певний вплив “людського фактора” – значна частина суспільства відчуває внутрішню неготовність жити новим життям. Свідомість багатьох викладачів формувалася під пресом комуністичних ідей і не може так швидко (або взагалі) переорієнтуватися на нові реалії, осмислити економічні й політичні явища та процеси, що відбуваються в суспільстві.

Розвинена громадянська культура є невід’ємною рисою особистості викладача. Вона зумовлена, з одного боку, властивостями особистості, що прагне вчителювати, навчати, а з другого, – професійними вимогами до педагога, який в силу професійного обов’язку має здійснювати формуючий вплив на майбутнє покоління, є обов’язковим агентом соціалізації, і

політичної в тому числі, будь-якого суспільства, мабуть найбільш значущим після сім'ї. На викладачеві більш за всіх інших лежить відповідальність за формування громадянської позиції сучасної молоді.

Сучасна організація освітнього процесу в Україні заперечує вплив політичної сфери на освіту. Вітчизняна педагогіка сьогодні не включає активну громадську позицію як необхідну якість у професіограму викладача. Ці положення виключно суперечать сучасній динаміці освітнього процесу та трансформації особистості студента через такі фактори:

- студентство – найактивніша реакційна сила суспільства – знову набуває цих якостей;

- традиційно ще не відійшло у минуле уявлення радянської педагогіки про викладача як вихователя майбутніх “комсомольців”, тобто нав'язування політичної та громадської позиції.

- традиційне уявлення викликає апатію та відсутність будь-якої громадської позиції у більшості викладачів, або ж її замовчування. Таким чином, радянське минуле заганяє нас у дві крайнощі, з яких жодна не є кращою: це або авторитарне висловлювання викладачів з приводу політичної позиції та ситуації, або повністю аполітичне ставлення до суспільних процесів, громадянська апатія, абсентеїзм. І те, й інше є виключно шкідливим для виховного процесу¹.

Так, в структурі особистості викладача політична культура присутня на всіх рівнях: знаннях, уявленнях, переконаннях, емоціях та почуттях, ідеалах, цінностях, нормах. Характер будь-якої особистості відображає специфіку її політичної культури, політична культура, в свою чергу, частково залежить від темпераменту.

Таким чином, головною специфічною рисою політичної культури викладача ВНЗ є суперечність між такими полюсами: з одного боку, законодавство детермінує звільненість освітньої сфери від будь-яких політичних впливів, що зобов'язує

---

¹ Карамушка Л. М. Психологія управління. – К. : Міленіум, 2003. – С. 105-109.

викладача постійно стримувати прояви власної політичної культури, проявляти толерантність до відмінних поглядів тощо, а з другого, – як вихователь майбутнього покоління громадян, викладач ВНЗ має володіти активною громадянською позицією, бути спроможним (і головне хотіти) задати для майбутнього покоління вектор у вирі громадського та суспільно-політичного життя. В сфері вищої освіти це особливо актуалізується, так як студентство – період найактивнішої політичної соціалізації.

В умовах глобалізованого інформаційного суспільства сама специфіка науково-педагогічної праці спричиняє посилення таких рис політичної культури, як: зростання ступеня відкритості, постійне інформаційне збагачення та демократизація.

Наразі якнайважливішим є грамотне ненав'язливе орієнтування педагога у вирі політичних подій, що дасть студентам вектор для раціонального розуміння цих процесів, вироблення здатності поважати інтереси інших соціальних груп, що, власне, і є політичною та громадянською культурою.

В Україні викладацька інтелігенція історично була рушійною силою суспільно-політичного процесу, проте за період радянської влади викладачі втратили власну традицію політичної участі. Але попри всі негативні моменти, необхідно зазначити, що в цілому політична культура викладачів характеризується:

– *в матеріальному аспекті* – 1) цінуванням та повагою державних символів та державної мови; 2) загостреним ототожнення керівництва ВНЗ із представниками правлячих політичних сил; 3) посереднім електоральним досвідом; 4) високою оцінкою свого соціального становища у порівнянні з іншими соціальними групами;

– *в духовному аспекті* – 1) партиципаторно-підданським типом політичної участі; 2) відсутністю ностальгії за радянським минулим; 3) загостреним відчуттям значущості демократичних цінностей; 4) посиленою, але відстороненою

увагою до політичних подій; 5) домінуванням конформістських прагнень та очікувань; 6) добре розвиненим когнітивним компонентом політичної культури.

Розглянувши поелементно предмет нашого дослідження, перейдемо тепер до комплексного вирішення питання про механізми взаємодії політичної культури та мотивації викладачів ВНЗ, методологічною базою для якого виступатиме повна модель людської особистості за авторством В. Беха.

2.3. Політична культура і мотивація в контексті повної моделі особистості: механізм взаємодії

Політична культура особистості являє собою інтегральне утворення, що межує із зовнішнім (для особистості) організаційним середовищем і внутрішнім світом особистості, представляючи собою певний прошарок цінностей, норм, установок, ідеальних та реальних моделей взаємодії особистості із суспільством. *Політична культура, таким чином, виступає медіатором при формуванні мотивованої поведінки* на основі потреб та сприйняття особистістю політико-культурних чинників зовнішнього середовища, які, в свою чергу, здійснюють трансформуючий вплив на всю мотиваційну сферу особистості та на її базову характеристику – потреби.

Політичну культуру можна розглядати в такій структурі: політична культура на мікрорівні (особистість), на макрорівні (організаційне середовище), на мегарівні (суспільство, держава, нація). Ці рівні знаходяться у стані постійного взаємовпливу. Визначаючи роль політичної культури в системі мотивації через механізм утворення мотиву, можна зазначити, що *політична культура визначає, яким саме способом будуть задоволені ті чи інші потреби*. Тут може відбуватися і

заперечення потреби, якщо її з певних причин неможливо задовольнити.

Як ми показали в 2.1., мотивація є формою регуляції поведінкових актів, тобто в результаті мотивації формується той чи інший тип поведінки. Тому, на нашу думку, політична поведінка як рівень політичної культури особистості *сама залежить від процесу мотивації* і впливати на формування мотиву може тільки опосередковано. Якщо ширше: поведінковий аспект політичної культури може включатися в механізм воління тільки опосередковано через досвід включення в суспільно-політичне життя, який відображається на рівні політичної свідомості у вигляді знань, на базі яких формуються принципи, цінності, норми, переконання тощо.

Цією тезою ми обґрунтовуємо власну посилену увагу виключно *до ціннісно-нормативного рівня політичної культури*. В нашій роботі задля розкриття окресленої проблеми політична культура не може розглядатися комплексно (з урахуванням політичної поведінки), а тільки вимір політичної свідомості.

Взаємодія мотивації та політичної культури дає **вольову поведінку** (в різних сферах суспільного життя), яка представляє собою здатність особистості підкорити свою активність не тільки особистісним потребам та прагненням, але й об'єктивній необхідності. Результатом механізму мотивації є установка, яка, згідно концепції особистості Д. Узнадзе, є основним регулятивним механізмом поведінки людини, визначаючи її спрямованість та вибірккову активність. Однак, сутність особистості не зводиться до функціонування установки, визначається такими базовими проявами, як свідомість та здатність до об'єктивації поведінки¹.

---

¹ Психологические теории и концепции личности. Краткий справочник // Психология личности: словарь-справочник / Под ред. П. Горностаи, Т. Титаренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/psiteol/txt41.htm>.

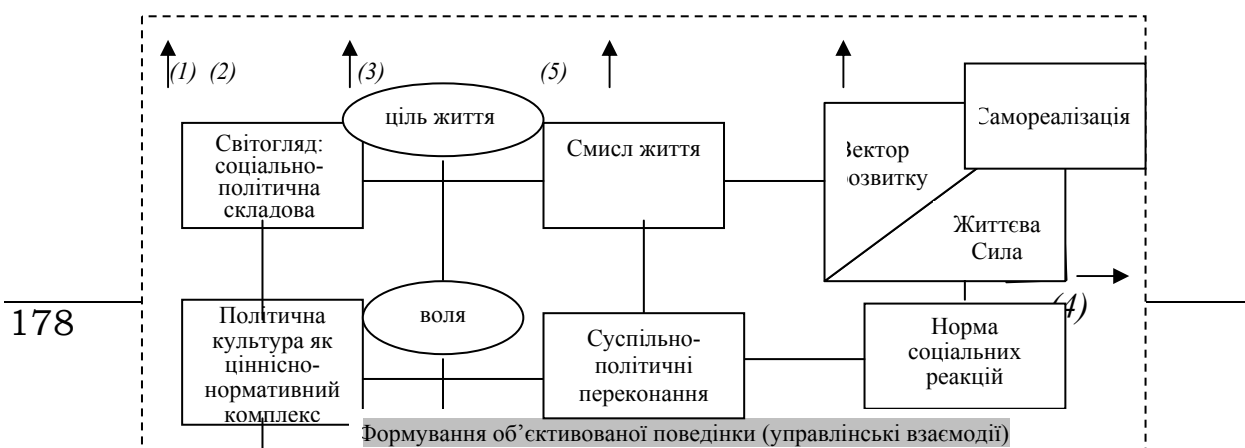
Вольова поведінка є практичним виразом об'єктивації установки та являє собою поведінку, керовану свідомістю через політико-культурні детермінанти. Тут політична культура в широкому своєму трактуванні виступає комплексом, в якому інтегруються економічна культура, культура соціальної взаємодії та громадянська, мораль і етика, правосвідомість тощо.

Розглянувши мотивацію і політичну культуру як дві основоположні складові одного процесу – детермінації людської поведінки, ми маємо визначитись, як саме ці компоненти сполучаються та впливають на формування поведінки та схильність людини до тих чи інших вчинків.

Для цього нам необхідно побачити місце, роль та специфіку функціонування даних підструктур в загальній системі людської особистості. Повна модель людської особистості являє собою низку взаємопов'язаних механізмів саморозгортання особистості та становлення її фенотипу.

Для виконання даної завдання ми спиратимемося на обґрунтовану у першому розділі інформаційну модель особистості людини, яка розкриває особистість як інтегральну систему і виходить з ідеї про те, що вона складається з трьох неподільних компонентів: фізичного тіла (матеріальний світ), семантичного конструкту – смислів (духовний світ) та знань як продуктів людського інтелекту (соціальний світ).

Зобразимо графічно схему взаємодії політичної культури і мотивації, в основі якої лежить повна модель людської особистості, викладена в першій частині, автором якої є В. Бех (рис. 2.1).

*Рис. 2.1. Взаємодія політичної культури та мотивації
в контексті повної моделі особистості*

Нагадаємо, що згідно цієї моделі, в процесі становлення морфології людської особистості в означених раках формуються шість специфічних підструктур, що мають власні морфогенетичні елементи: генотипова (спадкова), метаболічна, психофізична, психологічна, соціологічна, валеологічна. Підструктурам *ДОЛОГІЧНОГО* блоку (полімеханізму переживання) відповідають механізм наслідування, механізм метаболізму, механізм сприйняття. Функціонування підструктур *ЛОГІЧНОГО* блоку характеризується як полімеханізм усвідомлення, в структуру якого входять механізми мотивації, соціалізації та воління. Далі – названі горизонтальні механізми знімаються вертикальними механізмами спонукання (1), цілеутворення (2) і смислопородження (3). Продукти горизонтальних та вертикальних механізмів включаються у синтетичні механізми самовизначення (4) та самоактуалізації (5).

Основним змістом послідовного розгортання означених внутрішньоособистісних механізмів є якісна трансформація семантичного матеріалу, що переходить від підструктури до підструктури, рухаючись таким чином від входу до виходу.

Мотивація і політична культура є новоутвореннями в структурі людської особистості, що виникли в процесі її морфогенезу. Вони виступають як згустки семантичної субстанції, що функціонують в організмі людини в якості ідей-сміслів. Щоб визначити зміст цього функціонування та виявити взаємовплив цих утворень в процесі формування поведінки, необхідно розставити їх по означеним підструктурам людської особистості, визначивши принцип формування підструктурних механізмів.

Специфіка протікання полімеханізму переживання на дологічному рівні не надають предмету нашого дослідження жодного специфічного забарвлення, тому далі ми його не розкриваємо ґрунтовно, детально звертаючи увагу вже на елементи полімеханізму усвідомлення: мотивації, соціалізації та воління. Власне, дані механізми і розкривають ядро взаємодії політичної культури та мотивації та їх вплив на детермінацію людської діяльності.

Психофізіологічними продуктами полімеханізму переживання (на дологічному рівні), які стають основою для усвідомленої людської поведінки, є відчуття, почуття та емоції. На цьому рівні людина відчуває світ, що обумовлює виокремлення нужд і потреб – останні виступають підґрунтям для розгортання процесу мотивації.

Взаємодія політичної культури та мотивації посилюється тією особливістю, що в людському механізмі, беззаперечно, домінує духовний компонент та виявляється здатність людського роду здійснювати вплив кожного попереднього покоління на наступне.

Першим в полімеханізмі усвідомлення виступає **механізм мотивації** діяльності людини, що складається з уявлення,

---

образу, мотиву як кореляту та установки як продукту. В уявленні формуються образи предметів та явищ, що існують в реальності. Образи виникають у свідомості людини в результаті предметно-практичної, сенсорно-перцептивної, мисленнєвої діяльності та являють собою інтегральне відображення дійсності. Далі в реалізацію процесу мотивації включається мотив як корелят, який являє собою інформаційний двійник предмету потреби, образ якої склався в свідомості людини в результаті сприйняття реальності. Дане утворення має здатність спонукати та спрямовувати діяльність людини. У зовнішньому соціальному середовищі аналогом мотиву виступає особистий інтерес людини, який включає не тільки інформацію про власні потреби, але й інформацію про наявність можливості тим чи іншим шляхом ці потреби задовольнити. Тобто на цьому рівні в людини вже формується вибір шляхів, за допомогою яких та чи інша потреба може бути задоволена, але ще відсутній механізм об'єктивного вибору конкретного способу. В цьому випадку як продукт формується установка як готовність до активності в певній ситуації, яка, за концепцією Д. Узнадзе, є формуванням несвідомим, хоч не у фрейдистському сенсі цього поняття, але все ж таки не є об'єктивованим суспільними вимогами та нормами.

При розгортанні горизонтального механізму мотивації на основі уявлень людини про власні потреби (як опредмечення відчуття нужд), формуються образи потребнісних цілей та відповідна установка потребнісної поведінки. Паралельний аналогічний процес відбувається з політичними уявленнями, які формують цілі в політичній сфері та відповідні установки політичної поведінки (мається на увазі владна сфера, уявлення людини про власне підпорядкування будь-кому, про владно-підрядні відносини взагалі, про власні інтереси, про діяльність стосовно їх втілення та захисту тощо). Будь-яка поведінка, що є результатом реалізації такої установки є імпульсивною, не об'єктивованою. Тут відсутнє усвідомлення ціннісно-нормативного аспекту політичної культури і він не має впливу

на процес мотивації діяльності у зв'язку з відсутністю в свідомості співвіднесення цілей людини з запитамі суспільства, у зв'язку з відсутністю ідеалу, норм тощо.

Подальша об'єктивація поведінки людини, як діяльності, спрямованої на задоволення потреб, рушійною силою якої є мотив, відбувається через дві підструктури: соціологічну та управлінську (політологічну).

Елементи, корелят та продукт механізму мотивації, в свою чергу, дають розвиток відповідним складовим **механізму соціалізації**, який відповідає соціологічній підструктурі. Під означеним процесам маємо на увазі специфічно організований перехід об'єктивних суспільних відносин у внутрішні продукти людини, які при зворотному русі забезпечують включення людини в суспільство, роблять її соціальною істотою, елементом соціального світу. Механізм соціалізації є передумовою механізму воління, базою включення людини в реальний соціальний світ, в систему його об'єктивних умов, норм, вимог, що дає людині відправну точку для відповідної об'єктивації власної поведінки. Елементами механізму соціалізації є знання, ідеал, що виступає як корелят, сутнісні сили, а продуктом виступає активність людини.

Ідеал, що базується на знаннях в результаті індивідуальної пізнавальної діяльності людини та досвіду, являє собою ідеальний образ, що визначає спосіб мислення та діяльності людини, діалектичну єдність об'єктивного та суб'єктивного.

Він виникає як об'єктивна необхідність на запит суспільства та відображає об'єктивні потреби людини та реальні суспільні відносини; водночас ідеал суб'єктивний за своєю природою, ідеальний за формою.

Як вже говорилося, ідеал виникає на основі функціонування психологічної підструктури, в результаті реалізації механізму мотивації, служить матеріалом для формоутворення політологічного компоненту, тому його можна розглядати як особливу форму створення образу цілі. Сутнісні сили як внутрішній продукт механізму соціалізації являють

собою окультурені (соціально оформлені) здібності людини. При переході в зовнішнє існування сутнісні сили проявляються як активність, що є базою для саморозгортання діяльності із задоволення потреб.

В процесі соціалізації формується база для практичного становлення та підтримання стійких соціальних зв'язків, де задіяні особистісні смисли та навички фізичного організму людини.

Механізм воління, через який здійснюється об'єктивація поведінки, – це саморегуляція життєдіяльності людини, що виникла в ході взаємодії психологічної та соціологічної підструктур між собою. Це механізм самодетермінації, що є більш високим рівнем саморегуляції, тобто більш високим рівнем причинних залежностей, які визначають поведінку людини.

Як вихідний елемент розглядаються ціннісні орієнтації, що розуміються нами як цінності людини, які пройшли певну селекцію. Це означає, що у повсякденній життєдіяльності людина оперує найбільш вагомими, з її точки зору, цінностями, інші присутні тут же, але ніби знаходяться у тіні свідомості. При цьому ціннісна орієнтація зобов'язує дотримуватись певних критеріїв вибору всякий раз, коли людина опиняється у невизначеній ситуації, що дозволяє (і вимагає) зробити вибір. Той же самий процес відбувається при детермінації поведінки людини політичною культурою, що в комплексі являє механізм мотивації, як ми його визначили і в розділі першому, і далі.

Воля розглядається як здатність людини до вибору цілі діяльності і породженню внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення. Воля – специфічний акт, що не зводиться до свідомості і діяльності як такої. Не всяка свідома дія є вольовою: головне у вольовому акті полягає в усвідомленні ціннісної характеристики цілі дії, її відповідності принципам і моральним нормам людини та суспільства, об'єктивній реальності.

У механізмі воління характерними є не переживання “я хочу” або “не хочу”, що виражають ставлення людини до оточуючого на рівні сприйняття, та “я потребую” – на рівні мотивації, а переживаннями, що на базі засвоєних норм характеризують стан “необхідно”, “я повинен”, “я маю”.

Здійснюючи вольову дію, людина протистоїть владі актуальних потреб, імпульсивних дій. За своєю структурою вольова дія розпадається на прийняття рішень та їхню реалізацію. При неспівпаданні мети вольової дії та актуальної потреби прийняття рішення часто супроводжується боротьбою мотивів (акт вибору). Цей процес найдостовірніше ілюструє вплив політичної культури на мотивацію поведінки особистості при здійсненні вибору шляху втілення власних інтересів не абстрактно, а з огляду на суспільне середовище.

Воля як функціональний орган в структурі механізму воління опосередковує перехід ціннісних орієнтацій в переконання. Під переконаннями маються на увазі зняті уявлення, знання людини про реальну дійсність, що визначають її внутрішнє відношення до останньої. Зовнішнім продуктом тут виступає норма соціальних реакцій, якими людина керується в організації власної поведінки в соціальному середовищі. Саме так із них формується норма колективної реакції або менталітет соціальної спільноти. В цьому випадку ми виходимо з того, що норма соціальних реакцій – це специфічний стан цінностей, що втратили прямий зв'язок із потребами та прагненнями людини, що стали зовнішньою рамкою, зразком, моделлю поведінки, як і борг, продиктований та контрольований зовнішніми санкціями. При цьому норма – це завжди діапазон значень, а не жорстко задана величина. Процес саморегуляції вимагає, щоб норми в певному розрізі розглядалися як стимули, хоча прийнято поняття “стимулу” відносити до цілеспрямованої діяльності системи зовнішнього управління процесом, коли стимул правомірно розглядається як продукт системи управління, що

викликає нормативно обумовлений спосіб застосування сутнісних сил.

При цьому всі вказані підструктури пояснюють механізм діяльності або поведінки людини у зовнішньому середовищі, куди політична культура, що базується на механізмах сприйняття і мотивації, формується в процесі соціалізації, включається як компонент механізму воління та об'єктивує поведінку людини через цінності, норми, обов'язок.

При цьому норма – це завжди діапазон значень, а не жорстко детермінована величина. Процес саморегуляції поведінки людини засобами політичної культури вимагає, щоб норми в певному сенсі розглядались як стимули.

Ціннісно-нормативний аспект політичної культури впливає на процес мотивації через зняття горизонтальних механізмів мотивації, де власне відбувається формування мотиву на основі потреби, і воління, де власне відбувається становлення норм соціальних реакцій, що здійснюють об'єктивуючий вплив на імпульсивну поведінку, перетворюючи її у волюву через вертикальний механізм спонукання. Політико-культурні цінності не тільки через волю впливають на переконання та утворюють норму соціальної реакції, а й в результаті роботи вертикального механізму спонукання через взаємодію уявлень як елементу, знань як кореляту, ціннісних орієнтацій як внутрішнього продукту, політико-культурні цінності виносяться як складова у світогляд.

У результаті норма соціальної реакції індивіда (тобто об'єктивована поведінка як результат реалізації механізму воління) базується, з одного боку, на установках, продиктованих потребами та емоціями, а з другого, – на переконаннях, продиктованих цінностями політичної культури та почуттями.

Таким чином, ціннісний і потребнісний компоненти поведінки поєднуються тільки у нормі соціальних реакцій індивіда, куди установки включаються через активність, а мотив трансформується крізь призму ідеалу та детермінує вже

не довільну, а об'єктивовану дію на шляху задоволення потреби.

Розглянувши місце таких новоутворень, як *мотивація та політична культура*, серед шести функціональних підструктур особистості, ми бачимо, що всі вони розташовані в горизонтальній площині та являють собою пояснення механізму діяльності або поведінки людини в організаційному середовищі в контексті управлінських взаємодій.

Здається, що місце та роль політичної культури в детермінації поведінки індивіда розкрито. Але *тільки в контексті повної системи механізмів*, тобто враховуючи й вертикальні механізми, які реалізують зняття горизонтальних і перехід їх на більш високий рівень у розвитку особистості, *можна повністю охарактеризувати специфічну інтеграцію політичної культури та мотивації як компонентів процесу детермінації поведінки*.

Функціонування фенотипового механізму **самоактуалізації** відкидає в зовнішнє середовище продукт – життєву силу. Процес самоактуалізації є вищим ступенем, ланкою функціонування горизонтальних механізмів, що детермінують поведінку. Але чого варта життєва сила, якщо вона не має доцільного смислового вектору?

Цю функцію бере на себе ще один синтетичний фенотиповий механізм, породжений духовними підструктурами людського організму та разом з іншими синтетичними механізмами має спільну функцію – добудувати людський організм до фенотипу. Це механізм **самовизначення**, який базується на продуктах процесів спонукання, цілеутворення, смислопородження та дає свій специфічний продукт – вектор розвитку. Взаємодія механізмів самовизначення та самоактуалізації спонукає розгортання самореалізації особистості.

При об'єктивації поведінки горизонтальні механізми мотивації та воління знімаються та опосередковуються вертикальними механізмами: спонукання, цілепокладання,

---

сміслоутворення та самоактуалізації. Останній є результатом взаємної роботи продуктів горизонтальних механізмів мотивації, соціалізації і воління. При цьому: установка є елементом, продукт процесу соціалізації – активність – виступає корелятом, норма реакції є внутрішнім продуктом. Зовнішнім продуктом, спонтанно пульсуючим внаслідок своєї емоційної основи, механізму самоактуалізації є сила фізичного організму людини, яка здатна здійснювати роботу з перетворення першої природи в другу. При цьому можна говорити про людський організм як функціонуючий суб'єкт, що володіє активністю.

Клас вертикальних механізмів утворює синтетичний горизонтальний механізм. Зовнішні продукти вказаних вертикальних фенотипових процесів включаються в механізм самовизначення, продуктом якого є вектор розвитку людини як суб'єктивної форми універсуму.

Саморух горизонтальних та вертикальних елементів забезпечує цілісність духовного життя людини, а взаємодія політичної культури та мотивації є складовою цього саморуху. Процес самоактуалізації за своєю природою пов'язаний із фізичною енергією, процес самовизначення – із духовною. В процесі узгодження їх взаємодії виникає вторинне зняття синтетичних механізмів. Це вторинне зняття відбувається на завершальній стадії системного функціонування людського організму, коли ми маємо справу із діяльністю. Інтеграція процесів самоактуалізації і самовизначення призводить до виникнення механізму самореалізації потенцій людини.

Горизонтальні процеси мотивації та воління знімаються вертикальними механізмами, забезпечуючи ціннісно-сміслову єдність людського існування, та в результаті діяльності включаються в процес самореалізації.

Таким чином, ми можемо сказати, що **взаємодія мотивації і політичної культури відбувається на двох рівнях.**

Перший – взаємодія установок та норми реакції в процесі зняття горизонтальних механізмів мотивації і воління механізмом самоактуалізації.

Другий – взаємодія політико-культурної складової світогляду, що через ціль життя впливає на сенс життя, в процесі зняття синтетичних механізмів самовизначення та самоактуалізації механізмом самореалізації.

Так, з точки зору об'єктивації поведінки, ми можемо зазначити, що мотиви відповідають імпульсивній поведінці, такій, що не оцінена людською свідомістю через ціннісно-нормативну призму політичної культури. Тут мотивація – це сукупність потреб індивіда. А особисті інтереси відповідають об'єктивованій через політичну культуру поведінки, де норму можна розглядати як стимул. “Стимулювання” поведінки дійсно є волюнтивним процесом та вищою формою регуляції поведінки особистості та соціальної групи, яка виражається у стійкому прагненні задовольнити актуальні потреби способом, що відповідає об'єктивній необхідності.

Як підсумок, зазначимо, що взаємодія політичної культури і мотивації відбувається в процесі об'єктивації поведінки через самовизначення та самоактуалізацію, які виражаються в процесі самореалізації, де здійснюється вторинне зняття горизонтальних та вертикальних механізмів, та ми, нарешті, маємо справу з дією.

Тепер, коли ми змоделювали взаємодію політичної культури та мотивації *абстрактно*, ми маємо визначити *фактори взаємодії мотивації професійної діяльності та політичної культури викладачів ВНЗ*, що виступає як детермінуюче начало діяльності людини, виключно в рамках та за умови якої відбувається формування особистості як функціонального органу людського організму, що покликана забезпечувати взаємне перетікання Семантичного та Фізичного Універсуму.

Тут велике значення має той фактор, *що прагнення до самореалізації є домінуючим мотивом професійної діяльності*

викладачів ВНЗ. Тому і вплив ціннісного компонента як необхідного підґрунтя механізму самореалізації на поведінку у професійній сфері даної соціальної групи буде відчутним.

Окрім цього, прагнення до самореалізації, як мотив діяльності особистості, підіймає ще одне питання. Чи кожна особистість проходить всі механізми відповідно до підструктур, кінцевим продуктом яких виступає самореалізація особистості? Чи кожна людина проходить їх повною мірою? Говорячи в рамках предмета нашого дослідження, що поведінка кожної особистості проходить повноцінну об'єктивацію засобами політичної культури? Адже для того, щоб реалізовувалися всі означені механізми необхідно, щоб людина прагнула самореалізації. Тим більше, що самореалізація – не одноразовий акт, а перманентний процес. Тому людина має прагнути задовольнити цю потребу постійно і має докладати зусиль до цього. Таким чином, найвища ланка – самореалізація – через процес сприйняття стає потребою та предметнюється в мотив, і механізм функціонування людської особистості стає циклом.

Можна припустити, що особистість, для якої самореалізація провідним мотивом не виступає, не включається повністю в цей цикл. Можна припустити, що ці процеси звичайно не зникають, але вщухають до мінімальної реакційної сили на рівні задоволення базових потреб, і навіть не завжди доходять до повноцінного функціонування процесів соціалізації та воління. В цій категорії людей об'єктивація поведінки засобами політичної культури може не відбуватись. Особистість, звичайно, так чи інакше співвідносить свої вчинки з вимогами суспільства, але міра цієї відповідності може бути мінімальною та основний регулюючий зміст будуть мати норми моралі й права: законодавчого та звичаєвого, які передбачають різні міри покарання. Суть і зміст об'єктивованої поведінки такої особистості буде зовсім іншим, тому що механізм смислопородження реалізовуватись не буде, і як результат – буде відсутній усвідомлений сенс життя та вектор розвитку.

В такому випадку не можна говорити, що організм людини добудовано до фенотипу повною мірою. Як вже зазначалося, ми не говоримо, що є люди, особистість яких взагалі не включається в механізм самовизначення та самореалізації. Але потрібні акценти та пріоритети настільки зміщені, що у особистості, для якої самореалізація виступає провідним мотивом, розвиток здійснюється у порядку зростання, і ця “хвиля” на рівні функціонування механізму самореалізації досягає свого піку і переходить у якісний скачок – одиничний акт, що підіймає людину на щабель вище. Всі інші мотиви є тільки засобами для досягнення розвитку. У випадку, коли особистість зосереджена на мотивах іншого плану, розвиток відбувається до моменту задоволення потреби – на рівні активності, і коли потреба задоволена, цикл замикається: актуалізується нова потреба, потім ще одна – таким чином “хвиля” досягає свого піку раніше, і поступово вщухає. Досягаючи рівня самовизначення та самореалізації, вона втрачає свою реакційну силу, тобто основні зусилля людини – і фізичні, і духовні – зосереджені на інших потребах. В такому випадку повноцінна самореалізація навряд чи можлива, а значить навряд чи можливе повне фенотипове оформлення людського організму як функціонального органу універсуму.

Тільки наявність направленості особистості на самореалізацію, що визначатиме відповідний провідний мотив діяльності, уможливить повну добудову морфології людської особистості як органу саморозгортання універсуму до фенотипу.

Ми ж досліджуємо вплив політичної культури на мотивацію викладачів ВНЗ – професійної групи, для якої, як зазначалося, мотив самореалізації є основним у спектрі мотивів професійної діяльності. Тому справедливо говорити про репрезентаційність дослідження, бо основна умова повноцінного протікання фенотипових механізмів, яке, в свою чергу, є запорукою можливості об’єктивації поведінки засобами політичної культури, виконується.

Тільки постійна спрага до самореалізації обумовлює факт повноцінного включення політичної культури як базової складової механізму воління в формування фенотипу людської особистості та відіграє в процесі детермінації поведінки провідну регулюючу роль, визначає характер включення особистості в суспільні відносини. В обраній нами для дослідження професійній групі виняткова роль, яку відіграє політична культура в процесі детермінації діяльності, визначається наявністю в структурі мотивів викладачів мотиву самореалізації як провідного. Тому на прикладі даної групи продемонструвати досліджуване явище є найбільш доцільним.

Варто додати, що спроба аналізу динамічних тенденцій, які визначають спрямованість діяльності, вимагає перенесення фокусу уваги з аналізу предметної оболонки мотиву на міжпредметний простір поля діяльності, тобто на сферу актуальної чи віртуальної взаємодії суб'єкта (особистості) з об'єктами (елементами) оточуючого середовища. Міжпредметний простір поля діяльності має межі та структуру, він не є аморфним утворенням. Його межі утворені взаємодією трьох базових елементів структури спільної діяльності: суб'єкт₁ – суб'єкт₂ – об'єкт. Будь-яка предметна діяльність, перш за все, являє собою спільну діяльність¹. Людина не може діяти ізольовано від суспільства, не взаємодіючи з його елементами, не задіюючи його ресурсів. Звідси і вирішальний вплив політичної культури як основного комплексного (такого, що включає в себе і норми моралі, і норми права, і культурні продукти) регулятора суспільних відносин. Взаємодія суб'єкта і об'єкта завжди явно чи приховано соціально опосередкована: інструкціями про способи використання об'єкту у вигляді спільних з іншими рішень з приводу взаємодії з ним або з іншими суб'єктами, за право володіння об'єктом тощо. Перемістивши фокус уваги на міжпредметний простір поля діяльності, енергетичний контур якого утворюють базові

---

¹ Кокурина И. Г. Социально-психологический анализ смыслообразующей функции мотивации жизнедеятельности социального индивида // Вест. Моск. Ун-та. – Сер. 14, Психология. – 2007. – № 1. [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.psy.msu.ru/science/public/kokurina/kokurina2007.pdf>

елементи спільної діяльності, ми маємо можливість розглядати мотивацію як динамічний процес, що визначає спосіб включення людини в соціальне середовище, в якому політична культура проявляється як комплексний регулятор поведінки.

Філософське уявлення про мотивацію як динамічний процес, згідно якого вивчення мотивації передбачає її розгляд з точки зору тієї єдності, яку утворюють, з одного боку, закінчені структури (предмети, явища), а з другого, – зв'язки та взаємодії, що між ними складаються¹. Тому пріоритетним напрямом розгляду детермінації людської поведінки є саме дослідження взаємодії мотивуючої та регулюючої підструктур – представлених мотиваційним комплексом та політичною культурою відповідно.

В контексті взаємодії політичної культури і мотивації в рамках повної моделі особистості, маємо зазначити, що політична культура визначає не тільки ціннісно-нормативні рамки діяльності, але й смислові. Так, в ідеї “направленості особистості” Л. Божович в її основі лежить широкий спектр відносин людини з оточуючим світом та виділяється три направленості людини на взаємодію:

- *колективістську* (гуманізм, альтруїзм);
- *особистісну* (престиж, егоїзм);
- *ділову* (інтерес до справи).

Зазначається, що мотив – це те, заради чого здійснюється вчинок, на відміну від мети, на яку вона спрямована. Очевидно, відокремлюється смислова складова, яка є якісною відмінністю об'єктивованої діяльності поряд із нормативно-ціннісною складовою. Підкреслюється, що суттєвою стороною мотиву є не ціль, а смисл, або, інакше кажучи, ставлення, крізь призму якого людина сприймає оточуючий світ. Таким чином, смисловий зміст мотиву протиставляється його меті – тобто його предметному втіленню та змісту².

---

¹ Там же.

² Божович Л. И. Проблемы формирования личности: Под редакцией Д. И. Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна. – 2-е изд. – М. : Изд-во Институт практической психологии, Воронеж: НПО МОДЭК, 1997. – 352 с.

В окресленому механізмі взаємодії двох детермінант соціальної поведінки можна виділити *такі внутрішні фактори впливу політичної культури особистості на процес її мотивації, як:*

- рівень самооцінки (завищена чи занижена, адекватна);
- схильність до універсалізму чи партикуляризму;
- схильність до персоноцентризму чи системоцентризму;
- схильність до індивідуалізму чи колективізму;
- схильність до егалітаризму чи елітизму,
- схильність до реакційності чи конформності,
- ступінь комплементарності зі стилем керівника тощо.

Перераховані якісні характеристики, виявляючись тією чи іншою мірою, байдуже в рамках якої діяльності, в безпосередньому політичному процесі чи поза ним, якраз складаються в певний тип політичної свідомості та поведінки за різними класифікаціями (наприклад, за Г. Алмондом: патріархальний, підданський чи партиципаторний; або інакше: авторитарний, демократичний, ліберальний тощо).

Зовнішніми факторами взаємодії політичної культури та мотивації особистості в процесі саморегуляції поведінки є залежність та взаємозв'язки організації з органами державного управління, уявлення особистості про належний порядок речей (справедливість, корумпованість тощо), політизація сфери потреб особистості.

Місце політичної культури в системі мотивації можна розглядати також через компоненти мотиву:

1. Потребнісний блок (людина має соціальні потреби політичного спрямування).

2. Блок внутрішнього фільтру (політична культура особистості здійснює ціннісно-нормативний та смисловий “контроль” над процесом задоволення потреб та формування потребнісної цілі).

3. Цільовий блок (коли опредмечена ціль політизована, коли політична поведінка є ціллю, шляхом задоволення потреби). Так, політична культура є інтегральним компонентом

структури мотиву, що може виявляти свій вплив на всіх етапах реалізації механізму мотивації та формування поведінки, і таким чином здійснювати формуючий вплив на політичну культуру середовища, котра здійснює на особистість зворотну дію ¹.

При здійсненні ціннісно-нормативної регуляції поведінки політична культура виступає як відповідна складова культури взагалі. Проте, необхідно зазначити, що в контексті регуляції трудових відносин саме політична складова культури набуває найбільшого впливу на організаційну поведінку людини, так як включає в себе уявлення про правові засади організації політичної системи та реалізації влади, уявлення про власне місце в суспільній ієрархії та власну суб'єктність стосовно політичної сфери життя суспільства, формує механізми суспільної взаємодії з приводу реалізації інтересів різних суспільних груп та окремих особистостей, детермінує способи реалізації власних інтересів, опосередковує зв'язок людини між політичною системою та безпосереднім середовищем людини (організацією), уявлення особистості про процес управління організацію та зворотний вплив політичної участі особистості на дані уявлення.

Співвідношення та взаємодія мотивації і політичної культури тотожне і виражається через співвідношення потреб та інтересів (виявів мотивів у зовнішньому середовищі), спрямованих на досягнення потрібної мети. Мотивація особистості являє собою суму потреб, що формують з політичною культурою середовища сукупність сталих та тимчасових зв'язків, які функціонують через політичну культуру особистості викладача, що виступає медіатором між потребнісно-мотиваційним полем особистості та ціннісно-нормативним полем соціального середовища.

Політична культура особистості як медіатор у вказаному процесі постійно трансформується під впливом обох полів. Через неї здійснюються об'єкт – суб'єктна, суб'єкт – об'єктна та

---

¹ Ильин Е. П. Мотивация и мотивы (серия Мастера психологии). – СПб. : Питер, 2004. – С. 15.

суб'єкт – суб'єктна взаємодії людини і соціуму, що обумовлені їх діалектичною суперечністю. Дані процеси відбуваються у нормативно-правовому полі суспільного життя.

Залежно від культурних особливостей певного періоду розвитку суспільства, ті або інші потреби, як вітальні, так і соціальні, можуть набувати політичної актуальності, ставати політично значущими, вагомими. В такому випадку через політичну культуру особистості здійснюється цілеспрямований вплив на мотиваційну сферу та механізм актуалізації певної потреби та формування мотиву. Так, гіперболізуються дійсно актуальні для особистості потреби та формуються “хибні”, нав'язані соціокультурним середовищем: міфологізовані потреби, перебільшені, нав'язані модою чи ЗМІ тощо.

Межа між вітальними і соціальними потребами “змивається” під впливом чинників культурної сфери зовнішнього середовища та вимог інформаційного суспільства, коло потреб невпинно розширюється. Частка соціальних потреб у загальній кількості потреб людини (як організму і особистості) постійно зростає. Через рекламу та ЗМІ вітальні проблеми набувають обов'язкового соціального забарвлення та функціонують тільки за умови перебування особистості у тому середовищі, під впливом якого вони були сформовані.

Політична культура визначає, в який саме спосіб людина використовує самоорганізаційні процеси та владу для задоволення своїх потреб.

Наразі, коли суспільство настільки політизоване, управління поведінкою в професійній сфері має здійснюватись на основі врахування самоорганізаційних процесів, що відбуваються в результаті постійної взаємодії політичної культури із мотиваційним комплексом.

В точці взаємодії політичної культури і мотивації стикаються економічна, духовна, політико-правова, моральна, соціальна сфери життя суспільства. Одиначна взаємодія політичної культури особистості і мотивації є елементарним актом в нескінченній системі соціальних взаємодій між

вказаними сферами та елементарним актом самоорганізації соціуму, що відбувається на рівні індивіда.

В реальній діяльності між потребами та політичною культурою, в процесі формування цілей та усвідомлення шляхів їх досягнення, утворюється певна множина цілей, між якими складаються ієрархічні та часові відносини (паралельні та послідовні цілі).

Обґрунтувавши теоретично концепцію взаємодії політичної культури та мотивації як детермінант формування поведінки, вважаємо доцільним звернутися до практичного дослідження специфіки мотивації та політичної культури викладачів ВНЗ сучасної України з метою узагальнення та розробки рекомендації стосовно врахування цього явища при управлінні організацією.

2.4. Практичне дослідження взаємодії мотивації та політичної культури викладачів ВНЗ

Відповідно до центральної проблеми роботи з метою спроби емпіричного доведення положень, що були висунуті та теоретично обґрунтовані вище, було проведене опитування “Виявлення взаємозв’язку політичної культури мотивації професійної діяльності викладача”, у якому взяло участь 210 респондентів – осіб, що займаються викладацькою діяльністю у ВНЗ. Опитування складалося з двох блоків: виявлення мотиваційного комплексу викладачів ВНЗ і виявлення особливостей взаємодії політичної культури і мотивації викладачів ВНЗ.

Предметом нашого емпіричного дослідження виступала політична культура в системі мотивації викладачів. Метою дослідження виступала розробка рекомендацій на підставі статистичних даних для державних і комерційних ВНЗ,

---

спрямованих на оптимізацію та раціоналізацію процесів мотивації викладачів шляхом врахування особливостей політичної культури.

Мета дослідження обумовила такі завдання:

1) з'ясування особливостей процесу мотивації викладачів ВНЗ;

2) виявлення видів винагороди та задоволення, які є пріоритетними для викладацького персоналу ВНЗ;

3) виявлення типу направленості особистості викладачів ВНЗ: особистісної, ділової, колективістської;

4) виявлення мотиваційного комплексу педагогічної діяльності викладачів ВНЗ;

5) визначення співвідношення внутрішньої мотивації, зовнішньої позитивної та зовнішньої негативної мотивацій викладачів ВНЗ;

6) виявлення типу політичної культури;

7) виявлення особливостей стилю управління у ВНЗ;

8) розробка рекомендацій з врахування взаємозв'язку політичної культури і мотивації в процесі управління педагогічним персоналом ВНЗ з метою оптимізації та раціоналізації цього процесу.

Логічний аналіз необхідних понять та теоретичну їх інтерпретацію ми виклали у попередніх розділах. Емпірична інтеграція понять – другий етап логічного їх аналізу – передбачає пошук та обґрунтування соціальних індикаторів і показників, за допомогою яких можна перевести теоретичні категорії на мову анкети.

Як соціальні індикатори стану процесу мотивації професійної діяльності викладачів ВНЗ ми відмітили:

– роль грошового заробітку;

– прагнення до кар'єрного просування по роботі;

– бажання не піддаватися критиці з боку керівників та колег;

– прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей; орієнтація на престиж та повагу з боку інших; задоволення від гарно виконаної роботи;

– суспільна корисність праці.

Для діагностики мотиваційного комплексу викладачів ВНЗ ми звернулися до методики соціолога К. Замфір.

Як індикатори особливостей політичної культури особистості та стилю управління в організації: об'єктивна чи завищена самооцінка; універсалізм чи партикуляризм; індивідуалізм чи колективізм; егалітаризм чи елітизм; здатність до соціального опору; прихильність до демократичних цінностей; тип орієнтації на політичну участь; міра участі мас в управлінні організацією; співвідношення методів примусу і переконання в організації; співвідношення владних і представницьких прерогатив в організації; системоцентризм чи персоноцентризм в організації; міра комплементарності політичної культури особистості зі стилем управління в організації. Інструментарієм проведення дослідження взаємодії політичної культури та мотивації викладачів ВНЗ виступила авторська анкета.

Для збирання емпіричної інформації в дослідженні використовувався метод анкетного опитування педагогічних працівників.

Як вже зазначалося, вивчення установок, що створюють мотиваційні комплекси викладачів, здійснювалося на базі методики румунського спеціаліста в галузі соціології праці К. Замфір, в основу якої покладена концепція внутрішньої та зовнішньої мотивації (у модифікації А. Реана).

Необхідно відзначити, що про внутрішній тип мотивації слід говорити, коли для особистості має значення діяльність сама по собі. Якщо в основі мотивації професійної діяльності лежить прагнення до задоволення потреб, зовнішніх в порівнянні до самої діяльності (мотиви соціального престижу, заробітної плати тощо), то в цьому випадку прийнято говорити про зовнішню мотивацію. Самі зовнішні мотиви поділяються тут на зовнішні позитивні та зовнішні негативні. Зовнішні позитивні мотиви, беззаперечно, більш ефективні і більш бажані з усіх точок зору, ніж зовнішні негативні мотиви.

Для нашого дослідження особливо цінними виявилися ідеї К. Замір. Зокрема, творча робота неможлива на базі зовнішньої мотивації, продуктивність її визначається в основному внутрішньою мотивацією. Зовнішня негативна мотивація обмежує професійний розвиток особистості та атрофує її внутрішні потреби та інтереси. Зовнішня позитивна мотивація ефективна тільки тимчасово, і достатньо стимулам зникнути або опосереднитися, як її вплив слабшає. Загалом співвідношення внутрішньої та зовнішньої мотивацій в конкретних мотиваційних комплексах робітників обумовлюють реальний клімат міжрольових та міжособистісних відносин в колективах та організаціях.

Ми визначали ефективність наступних *мотиваційних факторів*:

- 1) грошовий заробіток;
- 2) прагнення до кар'єрного просування по роботі;
- 3) бажання не піддаватися критиці з боку керівника та колег;
- 4) прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей;
- 5) орієнтація на престиж та повагу з боку інших;
- 6) задоволення від добре виконаної роботи;
- 7) суспільна корисність праці – ставлячи запитання:
  - Як би Ви оцінили ці мотиви, якби були керівником?
  - Як оцінює їх Ваш керівник, на Ваш погляд?
  - Як їх оцінюєте Ви самі в своїй роботі?
  - Як, на Ваш погляд, оцінюють їх Ваші колеги?

Для аналізу відповідей використовувалася наступна шкала: 1 бал – “незначною мірою”, 2 бали – “достатньо незначною мірою”; 3 бали – “невеликою, але й не малою мірою”, 4 бали – “достатньо великою мірою”, 5 балів – “дуже великою мірою”.

При обробці результатів підраховувалися показники внутрішньої (ВМ), зовнішньої позитивної (ЗПМ) та зовнішньої негативної (ЗНМ) мотивації у відповідності з наступними ключами.

$$ВМ = \frac{\text{оцінкаП.6} + \text{оцінкаП.7}}{2};$$
$$ЗПМ = \frac{\text{оцінкаП.1} + \text{оцінкаП.2} + \text{оцінкаП.5}}{3};$$
$$ЗНМ = \frac{\text{оцінкаП.3} + \text{оцінкаП.4}}{2}.$$

Показником вираженості кожного типу мотивації буде число, заключене в межах від 1 до 5 (в тому числі це може бути і дріб). На основі отриманих результатів визначається мотиваційний комплекс особистості. Мотиваційний комплекс особистості являє собою тип співвідношення між собою трьох видів мотивації: ВМ, ЗПМ та ЗНМ. Найкращими, оптимальними, мотиваційними комплексами викладачів є наступні два типи: ВМ>ЗПМ>ЗНМ та ВМ=ЗПМ>ЗНМ. Найгіршим – ЗНМ>ЗПМ>ВМ. Між цими комплексами заключені проміжні, з точки зору їх ефективності, інші мотиваційні комплекси.

Шкала оцінки мотивів професійної діяльності.

При інтерпретації ми враховували не тільки тип мотиваційного комплексу, але й те, наскільки сильно один тип мотивації переважає інший за ступенем вираженості.

Як зазначає А. Реан, задоволеність професією має значущу співвіднесеність з оптимальністю мотиваційного комплексу педагога (позитивний значимий зв'язок). Інакше кажучи, задоволеність педагога обраною професією тим вище, чим оптимальніше у нього мотиваційний комплекс: висока питома вага внутрішньої та зовнішньої мотивації та низька – зовнішньої негативної¹.

Чим більш оптимальним є мотиваційний комплекс, чим більше активність педагога мотивована самим змістом

---

¹ Реан А. А. Психология изучения личности: Учеб. пособие. – СПб. : Изд-во В. А. Михайлова, 1999. – 288 с.

педагогічної діяльності, прагненням досягти в ній певних позитивних результатів, тим нижче емоційна нестабільність. І навпаки, чим більше діяльність педагога обумовлена мотивами уникнення, догани, тим вище рівень емоційної нестабільності.

Наводимо узагальнені результати експертного опитування *викладачів*, за результатами якого були розраховані мотиваційні комплекси – оптимальний баланс мотивів ВМ, ЗПМ, ЗНМ.

Таблиця 2.2

Шкала мотивів професійної діяльності

<i>Мотиви професійної діяльності</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
П 1. Грошовий зарібок					
П 2. Прагнення до просування по роботі					
П 3. Прагнення уникнути критики з боку керівника або колег					
П 4. Прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей					
П 5. Потреба в досягненні соціального престижу та поваги з боку інших					
П 6. Задоволення від самого процесу та результату роботи					
П 7. Можливість найбільш повної самореалізації саме в даній діяльності					

За результатами опитування спеціалістів ВНЗ м. Запоріжжя були розраховані мотиваційні комплекси для ряду категорій робітників.

Як видно з таблиці 2.2., власна діяльність викладачами ВНЗ, що займають керівні посади, визначається як внутрішньо мотивована робота (4,0 бала). Причому, оптимальною є орієнтація на спонукальні мотиви заробітку, кар'єри та орієнтації на престиж (3,2 бала). Але очевидним є факт значної ролі контролю з боку колег та факторів дисциплінарного

впливу (2,9 бала). Загалом мотиваційний комплекс характеризується середнім рівнем оптимальності.

Керівники, на думку опитаних, значною мірою орієнтовані на продуктивний характер роботи (4,5 бали) і нормальною мірою – на зовнішні мотиви успіху (3,4 бали). У них достатньо велика зовнішня негативна мотивація (3,7 бали). У результаті мотиваційний комплекс виявляється менш оптимальним.

За категорією “Я у своїй викладацькій роботі” високою є внутрішня мотивація (4,2 бала). Значимою є також зовнішня позитивна мотивація (3,7 бала), але помітною є і зовнішня негативна мотивація (3,1 бала). Таким чином, мотиваційний комплекс самоуявлень викладачів не є близьким до оптимального в силу значущості мотивів зовнішнього контролю: $4,2 > 3,7 > 3,1$.

Колеги викладачі оцінюються аналогічним чином: внутрішня мотивація висока, оптимальна зовнішня позитивна мотивація (3,5 бала), показник зовнішньої негативної мотивації – 3,4 бала. В результаті в порівнянні до всіх категорій робітників значущого негативного характеру набуває зовнішня негативна мотивація.

Таблиця 2.3

Мотиваційні комплекси викладачів ВНЗ

<i>Мотиваційні комплекси викладачів ВНЗ</i>			
<i>Суб'єкти мотивації</i>	<i>Зовнішня мотивація</i>		<i>Внутрішня мотивація</i>
	<i>негативна</i>	<i>позитивна</i>	
Я як керівник	2,9	3,2	4,0
Мій безпосередній керівник	3,7	3,4	4,5
Я в своїй викладацькій роботі	3,1	3,7	4,2
Мої колеги-викладачі	3,4	3,5	4,0

З вищенаведених даних можна зробити висновки *стосовно мотивів професійної діяльності викладачів ВНЗ*. Грошовий заробіток дійсно виступає як вагомий мотив професійної діяльності, але так чи інакше для більшості викладачів він не є основним, так само як і прагнення кар'єрного росту та

досягнення поваги з боку інших. Негативною тенденцією виступає велика питома вага мотивів уникнення критики та можливих покарань чи адміністративних стягнень. Але це переважання хоч і створює негативний вплив на специфіку мотивації викладачів, але все-таки поки що не завдає критичної шкоди оптимальності мотиваційного комплексу, адже внутрішня мотивація все ж таки є домінуючою. Так, прагнення отримувати задоволення від самого процесу роботи та можливості найбільш повної самореалізації в педагогіці та викладанні залишаються для викладачів ВНЗ провідними мотивами професійної діяльності, хоч варто зазначити, що, нажаль, переважання внутрішньої мотивації все ж таки могло бути і більшим.

Далі маємо перейти до результатів дослідження взаємодії політичної культури із мотивацією.

Зазначимо, що, на нашу думку, взаємодія політичної культури і мотивації викладачів ВНЗ відбувається в межах соціально-професійних груп, які формуються внаслідок вікової та статусної гетерогенності професійного середовища. Можна виділити три вікові категорії, умовно позначивши їх як “молодшу” (21-30 років), “середню” (31-45 років) та “старшу” (46-60 років) в межах яких ми і проводили опитування. Специфіку взаємодії будуть визначати не тільки особливості потреб кожної вікової категорії, обумовлені як віком, так і соціальним становищем (наявність родини тощо), але й відмінності політичної культури, викликані тим, що процес політичної соціалізації кожної групи відбувався в кардинально різних суспільно-політичних умовах: для “старшої” групи – це суспільно-політичний устрій СРСР, для “середньої” – період перебудови та розпаду СРСР, “молодша” ж категорія соціалізувалась вже в суспільно-політичних умовах незалежної держави, що взяла курс на демократизацію суспільства. Необхідно зазначити, що якщо мотиваційний комплекс викладачів всіх вікових груп виявився подібним, то політико-

---

культурні особливості мали кардинальні відмінності, що мають вплив на вияв мотиваційного комплексу в організаційному середовищі.

Так, за виділеними нами критеріями ми дійшли таких результатів.

1. Група 21-30 років – 70 опитаних, з яких: переважна більшість працює на посаді викладача (89%), не має наукового ступеня (81%), не одружені (74%), не мають дітей (93%), не мають власного житла (86%), середній вік 25,7 років, більшість жіночої статі (59,6%), оцінюють свій матеріальний стан як середній (68,3%). Опитувані зазначили:

Політикою цікавляться – 9%, швидше цікавляться, ніж ні – 16%, швидше не цікавляться – 47%, не цікавляться – 26%, вагаються відповісти – 2%.

Власну участь у житті ВНЗ, в якому працюють, оцінюють як: активну – 8%, проінформовані про події – 50%, інколи цікавляться подіями – 12%, участь обмежується виконанням посадових обов'язків – 25%, життям університету не цікавляться – 3%, вагаються відповісти – 2 %.

Повністю довіряють адміністрації ВНЗ – 5%, довіряють, але не у всіх ситуаціях – 31%, іноді довіряють – 11%, не довіряють взагалі – 44%, вагаються відповісти – 9%.

Своєму безпосередньому керівництву довіряють 15%, довіряють, але не у всіх ситуаціях – 42%, іноді довіряють – 9%, не довіряють взагалі – 25%, вагаються відповісти – 9%.

Вважає, що адміністрація університету активно залучає викладачів до формування політики розвитку університету 19%. Не погоджується із цим твердженням – 42%, вагається відповісти – 39%.

Вважає, що існування колегіальних органів управління ВНЗ є вагомим фактором впливу на процес прийняття рішень 20%. Не погоджується із цією тезою – 58%, вагаються відповісти – 22%.

Вважає, що профспілка університету є дієвим представником інтересів викладачів – 3%, скоріше так – 22%, скоріше ні – 51%, ні – 8%, вагається відповісти – 16%.

Більшість (59%) вважає, що профком займається в основному масовою, спортивною сферами, та сферою соціального забезпечення, а в інших сферах впливу не має. 14% вважають, що думка профкому іноді враховується адміністрацією ВНЗ, 20% вважають, що рішення профкому завжди тільки підкріплює вже прийняте рішення адміністрації, 4% думає, що профком існує тільки на папері і не виконує жодних функцій, 2% вважають, що профком бере безпосередню участь у формуванні стратегічної та тактичної політики ВНЗ, 2% вагаються відповісти.

Більшість (55%) вважає, що Вчена рада ВНЗ займається в основному другорядними та допоміжними сферами процесу управління ВНЗ; дійсно важливі рішення адміністрація приймає власноруч. 10% вважає, що думка Вченої ради іноді враховується адміністрацією ВНЗ, 27% вважають, що рішення Вченої ради завжди тільки підкріплює вже прийняте рішення адміністрації, 2% гадає, що Вчена рада існує тільки на папері і не виконує жодних функцій, 4% вважають що Вчена рада приймає безпосередню участь у формуванні стратегічної та тактичної політики ВНЗ, 2% вагаються відповісти.

2% особисто бере участь у роботі колегіальних органів управління ВНЗ та знає представників власного структурного підрозділу в цих органах. 40% не приймає особистої участі, але знає представників, 52% не беруть участі і не знають представників, 6% вагаються відповісти.

Безперечно хотіли б брати участь у роботі колегіальних органів управління ВНЗ 5%, скоріше так – 36%, скоріше ні – 40%, категорично ні – 8%, вагаються відповісти – 11%.

У профком за допомогою раз на місяць звертаються 0%, раз на семестр – 21%, один раз протягом навчального року – 32%, жодного разу не зверталися – 47%.

Вважають, що на робочому місці їх недооцінюють – 48%. Вважають, що їх оцінюють адекватно – 39%. Вважають, що до них ставляться краще, ніж вони заслуговують – 13%.

Вважають, що кожен структурний підрозділ – це “держава в державі” – 59%. Вважають, що кожен підрозділ може управлятися автономно, тільки якщо це не суперечить загальній політиці ВНЗ – 25%. Вважають, що робота структурного підрозділу має управлятися за загально організаційною схемою та бути підкорена тільки загальноорганізаційним цілям – 16%.

У результатах роботи підрозділу 21% бачить колективний здобуток, 52% – результати роботи кожного члена колективу окремо, 27% вважають це результатом діяльності окремих осіб.

Вважає, що для ефективного управління роботою підрозділу необхідно проводити загальні наради всіх членів колективу 10%. Вважає, що для вирішення спірних питань необхідна робота команди із “кращих” співробітників 38%. 52% гадають, що для цього керівництво має звертатися за порадою до найдосвідченіших у тій чи іншій сфері працівників.

При власній невдоволеності політикою адміністрації, 23% планує пристосовуватися, 44 % вважає за природний стан речей, коли керівник і підлеглий невдоволені один одним, 33% планують вживати певних заходів, щоб змінити своє становище на більш задовільне.

При наявності колективної невдоволеності керівництвом 16% планує підтримувати протест тільки на словах, 55% – тільки до того моменту, коли буде запропонований прийнятний для них особисто компроміс, 39% – до тих пір, доки не буде досягнутий колективний компроміс.

33% характеризує стиль управління свого керівника як авторитарний, з яких: 78% виказують невдоволення цим явищем, 17% зазначають, що в цьому є як позитивні, так і негативні сторони, 5% байдуже ставляться до цього явища. 44% характеризують стиль свого керівника як демократичний, з них: 75 % виказують задоволення цим явищем,

---

5% зазначають, що в цьому є як позитивні, так і негативні сторони, 20% байдуже ставляться до цього явища. 23% характеризують стиль свого керівника як ліберальний, з них: 79% виказують задоволення цим явищем, 21% байдуже ставляться до цього явища.

20% зазначає, що керівник регулярно прислуховується до думки колективу в процесі управління, 68% вважає, що до керівника іноді вдається довести свою думку, 12% зазначає, що цього ніколи не відбувається.

20% опитаних зазначають, що в їхньому підрозділі завжди враховуються інтереси кожного, наскільки це можливо. 55% – що інтереси підлеглих враховуються тільки коли це зручно і не суперечить загальній меті, 25% – що інтереси кожного підкорені досягненню організаційної мети.

Оцінювання у відсотковому вигляді співвідношення методів примусу та переконання в управлінні підрозділом коливається від 70/30 (%) до 50/50 (%), та 86% опитаних зазначає свою невдоволеність переважанням методів примусу над методами переконання.

Серед опитаних 24% вважають, що Рада факультету та кафедр мають дійсний вплив на процес управління та приймають найважливіші рішення. Люди, що обіймають керівні посади, керують поточною роботою. 16% – колегіальні органи управління залучаються іноді, в основному тоді, коли безпосереднє керівництво бажає зняти з себе відповідальність за те чи інше рішення. 60% вважає, що колегіальні органи носять суто формальний характер.

2. Група 31-45 років – 70 опитаних, з яких: переважна більшість працює на посаді доцента (69%) (на посаді старшого викладача 25%), має науковий ступінь кандидата (доктора) наук (87%), одружені (74%), мають дітей (91%), не мають власного житла (46%), мають власне житло (54%), середній вік 38,5 років, більшість жіночої статі (62,3%), оцінюють свій матеріальний стан як низький (8,3%), середній (46%), вище за середній (39%), високий (6,7%). Опитувані зазначили:

Політикою цікавляться – 21%, швидше цікавляться, ніж ні – 39%, швидше не цікавляться – 16%, не цікавляться – 20%, вагаються відповісти – 4%.

Власну участь у житті ВНЗ, в якому працюють, оцінюють як: активну – 5%, проінформовані про події – 58%, інколи цікавляться подіями – 6%, участь обмежується виконанням посадових обов'язків – 27%, життям університету не цікавляться – 0%, вагаються відповісти – 4%.

Повністю довіряють адміністрації ВНЗ – 3%, довіряють, але не у всіх ситуаціях – 16%, іноді довіряють – 20%, не довіряють взагалі – 51%, вагаються відповісти – 10%.

Своєму безпосередньому керівництву довіряють 7%, довіряють, але не у всіх ситуаціях – 17%, іноді довіряють – 48%, не довіряють взагалі – 24%, вагаються відповісти – 4%.

Вважають, що адміністрація університету активно залучає викладачів до формування політики розвитку університету 14%. Не погоджується із цим твердженням – 79%, вагається відповісти – 7%.

Вважають, що існування колегіальних органів управління ВНЗ є вагомим фактором впливу на процес прийняття рішень 18%. Не погоджується із цією тезою – 67%, вагаються відповісти – 15%.

Вважають, що профспілка університету є дієвим представником інтересів викладачів – 9%, скоріше так, – 43%, скоріше ні – 32%, ні – 10%, вагається відповісти – 6%.

Більшість (56%) вважає, що профком займається в основному масовою, спортивною сферами та сферою соціального забезпечення, а в інших сферах впливу не має. 10% вважають, що думка профкому іноді враховується адміністрацією ВНЗ; 29% вважають, що рішення профкому завжди тільки підкріплює вже прийняте рішення адміністрації; 3% думає, що профком існує тільки на папері і не виконує жодних функцій, 0% вважають що профком бере безпосередню участь у формуванні стратегічної та тактичної політики ВНЗ; 2% вагаються відповісти.

Більшість (51%) вважає, що Вчена рада ВНЗ займається в основному другорядними та допоміжними сферами процесу управління ВНЗ; дійсно важливі рішення адміністрація приймає власноруч. 10% вважає, що думка Вченої ради іноді враховується адміністрацією ВНЗ; 32% вважають, що рішення Вченої ради завжди тільки підкріплює вже прийняте рішення адміністрації; 0% думають, що Вчена рада існує тільки на папері і не виконує жодних функцій; 5% вважають що Вчена рада бере безпосередню участь у формуванні стратегічної та тактичної політики ВНЗ; 2% вагаються відповісти.

15% особисто беруть участь у роботі колегіальних органів управління ВНЗ та знає представників власного структурного підрозділу в цих органах. 65% не беруть особистої участі, але знає представників, 18% не беруть участі і не знають представників, 6% вагаються відповісти.

Безперечно хотіли б брати участь у роботі колегіальних органів управління ВНЗ 14%, скоріше так – 51%, скоріше ні – 35%, категорично ні – 8%, вагаються відповісти – 11 %.

У профком за допомогою раз на місяць звертаються 8%, раз на семестр – 36%, один раз протягом навчального року – 51%, жодного разу не зверталися – 5%.

Вважають, що на робочому місці їх недооцінюють – 19%. Вважають, що їх оцінюють адекватно – 61%. Вважають, до них ставляться краще, ніж вони заслуговують – 20%.

Вважають, що кожен структурний підрозділ – це “державна в державі” – 24%. Вважають, що кожен підрозділ може управлятися автономно, тільки якщо це не суперечить загальній політиці ВНЗ – 65%. Вважають, що робота структурного підрозділу має управлятися за загально організаційною схемою та бути підкорена тільки загальноорганізаційним цілям – 11%.

У результатах роботи підрозділу 27% бачить колективний здобуток, 61% – результати роботи кожного члена колективу окремо, 12% вважають це результатом діяльності окремих осіб.

Вважають, що для ефективного управління роботою підрозділу необхідно проводити загальні наради всіх членів колективу 46%. Вважають, що для вирішення спірних питань необхідна робота команди із “кращих” співробітників 32%. 22% думають, що для цього керівництво має звертатися за порадою до найдосвідченіших у тій чи іншій сфері працівників.

При власній невдоволеності політикою адміністрації, 44% планує пристосовуватися; 28% вважають за природний стан речей, коли керівник і підлеглий невдоволені один одним; 28% планують вживати певних заходів, щоб змінити своє становище на більш задовільне.

При наявності колективної невдоволеності керівництвом 8% планують підтримувати протест тільки на словах; 69% – тільки до того моменту, коли буде запропонований прийнятний для них особисто компроміс; 23% – до тих пір, доки не буде досягнутий колективний компроміс.

15% характеризують стиль управління свого керівника як авторитарний, з яких 56% виказує невдоволення цим явищем; 41% зазначають, що в цьому є як позитивні, так і негативні сторони; 3% байдуже ставляться до цього явища. 51% характеризують стиль свого керівника як демократичний, з них 89% виказують задоволення цим явищем, 11% байдуже ставляться до цього явища. 34% характеризують стиль свого керівника як ліберальний, з них 39% виказують задоволення цим явищем, 48% – незадоволення, 10% зазначають, що в цьому є як позитивні, так і негативні сторони, 3% байдуже ставляться до цього явища.

38% зазначають, що керівник регулярно прислуховується до думки колективу в процесі управління; 46% вважають, що до керівника іноді вдається довести свою думку; 16% зазначають, що цього ніколи не відбувається.

Серед опитаних 15% зазначають, що в їхньому підрозділі завжди враховуються інтереси кожного, наскільки це можливо. 68% зазначають, що інтереси підлеглих враховуються тільки

коли це зручно і не суперечить загальній меті. 17% вважають, що інтереси кожного підкорені досягненню організаційної мети.

Оцінювання у відсотковому вигляді співвідношення методів примусу та переконання в управлінні підрозділом коливається від 70/30 (%) до 30/70 (%), та 21% опитаних зазначають свою невдоволеність переважанням методів примусу над методами переконання.

14% опитаних вважають, що Рада факультету та кафедр мають дійсний вплив на процес управління та приймають найважливіші рішення. Люди, що обіймають керівні посади, керують поточною роботою. 63% колегіальні органи управління залучаються іноді, в основному тоді, коли безпосереднє керівництво бажає зняти з себе відповідальність за те чи інше рішення. 23% вважають, що колегіальні органи носять суто формальний характер.

3. Група 46-60 років – 70 опитаних, з яких: переважна більшість працює на посаді доцента (69%) (на посаді професора 16%, на посаді викладача 15%), має науковий ступінь кандидата наук (71%), доктора наук (17%), одружені (59%), мають дітей (87%), не мають власного житла (8%), мають власне житло (92%), середній вік 52 роки, більшість жіночої статі (61,7%), оцінюють свій матеріальний стан як низький (6%), середній (12%), вище за середній (45%), високий (37%). Опитувані зазначили:

Політикою цікавляться – 57%, швидше цікавляться, ніж ні – 17%, швидше не цікавляться – 10%, не цікавляться – 14%, вагаються – 2%.

Власну участь у житті ВНЗ, в якому працюють, оцінюють як: активну – 47%, проінформовані про події – 34%, інколи цікавляться подіями – 5%, участь обмежується виконанням посадових обов'язків – 12%, життям університету не цікавляться – 0%, вагаються відповісти – 2%.

Повністю довіряють адміністрації ВНЗ – 15%, довіряють, але не завжди – 42%, іноді довіряють – 16%, не довіряють – 19%, вагаються – 8%.

Своєму безпосередньому керівництву довіряють 44%, довіряють, але не у всіх ситуаціях – 39%, іноді довіряють – 9%, не довіряють взагалі – 5%, вагаються відповісти – 3%.

Вважають, що адміністрація університету активно залучає викладачів до формування політики розвитку університету 39%. Не погоджується із цим твердженням – 56%, вагається відповісти – 5%.

Вважають колегіальні органи управління ВНЗ вагомим фактором прийняття рішень 41%. Не погоджуються з цим – 55%, вагаються – 4%.

Вважають, що профспілка університету є дієвим представником інтересів викладачів – 22%, скоріше так – 49%, скоріше ні – 19%, ні – 4%, вагаються відповісти – 6%.

Більшість (59%) вважає, що профком займається в основному масовою, спортивною сферами та сферою соціального забезпечення, а в інших сферах впливу не має. 12% вважає, що думка профкому іноді враховується адміністрацією ВНЗ; 24% вважають, що рішення профкому завжди тільки підкріплює вже прийняте рішення адміністрації; 5% думає, що профком існує тільки на папері і не виконує жодних функцій; 0% вважають, що профком бере безпосередню участь у формуванні стратегічної та тактичної політики ВНЗ.

Більшість (45%) вважає, що Вчена рада ВНЗ займається в основному другорядними та допоміжними сферами процесу управління ВНЗ; дійсно важливі рішення адміністрація приймає власноруч. 14% вважають, що думка Вченої ради іноді враховується адміністрацією ВНЗ; 23% вважають, що рішення Вченої ради завжди тільки підкріплює вже прийняте рішення адміністрації; 0% – Вчена рада існує тільки на папері і не виконує жодних функцій; 15% – Вчена рада бере безпосередню участь у формуванні стратегічної та тактичної політики ВНЗ; 3% вагаються відповісти.

51% особисто беруть участь у роботі колегіальних органів управління ВНЗ та знає представників власного структурного підрозділу в цих органах. 40% не беруть особистої участі, але

знає представників, 9% не беруть участі і не знають представників, 0% вагаються відповісти.

Безперечно хотіли б брати участь у роботі колегіальних органів управління ВНЗ 47%, скоріше так – 30%, скоріше ні – 12%, категорично ні – 7%, вагаються відповісти – 3%.

У профком за допомогою раз на місяць звертаються 23%, раз на семестр – 51%, один раз протягом року – 26%, ніколи не зверталися – 0%.

Вважають, що на робочому місці їх недооцінюють – 29%. 70% вважають, що їх оцінюють адекватно. Вважають, до них ставляться краще, ніж вони заслуговують – 4%.

Вважають, що кожен структурний підрозділ – це “держава в державі” – 14%. Вважають, що кожен підрозділ може управлятися автономно, тільки якщо це не суперечить загальній політиці ВНЗ – 35%. Вважають, що робота структурного підрозділу має управлятися за загально організаційною схемою та бути підкорена тільки загальноорганізаційним цілям – 11%.

В результатах роботи підрозділу 62% вбачають колективний здобуток, 28% – результати роботи кожного члена колективу окремо, 10% вважають це результатом діяльності окремих осіб.

Вважають, що для ефективного управління роботою підрозділу необхідно проводити загальні наради всіх членів колективу 26%. Вважають, що для вирішення спірних питань необхідна робота команди із “кращих” співробітників 33%. 41% думають, що для цього керівництво має звертатися за порадою до найдосвідченіших у тій чи іншій сфері працівників.

При власній невдоволеності політикою адміністрації, 44% планують пристосовуватися, 13% вважають за природний стан речей, коли керівник і підлеглий невдоволені одне одним, 43% планують вжити певних заходів, щоб змінити своє становище на більш задовільне.

При наявності колективної невдоволеності керівництвом 9% планує підтримувати протест тільки на словах, 79% – тільки

до того моменту, коли буде запропонований прийнятний для них особисто компроміс, 12% – до тих пір, доки не буде досягнутий колективний компроміс.

9% характеризують стиль управління свого керівника як авторитарний, з яких 21% невдоволені цим явищем; 20% виказують задоволення; 56% зазначають, що в цьому є як позитивні, так і негативні сторони; 3% байдуже ставляться до цього явища. 69% характеризують стиль свого керівника як демократичний, з них: 74% задоволені цим явищем; 23% зазначають, що в цього явища є як негативні, так і позитивні сторони; 3% байдуже ставляться до цього явища. 22% характеризують стиль свого керівника як ліберальний, з них: 29% задоволені цим явищем; 51% – незадоволені; 17% зазначають, що в цьому є як позитивні, так і негативні сторони; 3% байдуже ставляться до цього явища.

49% зазначають, що керівник регулярно прислуховується до думки колективу в процесі управління, 37% вважають, що до керівника іноді вдається довести свою думку, 14% зазначають, що цього ніколи не відбувається.

40% опитаних зазначають, що в їхньому підрозділі завжди враховуються інтереси кожного, наскільки це можливо. 43% зазначають, що інтереси підлеглих враховуються тільки коли це зручно і не суперечить загальній меті, 17% вважають, що інтереси кожного підкорені досягненню організаційної цілі.

Оцінювання у відсотковому вигляді співвідношення методів примусу та переконання в управлінні підрозділом коливається від 30/70 (%) до 10/90 (%), та 15% опитаних зазначають свою невдоволеність переважанням методів переконання, вважаючи їх недовірливими.

35% опитаних вважають, що Рада факультету та кафедр мають дійсний вплив на процес управління та приймають найважливіші рішення. Люди, що обіймають керівні посади, керують поточною роботою. 33% – що Колегіальні органи управління залучаються іноді, в основному тоді, коли безпосереднє керівництво бажає зняти з себе відповідальність

за те чи інше рішення. 32% вважають, що колегіальні органи носять суто формальний характер.

Так, у порівнянні зазначимо таку вікову динаміку: з віком у викладачів підвищується цікавість до політичних подій, довіра до адміністрації та безпосереднього керівництва, формується уявлення про роль колегіальних органів управління в житті ВНЗ та підрозділу, підвищується рівень оцінки своєї участі в житті організації, що може бути вираженням потреби участі в процесах управління, виявляється схильність до системоцентризму, змінюється сприйняття стилів управління (вбачають певні переваги в авторитарному стилі управління та недоліки у ліберальному, чого не можна сказати про викладачів молодшого віку). Загалом політична культура викладачів характеризується підвищеним рівнем самооцінки, схильністю до індивідуалізму, партикуляризму, елітизму, прихильністю до демократичних цінностей, позитивним сприйняттям демократичного стилю управління із властивою йому тенденцією на кожного покладати певну міру відповідальності, негативним ставленням до переважання методів примусу в управлінні, прагненням до участі мас в процесі управління, персоноцентризму.

Таким чином, ми виявили, що мотиваційний комплекс викладачів ВНЗ характеризується переважанням внутрішньої мотивації над зовнішньою позитивною мотивацією, яка, насамперед, переважає над зовнішньою негативною мотивацією. Так, провідними мотивами професійної діяльності викладачів є задоволення від самого процесу та результату роботи та можливість найбільш повної самореалізації саме в даній діяльності, на другому місці знаходяться: потреба в досягненні соціального престижу та поваги з боку інших, прагнення до просування по роботі та грошовий зарібок. Взаємодія мотивації із політичною культурою виражається у прагненні особистості до участі в процесах управління, сприйнятті того чи іншого стилю керівництва, рівні довіри до адміністрації та безпосереднього керівництва, готовністю

виступати на захист власних інтересів або, навпаки, конформізму тощо.

Далі звернемося до питання врахування взаємодії політичної культури та мотивації викладачів ВНЗ на рівні управління організаційними процесами.

Здійснивши теоретичне та практичне дослідження взаємозв'язку мотивації та політичної культури викладачів ВНЗ, зазначимо, що має вагу в процесі їх взаємодії та формування об'єктивованої поведінки в організаційному середовищі.

Педагогічна сфера та викладацька діяльність характеризуються вельми специфічним набором мотивів. Його склад обумовлений комплексом специфічних смислів-значень (сфера наукових досліджень та педагогічної практики, престижність наукових ступенів та звань, гнучкий режим роботи тощо).

В умовах вищого навчального закладу важко говорити про групову оцінку мотивації, оскільки остання завжди визначатиметься індивідуальною позицією людини. Викладач міг схилитися в бік даної професії з огляду на престижні міркування. В цьому випадку науково-педагогічна робота не виступатиме для нього самоцінною, для нього важкою задачею постане зрозуміти колег, занурених у дослідницьку роботу.

Напроти, внутрішньо мотивований викладач дуже здивується новині про те, що його співробітник свідомо припиняє роботу над дисертаційним дослідження на користь більш високо оплачуваної роботи.

Динаміка розвитку вищої школи сьогодні викликає до життя нові шаблони поведінки. Наріжним каменем розвитку цієї сфери постає конфлікт уявлення про сервісні можливості ВНЗ як підприємницької структури, конфлікт між матеріальними потребами університетів та якістю освіти, що залежить не тільки і не стільки від професіоналізму викладачів, скільки від рівня розвитку потенційних та дійсних студентів, рівня вимог до них. Наразі суперечливим постає

питання про дійсну роль вищої освіти в збереженні духовних цінностей та надбань людства та нації. Для багатьох викладачів сама суперечливість даного питання обумовлює кризу мотиваційної сфери. Співробітники ВНЗ по-різному оцінюють призначення однієї і тієї ж організації та апелюють у своїх уявленнях до різних викладацьких середовищ.

Особливо загострюють демотиваційні процеси у викладацькому середовищі ті випадки, коли відсутні альтернативи мотивів. Якщо професійна діяльність викладача – це єдиний спосіб отримувати засоби до існування (як основу утримувати себе і родину), то він рішуче переходить на більш оплачувану роботу. Тут очевидним постає той факт, що проблеми мотивації ускладнюються в ситуаціях очікувань або вибору. Саме тому для викладачів посилюється актуальність питання, чи здатна вища школа до перспективного розвитку та які фактичні зміни очікуються в найближчому майбутньому.

Загалом, мотиви праці викладачів не стереотипізовані і залежать від багатьох обставин (інтелектуальних сподівань, особливого клімату спілкування та прихильностей колег, характеру стосунків з керівництвом, соціальної престижності занять в цей момент тощо).

Нарешті, хоча вища школа має стійкий словник мотивів (академічний характер занять, соціальна престижність, гнучкий та вільний режим праці, “влада над умами”, творче самоствердження), в різні періоди видозмінюється співвідношення стимулів – як зовнішніх орієнтирів, і мотивів – як внутрішніх спонук. Викладацький склад став неоднорідним, і в межах соціально-професійних груп розвиваються свої набори мотивів поряд з існуванням індивідуальних позицій як особливих пружин поведінки.

Структура мотиваційного ядра викладачів сучасних ВНЗ кількісно характеризується такими співвідношеннями, як: внутрішня мотивація переважає або дорівнює зовнішній позитивній мотивації, яка, в свою чергу, переважає зовнішню негативну мотивацію. Вона якісно складається з наступних

мотивів: інтерес до педагогічної діяльності, прагнення до самореалізації, прагнення передавати знання та досвід, бажання знаходитися в інтелектуальному середовищі, прагнення виконувати духовну місію, захоплення предметною галуззю знань, стабільність та надійність закладу, можливості кар'єрного росту.

Так, у мотиваційне ядро професійної мотивації викладачів вищої школи увійшли мотиви, більшою мірою пов'язані із самореалізацією та змістом праці (прагнення реалізувати своє педагогічне покликання, передавати знання та досвід, самореалізація в науково-педагогічній діяльності), й умовами праці, специфічними для вищої школи – становище на ринку освітніх послуг, мати можливості кар'єрного росту. Мотиваційний клімат університету, що складається з переважаючих мотивів праці, їх значущості та рівня задоволеності, проявляється в переважаючому ставленні співробітників до своєї професійної діяльності (налаштування на роботу, ініціативності у взятті на себе додаткових повноважень та відповідальності, прагненні до покращання якості роботи) і до вузу загалом (лояльності, підтримки репутації та ділового іміджу).

Мотиви педагогічної діяльності, що визначають її результативність, можна поєднати в наступні групи:

- мотиви обов'язку;
- мотиви зацікавленості і захопленості предметом, що викладається;
- мотиви захоплення спілкуванням із учнями.

Уточнюючи види професійних мотивів викладача, можна виділити: матеріальні стимули, спонукання, пов'язані із самоствердженням, професійні мотиви, мотиви особистісної самореалізації.

1. Переважна більшість викладачів молодшої групи характеризується не завжди адекватною завищеною самооцінкою; в основному адекватною та, іноді, заниженою самооцінкою характеризується більшість викладачів середньої

категорії, тверезою та, подекуди, завищеною самооцінкою – більшість старшої категорії. В контексті мотивації це безпосередньо відображається на рівні очікувань та на специфіці реакцій на ті чи інші управлінські рішення. Заохочення викладач із завищеною самооцінкою може сприймати як щось належне, в той час справедливе зауваження буде обурювати його як не обґрунтоване. При спробі розподілу обов'язків людина із завищеною самооцінкою буде вважати, що й так забагато робить, водночас як людина із заниженою самооцінкою буде мовчки брати на себе додаткові зобов'язання, але це буде демотивуючим фактором і може мати наслідки у майбутньому (впритул до звільнення). Тому при мотиваційному управлінні необхідно обов'язково враховувати такий показник політичної культури як рівень самооцінки.

2. Більшість викладачів всіх вікових категорій проявляють схильність до партикуляризму, подекуди схильність до універсалізму проявляється у середньої та старшої категорії. Це має бути враховано при мотиваційному управлінні у ВНЗ через обґрунтування завдань. Підрозділам ВНЗ дуже часто доводиться виконувати вимоги та завдання вищого керівництва, що часто потребують багато часу і роботи, а викладачі при цьому зовсім не бачать у виконанні цих завдань якогось сенсу. Задача керівника, з одного боку, забезпечити виконання, з другого, – зробити так, щоб це не демотивувало співробітника: не просто примусити, а виявити сторони, необхідні для конкретного підрозділу.

3. Також переважають більшість викладачів всіх вікових категорій проявляють схильність до індивідуалізму, колективізм знову ж таки проявляється у середньої та старшої категорії, але незначною мірою. Розподіл завдань, винагородження та покарання слід здійснювати, орієнтуючись на цей критерій.

4. Молодша та старша категорії виявляють переважну схильність до елітизму. Середня – навпаки, до егалітаризму. Схильність до егалітаризму чи елітизму демонструє зв'язок із

рівнем самооцінки, а також його співвідношення з такими показниками, як кар'єрні досягнення (статус) та нереалізований потенціал (час). Так, молоді викладачі, в яких ще “все попереду” та старші професори, які досягли вищого щабля наукової кар'єри, за умови завищеної самооцінки тяжіють до елітизму. Також до елітизму можуть тяжіти особи із заниженою самооцінкою при бажанні не брати на себе відповідальність. До егалітаризму більше схильні люди із тверезою та заниженою самооцінкою, також часто тяжіють особи за умови відсутності кар'єрних звершень. Викладачі із завищеною самооцінкою, в свою чергу, будуть прагнути зробити кар'єру, здобути певні владні повноваження та увійти в “еліту” соціальної групи. Люди із тверезою самооцінкою будуть виступати за рівну участь кожного в процесі управління.

5. За типом політичної участі, частина викладачів демонструють тенденцію до партиципаторного типу, але водночас велика кількість проявляє схильність до підданського. Тому політичну культуру загалом можна охарактеризувати як піддансько-партиципаторну. Це також варто враховувати при управлінні персоналом: так, варто дуже уважно придивлятися до людей зі схильністю до підданського типу – вони не зазначать, коли виникнуть певні проблеми і не будуть боротися з ними самі, але водночас це буде здійснювати демотивуючий вплив. В той час, коли у осіб зі схильністю до партиципаторної політичної культури можуть виявлятися спонтанні необґрунтовані протести, з метою уникнення яких цих осіб варто свідомо долучати до управлінської діяльності. У старшій категорії подекуди виявляється патріархальний тип політичної участі, прагнення робити все за традицією: владні повноваження розподілялися згідно статусно-вікової ознаки.

6. Ці фактори знаходять своє вираження у взаємодії з наступними характеристиками управління в організації, що можуть мати мотивуючу чи демотивуючу дію: міра участі мас в процесі управління, системоцентризм чи персонцентризм, співвідношення методів примусу чи переконання, розподіл

владних і представницьких прерогатив, дотримання демократичних цінностей. Також велику роль грає той факт, що кожен викладач волею неволею – керівник, у якого сформований певний класний стиль керування (залежний безпосередньо від політичної культури) і який має власні уявлення про цей процес. Через цю призму сприймаються управлінські впливи адміністрації ВНЗ та окремого підрозділу.

7. Зазначене знаходить свій вияв у взаємодії із певним стилем управління, що властивий керівнику. Управляти мотивацією на основі показників політичної культури можна тільки при запровадженні стилю управління, комплементарного політичній культурі персоналу. Так особи із завищеною самооцінкою, схильні до партикуляризму, індивідуалізму та елітизму, схильні до партиципаторного типу політичної участі не зможуть продуктивно працювати (внутрішня мотивація буде меншою за зовнішню позитивну, а переважати над ними обома зовнішня негативна мотивація) при авторитарному центрованому стилі управління. А люди із заниженою самооцінкою, схильністю до універсалізму, колективізму, егалітаризму, схильні до підданського типу політичної участі не будуть здатні існувати у ліберальному управлінському середовищі і результат буде той самий - внутрішня мотивація буде меншою за зовнішню позитивну, а переважати над ними обома зовнішня негативна мотивація. Саме в контексті взаємодії політичної культури і мотивації справедлива теза про те, що поганих стилів управління не буває – є стилі, що не відповідають особливостями колективу.

8. Переважна більшість викладачів, як не дивно, молодшої та старшої вікових груп проявляють схильність до конформного сприйняття змін організаційного середовища, навіть коли ці зміни не на користь їм. З одного боку, це забезпечує низький рівень явних конфліктів і суперечок при провадженні політики керівництва, а з другого, – внутрішнє невдоволення все одно присутнє і, не знаходячи виходу, здійснюватиме відчутний демотивуючий вплив, викликаючи розчарування в керівництві.

Водночас маючи справу з конформістськи налаштованим контингентом, який не висловлює невдоволення, керівник не має доступу до об'єктивної інформації і навіть при бажанні врахувати потреби колективу, йому буде надто важко це зробити. Керівник буде змушений гадати, як насправді ставляться до його дій підлеглі, витратити на цей додатковий час і сили, що піде не на користь ефективності процесів управління. Водночас як середня вікова категорія є більш схильною виявляти реакційність в наслідок придушення власних інтересів, що, з одного боку, забезпечує підвищену конфліктність, а з другого, – дозволяє керівнику швидко реагувати та коректувати власні дії, не завдаючи шкоди мотивації персоналу. Якщо ж впровадження певних рішень неминуче, незалежно від ставлення працівників, керівник, принаймні, має повну інформацію про їх невдоволення та можливість хоча б частково компенсувати це в найближчому майбутньому.

Специфіку детермінації поведінки викладачів у професійному середовищі, що реалізується завдяки взаємодії політичної культури та мотивації кожної окремої особистості, варто враховувати для впровадження ефективного мотиваційного управління викладацьким колективом.

Мотиваційне управління – функціональна частина загального управління, система специфічних методів та способів, що забезпечує усвідомлення та вибір майбутніх дій на основі оцінки ситуації, цілепокладання, прийняття рішень, очікуваних винагород індивідів, організацій, соціальних систем посередництвом задоволення та узгодження їх ціннісних орієнтацій, потреб інтересів, та має базуватися на взаємодії політичної культури та мотивації як процесу об'єктивації поведінки особистості.

Предмет його полягає у вивченні закономірностей, принципів, змісту мотиваційних процесів, а також у виробленні відповідних методів та механізмів їх реалізації, які представляють собою соціальні технології мотивації персоналу.

Об'єктом є поведінка людей, соціальних систем та мотиваційні процеси, що формують цю поведінку, суб'єктами мотиваційного управління є люди та створювані ними соціальні системи, специфіка яких відображає політичну культуру людей. Головною метою мотиваційного управління є формування мотивацій, що забезпечують підвищення бажання та готовності людей, організацій, систем до високопродуктивної діяльності в умовах мінливого середовища.

Спираючись на результати нашого теоретичного та емпіричного дослідження, спробуємо навести певні *рекомендації стосовно формування технологій управління персоналом ВНЗ*, що ставлять на меті розробити найбільш дієві та адекватні комплекси зовнішніх впливів, оснований на знаннях про специфіку взаємодії політичної культури та мотивації викладачів, результатом яких буде співвіднесення трудової активності суб'єкта (активізація чи пригнічення) відповідно до цілей, задач та загальної ефективності функціонування організації.

Більш конкретно треба виділити такі типи соціальних технологій, що можуть бути використані в процесі мотивації викладачів ВНЗ на основі інформації про специфіку політичної культури (рівень самооцінки, універсалізм-партикуляризм, індивідуалізм-колективізм, егалітаризм-елітизм, бажання бути залученим до процесів управління, прихильність до демократичних цінностей, бажання брати на себе відповідальність, схильність до певного типу політичної участі, довіра до адміністрації та керівництва, комплементарність до того чи іншого стилю управління, здатність до соціального опору тощо). Зокрема, це технології:

- аналізу та діагностики стану мотиваційного комплексу персоналу;
- атестації персоналу;
- мотивації за допомогою перевірок та вказівок;
- формування та корекції мотивів, цінностей, установок;
- підготовки та перепідготовки персоналу;

-
- мотивації на базі потреб та інтересів;
  - розстановки та просування персоналу;
  - формування ефективної команди;
  - нарощування та реалізації людського капіталу;
  - підтримання престижу іміджу викладача;
  - мотивації на базі активізації діяльності персоналу;
  - формування організаційної культури та створення позитивного психологічного клімату у колективі;
  - саморозвитку, самореалізації, підвищення кваліфікації персоналу;
  - створення ініціативних груп та експертних команд;
  - формування “шкіл”, як спеціалізованих напрямів роботи зі студентами;
  - залучення до міжнародної наукової діяльності¹.

Так, для **“молодших” викладачів**, з огляду на особливості їх політичної культури, доцільно застосовувати збалансовано авторитарний стиль керівництва за принципом “батога і пряника”. Обов’язково: виділяти індивідуальні особливості кожного, але організовувати командну роботу, формувати вміння виконувати індивідуально відповідальні завдання, проводити заходи з формування та корекції мотивів, цінностей, установок, проводити постійні атестації.

Для **“середньої” категорії** варто постійно проводити аналіз та діагностику стану мотиваційного комплексу персоналу, замість атестації варто залучати викладачів до навчання та перепідготовки, атестацію іншого персоналу можна, навпаки, доручати їм для проведення, варто застосовувати технології підтримки іміджу викладача, а також технології формування організаційної культури та створення позитивного психологічного клімату у колективі. Необхідно постійно долати рівень зростаючої розчарованості та пасивності викладачів. Для кожного окремо необхідно застосовувати актуальні для нього методи: людині пасивній, яка хоче виконувати кропітку,

---

¹ Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Теория социальных технологий: Учеб. пособие. – К. : МАУП, 2004. – 608 с.

але потрібну роботу, і в той же час мати більше часу на родину або на науку, не варто доручати посаду, навіть якщо кращого кандидата ви не маєте. Перш за все, це не потрібно самій людині, і може мати лише ситуативний позитивний ефект. Водночас, якщо провести відповідну підготовку людини, яка хоч і не має відповідних вмінь та навичок, але прагне і може займатися організаційно-управлінською діяльністю, необхідно долучати до процесу управління, хоч і тримати це весь час під контролем.

Для “старшої” категорії актуально формувати експертні та ініціативні групи, залучати до політичної участі, громадських організацій тощо, організовувати виступи в ЗМІ, залучення міжнародної наукової роботи, формування “шкіл”, як спеціалізованих напрямів роботи зі студентами, організація конференцій, семінарів, тренінгів, дослідницьких проектів, залучення до процесу управління за виявлення цікавості з боку викладача.

Можна виділити три основних завдання для виконання в рамках стимуляційних заходів: вибір відповідних людей для певних типів роботи; досягнення найвищої продуктивності праці; досягнення бажаних мотиваційних ефектів. Всі вказані завдання тією чи іншою мірою пов’язані з проблемами діагностики специфіки політичної культури та виявлення її взаємозв’язку із мотивацією.

Необхідно виділити об’ємну програму комплексного вивчення трудової діяльності, яка має бути присутня у процесі управління персоналом в організації. Вона включає опитування керівників та працівників, спостереження за роботою, експериментальне вивчення факторів успішності і неуспішності робітників, дослідження мінливості психічних функцій, ставлення до адміністрації та безпосереднього керівництва, сприйняття стилю управління, власне мотивації також, залежно від різних умов діяльності тощо. Також мають бути присутні технології вивчення ступеню та характеру стомлювання, розчарованості та виникнення пасивності

працівників, конформізму тощо і виявлення причин прояву цих явищ тією чи іншою мірою.

В цю програму має входити проектування рольової структури підрозділу відповідно до уявлень працівників про власне місце в соціумі та особливості взаємодії між різними соціальними групами як елементу політичної культури.

З урахуванням особливостей політичної культури викладачів має організовуватись атестація, як одна з форм соціального контролю, спрямованого на підвищення творчої віддачі спеціалістів, їх професійного та загального культурного рівня, а також гармонійності розвитку соціальних відносин. Акцент і в науці, і в соціальній практиці все більше зміщується в бік виявлення та створення умов, що сприяють формуванню особистості, яка здатна постійно виходити за межі реалізованих можливостей та існуючих соціальних структур, бути автором нових варіантів соціального та особистісного розвитку.

Необхідним є створення оптимальних умов і для життя в цілому, і для професійного самовизначення людей з різними поглядами на життя, кар'єру, з різними життєвими позиціями, що знаходиться у прямій взаємодії зі специфікою політичної культури. Це означає, що система соціального контролю в системі управління персоналом на основі особливостей політичної культури має забезпечувати:

- терпимість до різноманіття соціальних ролей, що реалізуються спеціалістами, життєвих поглядів, способу життя (виключаючи девіантну поведінку);

- контроль якості виконання професійних та інших ролей через систему морального і професійного заохочення;

- потребу в творчому нестандартному виконанні ролей, рольових зобов'язань на основі власної активності людини.

Основними завданнями системи атестації з урахуванням політико-культурної специфіки є:

- підвищення ділової активності, ділових контактів спеціалістів;

– оптимізація підбору та розстановки кадрів, а також мікроклімату у колективі;

– визначення міри відповідності спеціалістів тій посаді, яку вони обіймають, та можливості рекомендувати того чи іншого найманого робітника в резерв на підвищення або на навчання;

– здійснення тими, хто проходить атестацію, психологічної корекції власної поведінки;

– завчасне визначення осіб, що мають здібності та прагнення до керівної роботи.

Таким чином, впровадження у практику кадрового менеджменту мотиваційних технологій управління персоналом на основі врахування особливостей політичної культури викладачів створює реальну основу для підвищення ефективності трудової діяльності, задоволеності робітника своєю працею, а також сприяє розвитку трудового потенціалу не тільки персоналу, але й трудової асоціації в цілому.

При розробці проекту мотивації науково-педагогічної праці найбільш прийнятною ми вважаємо теорію Херцберга. Вона розглядає матеріальні та нематеріальні стимули в різних площинах. За цією теорією, необхідно збільшити вплив факторів-мотиваторів на працю, щоб подолати негативний вплив низького рівня гігієнічних факторів, а також всередині самих гігієнічних факторів, впливати на їх структуру та нейтралізувати наслідки низької заробітної плати іншими факторами.

В плані вдосконалення факторів мотивації необхідно торкнутися наступних аспектів. Перший – це **заробітна плата**. Функція заробітної плати полягає в стимулюванні необхідної організації поведінки персоналу. Заробітна плата в освіті має відповідати загальним тенденціям системи матеріального стимулювання, і тут можна і потрібно сполучити принципи винагородження, що є в державному та комерційному секторі. Структура заробітної плати може бути уніфікована на основі моделі, що сполучає погодинні елементи та залежність заробітку від результатів праці.

Розмір окладу залежить від виконуваних функцій, кваліфікації робітника та ринку праці. В умовах вищої школи це означає посаду, вчений ступінь, вчене звання. Дуже важливо враховувати фактор ринку, тобто коректувати рівень оплати з поточними заробітками по професіях, які вимагають аналогічної кваліфікації.

Способи розрахунку виплат, які залежать від обсягу робіт, слід розрізняти в залежності від категорій співробітників. Для робіт, що мають кількісні показники виробітку (у вищій школі це може бути поточний та підсумковий контроль тощо), слід встановити відрядний обсяг виплат пропорційно обсягу виконуваних робіт. Для інших робіт, які не мають кількісних показників, в тому числі посадових зобов'язань адміністративного персоналу, першочерговий обсяг виплат змінюється в більший чи менший бік, в залежності від трудових досягнень, якості праці, дисципліни. Тут можна говорити про якість проведених навчальних занять, використовуваних методиках, рівні знань студентів, співвідношення аудиторного та неаудиторного навантаження, керівництво та рецензування дисертаційних робіт, а також, що дуже важливо, про наукову роботу. Змінні виплати мають за джерело небюджетне фінансування.

Запропонована структура оплати праці дозволяє, по-перше, більш об'єктивно оцінити затрати праці професорсько-викладацького персоналу на основі врахування методики проведення занять, обсягу аудиторного навантаження та інших показників; по-друге, стимулювати підвищення якості освіти (за допомогою гнучких виплат, що відображають якість науково-педагогічної праці); по-третє, стимулювати підвищення кваліфікації співробітників; по-четверте, наочно продемонструвати схему розрахунків заробітку персоналу для зменшення конфліктів та підвищення сили дії застосовуваних стимулів.

Наступний аспект умов праці, що виступає дієвим фактором мотивації – **гарантія зайнятості**, яка має бути

забезпечена керівництвом ВНЗ. Аксиомою тут має бути твердження про те, що будь-який робітник є цінним для організації. Установи вищої школи мають взяти на себе обов'язки з перенавчання та працевлаштування своїх співробітників у разі необхідності.

Важливим аспектом політики стимулювання має стати надання **можливості планувати графік роботи**. Більш вільний ненормований режим роботи, що практикується в освітніх закладах, має стати одним основних факторів в боротьбі за трудові ресурси. Врахування інтересів співробітників при складанні розкладу, надання вільних днів у зв'язку з особистими причинами – це ті заходи, що не вимагають великих зусиль від організації, але приносять велику користь в процесі стимулювання персоналу.

Адміністрація не має боротися з **додатковими заробітками** співробітників, а має їх заохочувати, але тим самим контролювати. Джерелом додаткового заробітку є, перш за все, внутрішнє сумісництво, на яке тепер накладені певні обмеження. Однак, аналіз роботи за сумісництвом та аналіз структури робочого часу викладача показує, що більшість викладацького персоналу має формальне навантаження більше ніж 12 годин на день (наприклад, за умови і внутрішнього, і зовнішнього сумісництва). Це значить, що деякі види робіт містять набір достатньо формальних функцій.

Підвищення технологічного рівня процесу навчання – одна з першочергових проблем вищої школи. Це стосується затрат на копіювання навчальних матеріалів, видання посібників, методичних матеріалів тощо.

Також існують дані, що ведучими мотивами серед професорсько-викладацького складу, особливо з високою кваліфікацією, є отримання позитивних емоцій та сприятливі умови в трудовому колективі. Слабке матеріальне стимулювання та відсутність можливості для його покращання призводять до виростання ролі нематеріальних стимулів. Однак, нематеріальні мотиви в жодному разі не мають

компенсувати недоліки оплати праці, але вони покликані доповнювати систему матеріального стимулювання та стимулювати ефективну роботу на базі створених матеріальних умов праці.

Спираючись на теорію Херцберга, включаємо до проекту наступні фактори мотивації, на яких має базуватися розробка відповідних технологій: відповідальність та можливість приймати рішення, включеність у процес управління, кар'єрний ріст, позитивна оцінка досягнень, відчуття власної вагомості у колективі, відчуття задоволення від досягнутого, зміст роботи, можливість підвищувати кваліфікацію, можливість брати участь у наукових та навчальних проектах (започаткованих як державними, так і громадськими організаціями), залучення до політичного життя країни у якості експертів, привертання до роботи в дільничних комісіях під час виборів тощо. Також вважається за необхідне додати у групу мотивів мотиви приналежності. Можливість спілкування є частиною нематеріальних умов праці, що не залежать від фінансової ситуації організації і напряду залежать від усвідомлення свого місця в соціумі та здатності викладачів взаємодіяти з іншими соціальними групами.

ВИСНОВКИ

Робота репрезентує повну модель особистості як функціонального органу в організмі людини, каркас якої складають основні механізми становлення її фенотипу.

Оскільки саморозгортання особистості внаслідок становлення фенотипу потребує діяльній активності, дані механізми виступають детермінантами формування людської поведінки.

У другій частині роботи здійснено інтерпретацію повної моделі особистості в полі взаємодії політичної культури та мотивації викладачів ВНЗ в контексті владно-підлеглих відносин в організаційному середовищі. Для цього було послідовно виконано завдання:

1) визначення загального і специфічного в мотивації професійної діяльності викладачів ВНЗ;

2) уточнення сутності і специфіки політичної культури викладачів ВНЗ;

3) виявлення факторів взаємодії політичної культури та мотивації викладачів ВНЗ через механізми саморозгортання особистості;

4) здійснення практичної версифікації отриманих умовиводів за допомогою вивчення громадської думки викладачів ВНЗ.

Також 1. Було визначено, що домінуючим мотивом професійної діяльності викладачів ВНЗ виступає прагнення до самореалізації. Мотивація викладачів розглядалась як внутрішній комплекс факторів і процесів детермінації їх професійної активності, який обумовлює відносно стійке прагнення до задоволення актуальних потреб певним чином і виступає спонукаючою силою їх діяльності. Внутрішнє мотиваційне поле виступає підґрунтям для управлінського

стимулюючого впливу на процес утворення спонук до дії, відповідно має досліджуватись у нерозривному зв'язку зі стимулюванням. Останнє постає як система принципів і заходів, призначених для ініціюючого управлінського впливу на трудову поведінку з метою каталізування утворення мотивів.

2. Політична культура у роботі розглядалась у *широкому значенні* як складова загальної культури, що формується і виявляється в процесі суспільного життя в контексті владно-підлеглих відносин, є специфічною для кожної соціальної групи, структурно складається з політичної свідомості і політичної поведінки, і визначає, як саме індивід усвідомлює себе як суб'єкта суспільного життя. При цьому воно включає в себе *вузьке тлумачення*, за якого феномен політичної культури розгортається виключно у сфері політичного, складається з політичних знань, уявлень, цінностей, настанов і поведінки та виражається в інституціалізованій структурі держави, державній символіці, політичному режимі тощо.

Політична культура включає ставлення її носія до інших індивідів, соціальних груп і до існуючого суспільного ладу, відображає інтереси, суспільне положення і особливості розвитку індивіда і спільноти та виражається на особистісному рівні через такі характеристики, як: рівень самооцінки, прагнення брати участь в управлінні, універсалізм чи партикуляризм, індивідуалізм чи колективізм, егалітаризм чи елітизм, реакційність чи конформність, в організаційному середовищі проявляється через міру участі мас в процесах управління, співвідношення методів примусу та переконання, стиль управління тощо.

Історичний контекст розвитку політичної культури викладачів в Україні вирізнявся високим ступенем їх включеності в суспільно-політичне життя держави. Викладацькій інтелігенції завжди були властиві схильність до ліберально-демократичних цінностей та активна громадянська позиція. Тоталітарний режим вніс у специфіку політичної

культури викладачів свої корективи, зумовлені жорсткою державною політикою, заборонаю вільнодумства, пригніченням проявів цінностей етнічної культури, обмеженням контактів із представниками інтелігенції капіталістичних країн тощо. Сьогодні політична культура викладачів характеризується фрагментарністю на ґрунті високої диференціації даної соціальної групи. Специфіка політичної культури цієї групи в сучасних умовах виражається у домінуванні партиципаторно-підданського типу політичної участі, високому рівні політико-правової освіти, повазі до державних символів та мови, відсутністю ностальгії за радянським минулим, прихильністю до демократичних цінностей та ліберально-демократичної ідеології, сталою національною ідентичністю. Проте, на згадку про тоталітарне минуле, часто у викладацькому середовищі спостерігаються конформістські настрої, споглядацьке ставлення до політичних подій, хибне уявлення про себе як суб'єкта політичного життя країни, розчарування в державних та інших політичних інститутах, недооцінювання ролі громадянського суспільства в демократично спрямованому суспільно-політичному розвитку держави, прояви абсентеїзму, апатії, політико-культурної стагнації.

3. Показано, що в загальному розумінні (безвідносно галузі професійної діяльності) взаємодія політичної культури та мотивації в структурі особистості протікає на рівні механізмів мотивації, соціалізації та воління та опосередковується механізмами спонукання, цілепокладання та смислопородження. В результаті цього відбувається об'єктивація поведінки особистості та співвіднесення її із запитамі середовища, що змінює мотиваційні орієнтири людини з питання “чого я потребую?” на питання “що я маю робити?” та “на що я маю право?”.

Основна гіпотеза дослідження про те, що взаємозв'язок політичної культури і мотивації визначає поведінку особистості в організаційному середовищі, підтвердилась і знайшла втілення в експлікованій до теми дослідження моделі людської

особистості. У контексті механізму саморуху особистості вплив політичної культури на процес детермінації трудової поведінки викладачів у результаті формує об'єктивовану поведінку особистості в організаційному середовищі, що визначається нормою соціальних реакцій та якісно відрізняється від поведінки імпульсивної, яка реалізується у результаті розгортання установки. Політична культура надає процесу мотивації ціннісно-нормативного звучання.

При здійсненні стимуляційних заходів управлінський вплив на поведінку викладача з метою її об'єктивації згідно цілей організації має спиратися на дані про специфіку політичної культури як компонента механізму воління управлінської підструктури особистості. Здійснюючи цей вплив, керівник так чи інакше апелює до політичної культури особистості як ціннісного фільтру формування потрібної цілі та сприйняття владних впливів.

4. Визначене нами оптимальне для творчої роботи співвідношення мотивів викладача (внутрішня мотивація переважає або дорівнює зовнішній позитивній мотивації, яка, перш за все, переважає зовнішню негативну мотивацію) говорить про те, що в мотиваційному ядрі викладачів ВНЗ переважають мотиви прагнення до самореалізації, інтересу до професійної діяльності, бажання знаходитися в інтелектуальному середовищі, прагнення виконувати духовну місію, захоплення предметною галуззю знань, можливості кар'єрного росту тощо. Тому методи морального стимулювання мають переважати у системі заходів з управління мотивацією викладача.

Трудова мотивація викладача знаходиться у тісній взаємодії із особливостями його політичної культури, для яких характерна така вікова динаміка: підвищення цікавості до політичних подій, встановлення довіри до адміністрації та безпосереднього керівництва, поступове формування уявлення про роль колегіальних органів управління в житті ВНЗ та підрозділу, підвищення рівня оцінки своєї участі в житті

організації, що може бути вираженням потреби участі в процесах управління. Також якщо у молодих викладачів виявляється схильність до індивідуалізму, несприйняття надмірного контролю, прагнення уникати відповідальності, то у викладачів похилого віку – схильність до колективізму, прагнення до участі в процесах управління, схильністю до посилення функції контролю в процесі управління. Змінюється сприйняття стилів управління (вбачають певні переваги в авторитарному стилі управління та недоліки в ліберальному, чого не можна сказати про викладачів молодшого віку). Загалом політична культура викладачів ВНЗ в сучасних умовах характеризується підвищеним рівнем самооцінки, схильністю до індивідуалізму, партикуляризму, елітизму, прихильністю до демократичних цінностей, позитивним сприйняттям демократичного стилю управління із властивою йому тенденцією на кожного покладати певну міру відповідальності, негативним ставленням до переважання методів примусу в управлінні, прагненням до участі мас в процесі управління, персоніцентризму.

Ці особливості – через які людина виробляє способи досягнення потребнісних цілей та формує особисті інтереси, реалізується міра участі конкретного працівника в процесі управління, його трудова активність, позитивне чи негативне сприйняття стилю управління керівника, рішень адміністрації тощо – доцільно враховувати в процесі управління персоналом при розробці та застосуванні різних методів мотивації персоналу. Головним чином, їх корисно враховувати в таких технологіях мотивації: нарощування та реалізації людського капіталу; мотивації на базі потреб та інтересів політичної участі шляхом залучення до політичного життя, делегування викладачів до участі в громадських та соціально-політичних проектах; мотивації за допомогою перевірок та вказівок, організовані за принципом відповідності характеристикам політичної культури; мотивація на базі активізації діяльності

персоналу з урахуванням схильності до певного типу політичної участі тощо.

Теоретичне значення цього дослідження полягає в розширенні семантичних обріїв проблематики політичної культури і детальнішому висвітленні питань мотивації, у виділенні факторів і формуванні механізму взаємодії мотивації і політичної культури викладачів ВНЗ. У прикладному плані основні положення і висновки цієї роботи можуть бути покладені в основу розробки актуальних технологій стимулювання персоналу ВНЗ, а також експліковані до інших сфер творчої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации. – М. : ВЛАДОС, 1994.
2. *Абульханова-Славская К. А.* Стратегия жизни. – М., 1991.
3. *Аверьянов А. Н.* Системное познание мира: Методол. проблемы. – М. : Политиздат, 1985.
4. *Айсмонтас Б. Б.* Педагогическая психология. Опорные конспекты. – М. : Московский открытый социальный университет, 2001. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ido.rudn.ru/psychology/pedagogical_psychology/12.html
5. *Александров Г. Ф.* История социологических учений. Древний Восток. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1959.
6. *Алмонд А. Г., Верба С.* Политическая наука: история дисциплины // Политические исследования. – 1997. – № 6. – С. 174-183.
7. *Алмонд Г. А., Верба С.* Гражданская культура и стабильность демократии // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122-134.
8. Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В. И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1994.
9. *Амосов Н. М.* Разум. Человек. Общество. Будущее. – К. : “Байда”, 1994.
10. *Андреев И. Л.* Происхождение человека и общества. – М. : Мысль, 1982.
11. *Андреев Д.* Роза мира. – М. : Тов-ство “Клышников – Комаров и К⁰”, 1993.
12. *Андрущенко В., Михальченко М.* Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. Видання у 2-х томах. – К. : Генеза, 1993.
13. Антология мировой философии. Сборник философских текстов. – Т. 1. – Ч. 3. – К. : ЦГО НАН Украины, 1992.
14. *Аристотель.* Сочинения в 4-х томах. – Т. 2 / Ред. З. Н. Миколадзе. – М. : Мысль, 1978.
15. *Аристотель.* Сочинения в 4-х томах. Т. 3: Перевод / Вступ. статья и примеч. Д. Рожанский. – М. : Мысль, 1981.
16. *Аристотель.* Сочинения в 4-х томах. Т. 4 / Пер. с древнегреч. : Общ.ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983.

-
17. *Аристотель*. Сочинения в четырех томах. – Т. 1 / Ред. В. Ф. Асмус. – М. : Мысль, 1975.
  18. *Арон Р.* Этапы развития социологической мысли / Пер. с фр. – М. : Прогресс – Универс, 1993.
  19. *Арон Р.* Этапы развития социологической мысли. – М. : Издательская группа “Прогресс” – “Политика”, 1992.
  20. *Байнова М. С.* Проект мотивации труда преподавателей высшей школы. Материалы 12-й международной конференции молодых ученых “Человек. Природа. Общество. Актуальные проблемы” [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.sovtu.spbu.ru/main/conf/man-nat-soc/2001/3-2.htm
  21. *Бакунин М. А.* Философия. Социология. Политика. – М. : Правда, 1989.
  22. *Барулин В. С.* Социальная философия. Ч 1. : Учебник. – М. : Изд-во МГУ, 1993.
  23. *Барулин В. С.* Социальная философия. Ч 2. : Учебник. – М. : Изд-во МГУ, 1993.
  24. *Баталов Э. Я.* Политическая культура современного американского общества. – М. : Мысль, 1999. – 54 с.
  25. *Баталов Э.* Советская политическая культура (к исследованию распадающейся парадигмы) // *Общественные науки и современность*. – 1994. – № 6. – С. 36-56.
  26. *Бахарев В. В.* Структура личности и диалектика ее становления (Методологический аспект). Дис...канд. филос. наук. – Одесса, 1989.
  27. *Бибик В. М.* Політологія для політика і громадянина: Монографія. – К. : МАУП, 2003. – 424 с.
  28. *Бейли Алиса.* Сознание атома: пер. с англ. // Новочеркасск: Агенство “Сагуна”, 1994.
  29. *Бекешкин И. Э.* Структура личности: Методологический анализ. – К. : Наукова думка, 1986.
  30. *Белик А. П.* Социальная форма движения: явления и сущность. – М. : Наука, 1982.
  31. *Бердяев Н. А.* О назначении человека. – М. : Республика, 1993.
  32. *Бердяев Н. А.* Самосознание. Опыт философской автобиографии. – Париж, 1949.
  33. *Березкин Ю. Б.* Инки: исторический опыт империи. – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1991.
  34. *Бех В. П.* Человек и Вселенная: когнитивный анализ. – Запорожье: РА “Тандем-У”, 1998. – 141 с.

-
35. *Богдан Н. Н., Могилёвкин Е. А.* Мотивация и демотивация профессиональной деятельности персонала вуза (на примере вузов Дальневосточного Федерального округа) // Университетское управление. – 2004. – № 3 (31). – С. 89-97.
  36. *Богданов А. А.* Всеобщая организационная наука. Тектология. В 2-х томах. – М., 1989.
  37. *Бодалев А. А.* Психология о личности. – М. : Изд-во МГУ, 1988.
  38. *Бромлей Ю. В.* Очерки теории этноса. – М. : Изд-во МГУ, 1983.
  39. *Буева Л. П.* Человек: деятельность и общение. – М. : Мысль, 1978.
  40. *Бурдяк В. І., Ротар Н. Ю.* Політична культура, ідеологія, психологія: Навчальний посібник. – Чернівці: Рута, 2000 – 105 с.
  41. *Бутенко А. П., Шкреба А. А.* Диалектика общественного развития. – К. : Политиздат Украины, 1990.
  42. *Бхагван Шри Раджниш.* Психология эзотерического. – Бомбей: Самиздат, 1970.
  43. *Вебер М.* Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990.
  44. *Вернадский В. И.* Начало и вечность жизни. – М. : Сов. Россия, 1989.
  45. *Вернадский В. И.* Размышления натуралиста. – Т. 1: Пространство и время в неживой и живой природе. – М. : Наука, 1975.
  46. *Вернадский В. И.* Размышления натуралиста. – Том 2: Научная мысль как планетарное явление. – М. : Наука, 1977.
  47. *Вернадский В. И.* Философские мысли натуралиста. – М. : Наука, 1988.
  48. *Войтенко В. П., Полюхов А. М.* Системные механизмы развития и старения. – Л. : Наука, 1986.
  49. *Воловик В. И.* Идеологическая деятельность: диалектика традиций и новаторства. – М. : АОН, 1990.
  50. *Воловик В. И.* Философия истории. – Запорожье, 1995.
  51. Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика / Г. І. Волинка, В. І. Гусєв, І. В. Огородник, Ю. О. Федів; За ред. Г. І. Волинки. – К. : Вища школа, 1999. – С. 229-331.
  52. *Гаджиев К. С.* Политическая философия. – М. : ОАО “Издательство “Экономика”, 1999. – 606 с.
  53. *Гаркави Л. Х., Квакина Е. Б., Уколова М. А.* Адаптационные реакции и резистерность организма. – Ростов н/Д: Издательство Ростовского университета, 1990.
  54. *Гегель Г. В. Ф.* Наука логики. В 3-х томах. – Т. 1. – М. : Мысль, 1970.
  55. *Гегель Г. В. Ф.* Наука логики. В 3-х томах. – Т. 3. – М. : Мысль, 1972.

-
56. Гегель Г. В. Ф. Политические произведения. – М. : Наука, 1978.
57. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет. В 2-х томах. – Т. 1. – М. : Мысль, 1972.
58. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет. В 2-х томах. – Т. 2. – М. : Мысль, 1973.
59. Гегель Г. В. Ф. Философия права. – М. : Мысль, 1990.
60. Гегель Г. В. Ф. Философия религии. В 2-х томах. – Т. 1. – М. : Мысль, 1975.
61. Гегель Г. В. Ф. Философия религии. В 2-х томах. – Т. 2. – М. : Мысль, 1977.
62. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 1. – Наука логики. – М. : Мысль, 1974.
63. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 2. – Философия природы. – М. : Мысль, 1975.
64. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 3. – Философия духа. – М. : Мысль, 1977.
65. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. В 4-х томах. – Т. 1. – М. : Искусство, 1968.
66. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. В 4-х томах. – Т. 2. – М. : Искусство, 1969.
67. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. В 4-х томах. – Т. 3. – М. : Искусство, 1971.
68. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. В 4-х томах. – Т. 4. – М. : Искусство, 1973.
69. Гейзенберг В. Физика и философия. Часть и целое. – М. : Наука, 1989.
70. Гиренок Ф. И. Русские космисты. (Из цикла “Страницы истории отечественной философской мысли”). – № 2. – М. : Знание, 1990.
71. Гоббс Т. Сочинения: В 2-х т. / Пер. с англ., лат. – М. : Мысль, 1989.
72. Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності: Навчальний посібник. – К. : МАУП, 2002. – 176 с.
73. Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. – Новосибирск: Наука, 1990.
74. Горский Ю. М. Системно-информационный анализ процессов управления. – Новосибирск: Наука, 1988.
75. Григор'єв В. Вітчизняна політична культура // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 46-52.
76. Грушин Б. А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования. – М. : Политиздат, 1987
77. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период. – Л., 1990.
78. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989.
79. Гурвич А. Г. Теория биологического поля. – М. : Наука, 1944.
80. Дем'яненко В. Ментальні характеристики політичної свідомості українців // Людина і політика. – 2001. – № 1. – С. 94-99.

-
81. *Дешан Л.-М.* Истина или Истинная система. – М. : Мысль, 1973.
  82. *Джеймс У.* Психология. – М. : Педагогика, 1991.
  83. *Добронравова И. С.* Синергетика: становление нелинейного мышления. – К. : Лыбидь, 1990.
  84. *Донченко Е. А.* Социетальная психика. – К. : Наукова думка, 1994.
  85. Древнекитайская философия. Собрание текстов в 2-х томах. – Т. 1. – М. : Мысль, 1972.
  86. Древнекитайская философия. Собрание текстов в 2-х томах. – Т. 2. – М. : Мысль, 1973.
  87. *Дубров А. П., Пушкин В. Н.* Парапсихология и современное естествознание. – М. : “СОВАМИНКО”, 1989.
  88. *Дубровский Д. И.* Информация, сознание, мозг. – М. : Высш. шк., 1980.
  89. Дух і Космос: наука і культура на шляху до нетрадиційного світосприймання / Кол. авторів під кер. проф. І. З. Цехмістро. – Харків, 1995.
  90. Духовное производство. – М. : Наука, 1981.
  91. *Дюркгейм Э.* О разделении общественного труда. Метод социологии. – М. : Наука, 1991.
  92. *Дятченко Л. Я.* Социальные технологии в управлении общественными процессами. – Белгород, 1993. – 343 с.
  93. *Еремеев В. Е.* Чертеж антропокосмоса. – 2-е изд., доп. – М. : АСМ, 1993.
  94. *Ерышев А. А., Ребкало В. А.* Политическая культура личности. – К. : Вища школа, 1985. – 143 с.
  95. *Жуков Н. И.* Информация (Философский анализ центрального понятия кибернетики). – Изд.2-е. – Минск: Наука и техника, 1971.
  96. *Здравомыслов А. Г.* Потребности. Интересы. Ценности. – М. : Политиздат, 1986.
  97. *Зейгарник Б. В.* Теория личности в зарубежной психологии. – М., 1982.
  98. *Зельдович Я. Б.* Избранные труды: Частицы, ядра, Вселенная. – М. : Наука, 1985.
  99. *Зельдович Я. Б., Хлопов М. Ю.* Драма идей в познании природы: Частицы, поля, заряды. – М. : Наука, 1988.
  100. *Зимняя И. А.* Педагогическая психология: Учеб. пособие. – Ростов на-Д, 1997. – 267 с.
  101. *Зинченко В. П., Моргунов Е. Б.* Человек развивающийся. Очерки российской психологии. – М. : Тривола, 1994.
  102. *Ильенков Э. В.* Философия и культура. – М. : Политиздат, 1991.

-
103. *Ильин В. В., Панарин А. С.* Философия политики. – М. : Изд-во МГУ, 1994.
  104. *Ильин Е. П.* Мотивация и мотивы (серия Мастера психологии). – СПб. : Питер, 2004. – 512 с.
  105. *Ирибаджиков Н.* Критика метафизического разума: пер. с болг. – М. : Прогресс, 1983.
  106. История социологии в Западной Европе и США. – М. : Наука, 1993.
  107. История теоретической социологии. В 5-ти томах. – Т. 1. От Платона до Канта (Предыстория социологии и первые программы науки об обществе). – М. : Наука, 1 полугодие 1995.
  108. *Каган М. С.* Мир общения. – М. : Политиздат, 1988.
  109. *Казначеев В. П.* Феномен человека: космические и земные истоки. – Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 1991.
  110. *Камю А.* Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: Пер. с фр. – М. : Политиздат, 1990.
  111. *Кант И.* Критика чистого разума / Пер. с нем. – М. : Мысль, 1994.
  112. *Каныгин Ю. М.* Основы когнитивного обществознания (Информационная теория социальных систем). – Киев, 1993.
  113. *Карабанов Н. В.* Научные понятия – подвижные целостные системы // Вестник МГУ. – Сер. 7. Философия. – 1982. – № 3. – С. 12-19.
  114. *Карамушка Л. М.* Психологія управління. – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.
  115. *Кассиль Г. Н.* Внутренняя среда организма. – М. : Наука, 1978.
  116. *Каутский К.* Происхождение христианства: Пер. с нем. – М. : Политиздат, 1990.
  117. *Керимов Д. А.* Философские основания политико-правовых исследований. – М. : Мысль, 1986. – 332 с.
  118. *Кивенко Н. В.* Отражение и его роль в живых системах. – К. : Наукова думка, 1972.
  119. *Клизовский А. И.* Психическая энергия. – Днепропетровск: ТИО “Днепркнига”, 1993.
  120. *Клизовский А.* Основы миропонимания Новой эпохи. – Магнитогорск, 1994.
  121. *Климов Е. А.* Как выбрать профессию. – М. : Просвещение, 1990. – 159 с.
  122. *Ковалевский М. М.* Социология. – С.-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1910.
  123. *Коган В. З.* Теория информационного взаимодействия: философско-социологические очерки. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1991.
  124. *Коган Л. Н.* Цель и смысл жизни человека. – М. : Мысль, 1984.

-
125. *Кокурина И. Г.* Социально-психологический анализ смыслообразующей функции мотивации жизнедеятельности социального индивида // Вест. Моск. ун-та. – Сер. 14. Психология. – 2007. – № 1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.psy.msu.ru/science/public/kokurina/kokurina2007.pdf>
126. *Коменский Я. А.* Избр. пед. соч. – М., 1955.
127. *Кон И. С.* Открытие “Я”. – М. : Политиздат, 1978.
128. *Кондильяк Э. Б.* Трактат о системах, в которых вскрываются их недостатки и достоинства. – М. : Соцэкгиз, 1938.
129. *Конкин М. И.* Проблема формирования и развития философских категорий: Монография. – М. : Высшая школа, 1980.
130. *Крамаренко В. І.* Управління персоналом фірми. – К. : “ЦУЛ”, 2003. – 272 с.
131. Краткий словарь по социологии. – М., 1988.
132. *Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М.* Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду). – К. : “ARC-UKRAINE”, 1996.
133. *Кремень В.* Формування особистості в умовах розвитку української державності // Педагогічна газета. – 1999. – № 12. – С. 14-43.
134. *Крушельницька О. В., Мельничук Д. П.* Управління персоналом: Навчальний посібник. Видання 2-е, перероблене й доповнене. – К. : “Кондор”, 2005. – 308 с.
135. *Ксенчук Е., Киянова М.* Технология успеха. – М., 1993. – 206 с.
136. *Кузнецова М.* Дезорганизация и организация как свойства социальных систем // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – № 6. – С. 93-98.
137. *Кузьмин В. П.* Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. – М. : Политиздат, 1986.
138. *Кузьмин М.* Самоорганизация и социоэволюция // Философская и социологическая мысль. – 1994. – № 9-10. – С. 99-135.
139. Культура // Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни Б. Кухта, А. Романюк, Л. Старецька та ін. – Львів: Кальварія, 2003. – С. 215.
140. *Куценко В. И.* Социальная задача как категория исторического материализма. – К. : Наукова думка, 1972.
141. *Лем Ст.* Сумма технологий. – М. : Мир, 1968.
142. *Леонтьев А. Н.* Деятельность, сознание, личность. – М. : Политиздат, 1975. – С. 112-115.
143. *Леонтьев А. Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975.

-
144. *Лешкевич Т. Г.* Философия. Вводный курс. – изд. 2-е дополненное – М. : “Контур”, 1998.
  145. Личностный потенциал работника: проблемы формирования и развития. – М. : Наука, 1987. – 169 с.
  146. *Лісовий В.* Поняття політичної культури і сучасний стан політичної культури в Україні // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С. 52-57.
  147. *Лосев А. Ф.* Философия. Мифология. Культура. – М., 1991.
  148. *Лукашевич Н. П.* Социология воспитания: Краткий курс лекций. – К. : МАУП, 1996.
  149. *Лукашевич Н. П., Туленков Н. В.* Введение в социологию: Учеб.-метод. Пособие. – К. : МАУП, 1996.
  150. *Лурия А. Р.* Функциональная организация мозга // В кн. : Естественнонаучные основы психологии. – М. : Педагогика, 1978. – С. 109-139.
  151. *Ляхов И. И.* Структурность – всеобщее и существенное свойство материи. – Вестник МГУ. Серия VIII. Экономика, философия. – 1965. – № 1.
  152. *Магура М. У.* Современные персонал технологии // Управление персоналом. – 2003. – № 6. – С. 65-68.
  153. *Макаренко А. С.* Коллектив и личность. Соч. – Т. 5. – М., 1958.
  154. *Макай М.* Шлях до демократичного громадянства // Універсум. – 1994. – Вересень-жовтень. – С. 11-12.
  155. *Макиавелли Н.* Государь / Пер. с ит. – М. : Планета, 1990.
  156. *Малахов Г. П.* Целительные силы. – Т. 2. Биосинтез и биоэнергетика. – Санкт-Петербург: АО “Комплект”, 1993.
  157. *Малышко Л. Н.* Конкретно-историческая обусловленность человеческой деятельности. – К. : Выща школа, 1983.
  158. *Мамзин А. С., Рожин В. П.* О законах функционирования и законах развития // Философские науки. – 1965. – № 4.
  159. *Марков Ю. Г.* Функциональный подход в современном научном познании. – Новосибирск: Наука, Сиб. отд-ние, 1982.
  160. *Маркович Д.* Социология труда / Пер. с сербскохорв. – М. : Прогресс, 1988. – 259 с.
  161. *Маркс К., Энгельс Ф.* Собр. Соч. – 2-е изд.
  162. *Мартынюк И. О.* Жизненные цели личности: понятие, структура, механизмы формирования. – К. : Наукова думка, 1990.
  163. Материалистическая диалектика: В 5-ти т. / Под общ. ред. Ф. К. Константинова, М. И. Марахова. – Т. 1. – М. : Мысль, 1981.

-
164. *Минюшев Ф. И.* Феномен социалистической личности. – М. : Изд-во МГУ, 1985.
165. Мир философии: Книга для чтения. В 2-х ч. – Ч. 1. Исходные философ. проблемы, понятия и принципы. – М. : Политиздат, 1991.
166. Мир философии: Книга для чтения. В 2-х ч. – Ч. 2. Человек. Общество. Культура. – М. : Политиздат, 1991.
167. *Михайлов Ф. Т.* Общественное сознание и самосознание индивида. – М. : Наука, 1990.
168. *Мірчук І.* Світогляд українського народу. Спроба філософського аналізу // Генеза. – 1994. – № 2. – С. 87-96.
169. Модели и методы управления персоналом: Российско-британское учебное пособие / Под ред. Е. Б. Моргунова. – М. : ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 2001. – 464 с.
170. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. – М. : Молодая гвардия, 1990.
171. *Моисеев Н. Н.* Человек, среда, общество. – М. : Наука, 1982.
172. *Мокляк Н. Н.* Социальные отношения: структура и формы проявления. – К. : Наукова думка, 1986.
173. *Молчанов Ю. Б.* Четыре концепции времени в философии и физике. – М. : Наука, 1977.
174. *Молчанов М.* Політична культура України: радянська чи пострадянська? // Сучасність. – 1995. – № 10. – С. 59-69.
175. *Монсон П.* Современная западная социология: теории, традиции, перспективы / Пер. со шв. – СПб: Изд-во “Нотабене”, 1992.
176. *Москаленко А. Т., Сержантов В. Ф.* Смысл жизни и личность. – Новосибирск: Наука, 1989.
177. *Мчедлов М. П.* Социализм – становление нового типа цивилизации. – М. : Политиздат, 1980.
178. *Наврузов С.* Человеческие способности: соотношение социального и биологического аспектов. – Душанбе: Ирфон, 1991.
179. *Нагорна Л. П.* Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К. : Стилос, 1998. – 278 с.
180. *Назаретян А. П.* Интеллект во Вселенной. – М. : Недра, 1991.
181. *Налимов В. В., Дрогалина Ж. А.* Реальность нереального. – М. : Изд-во “МИР ИДЕЙ”, АО АКРОН, 1995.
182. *Налимов В. В.* В поисках иных смыслов. – М. : Издательская группа “Прогресс”, 1993.
183. *Налимов В. В.* Спонтанность сознания. Вероятностная теория смыслов и смысловая архитектура личности. – М. : “Прометей”, 1989.
-

-
184. *Налимов В. В., Мульченко З. М.* Наукометрия. Изучение развития науки как информационного процесса. – М. : Наука, 1969.
185. Наука как социальное явление. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1992.
186. Научно-технический прогресс: взаимодействие факторов и тенденции развития. – Минск: Наука и техника, 1989.
187. *Нечаев В. Я.* Социология образования. – М. : Изд-во МГУ, 1992.
188. *Никитин Е. П., Здравомыслов А. А., Гастев Ю. А.* Функция. – Философская энциклопедия, Т. 5. – М. : Советская энциклопедия, 1970.
189. *Ницше Ф.* Сочинения в 2-х т. – Т. 1. Литературные памятники / Составление, редакция, изд., вступ. ст. и примеч. К. А. Свастьяна; Пер с нем. – М. : Мысль, 1990.
190. *Ницше Ф.* Сочинения в 2 т. – Т. 2. / Пер. с нем.; Сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свастьян. – М. : Мысль, 1990.
191. Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986.
192. *Новиков И. Д.* Эволюция Вселенной. – 3-е изд. – М. : Наука, 1990.
193. *Новикова Л. И. и др.* Цивилизация и исторический процесс. – № 3.– М. : Знание, Серия “Философия”, 1983.
194. *Новосельцев В. Н.* Организм в мире техники: Кибернетический аспект. – М. : Наука, 1989.
195. Образование в современном мире: состояние и тенденции развития. – М. : 1986.
196. Общественные отношения и развитие человека. Сборник / Ин-т философии. – М. : 1990.
197. *Олех Л. Г.* Цивилизация и революция. – Новосибирск: Наука, Сиб. отд-ние, 1989.
198. *Орлов В. В.* Какой должна стать философская наука? // Диалектический материализм: вчера, сегодня, завтра. / Материалы Всесоюз. конф. / М. : Моск. отд-ние филос. об-ва СССР, 1989.
199. *Орлов Ю. М.* Восхождение к индивидуальности: Кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.
200. Очерки по истории теоретической социологии XX столетия (от М. Вебера к Ю. Хабермасу, от Г. Зиммеля к постмодернизму) / Ю. В. Давыдов, А. Б. Гофман, А. Д. Ковалев и др. – М. : Наука, 1994.
201. *Парсонс Т.* Умственная деятельность человека как материальная сила // Современная прогрессивная философия и социологическая мысль в США. – М. : Прогресс, 1977.
202. *Пасько Я.* Громадянське суспільство і національна ідея [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vesna.org.ua/txt/paskoja/grn/08.html>.

-
203. *Патрушев А. И.* Расколдованный мир Макса Вебера. – М. : Изд-во Московского университета, 1992.
204. *Патрушев В. И.* Социальные резервы трудового коллектива: пути реализации. – К., 1990. – 178 с.
205. *Пейперт С.* Переворот в сознании. – М. : Педагогика, 1980.
206. *Перфильев М. Н.* Общественные отношения. Методологические и социологические проблемы. – Л. : Наука. Ленинградское отд-ние, 1974.
207. *Петровский А. В.* Вопросы истории и теории психологии. Избр. пр. – М., 1984.
208. *Петровский А. В.* Личность. Деятельность. Коллектив. – М., 1982.
209. *Петровский А. В.* Психологическая теория коллектива. – М., 1979.
210. *Петрушенко Л. А.* Единство системности, организованности и самодвижения (О влиянии философии на формирование понятий теории систем). – М. : Мысль, 1975.
211. *Петрушенко Л. А.* Самодвижение материи в свете кибернетики. – М. : Наука, 1971.
212. *Пірен М. І.* Основи політичної психології. – К. : Міленіум, 2003. – 418 с.
213. *Платон.* Собрание сочинений: В 4-х т. – М. : Мысль, 1990.
214. *Платонов С. В., Третьяк В. И., Черкасов В. В.* Управленческая деятельность менеджмента. – К. : “Валкер”, 1998. – 470 с.
215. *Поликарпов В. С., Поликарпова В. А.* Феномен человека – Вчера и завтра. – Ростов-на-Дону. – Издательство “Феникс”, 1996.
216. Политическая культура населения Украины: Результаты социологических исследований / Е. И. Головаха, Н. В. Панина, Ю. Н. Пахомов и др. : АН Украины. – К. : Наукова думка, 1993. – 136 с.
217. Политическая культура: Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М. : Издательство Московского коммерческого университета, 1993. – 431 с.
218. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні: Аналітичний звіт / І. Жадан, С. Кисельов, О. Кисельова, С. Рябов. – К. : Тандем, 2004. – 79 с.
219. Політологічна теорія держави. 2-е вид. – К. : Тандем, 1996. – С. 206.
220. Політологія: посібник для студ. вузів / Ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – К. : Академія, 1998, 2000. – 368 с.
221. Політологія: Підруч. для студ. вищих навч. закл. / В. Г. Кремень, В. П. Андрущенко, В. Г. Воронкова та ін. – К., 2002.
222. *Поліщук І.* Політичні знання та політичні інтереси громадян // Людина і політика. – 2001. – № 4. – С. 87-96.
-

-
223. Полякова Н. Л. От “трудового общества” к информационному: Западная социология об изменении социальной роли труда / Ин-т информ. по обществ. наукам. – М. : Наука, 1990.
224. Полякова Н. М. Политическое сознание сегодня // Політична культура демократичного суспільства: стан і перспективи в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 26-27 лютого 1998 р. – К. : Гнозис, 1998. – 226 с.
225. Поппер К. Открытое общество и его враги. – Т. 1: Чары Платона. Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. – М. : Феникс, Международный фонд “Культурная инициатива”, 1992.
226. Поппер К. Открытое общество и его враги. – Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы / Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. – М. : Феникс, Международный фонд “Культурная инициатива”, 1992.
227. Портнов А. Поневолені університети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krytyka.kiev.ua/articles/s5_3_2003.html.
228. Пригожин А. И. Организации: системы и люди. Эффективность трудовых организаций в социалистическом обществе. – М. : Политиздат, 1983.
229. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. / Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986.
230. Принципы организации социальных систем: Теория и практика. / Под ред. М. И. Сетрова. – К.; Одесса: Выща шк. Головное изд-во, 1988.
231. Приобретение знаний. Пер. с япон. / Под ред. С. Осуги, Ю. Саэки. – М. : Мир, 1990.
232. Проблемы рефлексии. – Новосибирск, 1987.
233. Процьків М. Від особистої культури до політичного майбутнього // Сучасність. – 2000. – № 3. – С. 80-89.
234. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М. : Издательство “Институт практической психологии”, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1996. – 256 с.
235. Психологические теории и концепции личности. Краткий справочник // Психология личности: словарь-справочник / Под ред. П. Горностай, Т. Титаренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/psiteol/txt41.htm>.
236. Психология и учитель: пер. с англ. / Гуго Мюнстерберг; пер. А. А. Громбаха. – 3-е изд., испр. – М. : “Совершенство”, 1997. – 320 с.
237. Радьяр Д. Астрология личности: Представление астрологических понятий и идей в свете современной психологии и философии / Пер. с англ. – М. : Антарис, 1992.

-
238. Развитие и диагностика способностей. – М., 1991.
239. *Ракитов А. И.* Философия компьютерной революции. – М. : Мысль, 1991.
240. *Реан А. А.* Психология изучения личности: Учеб. пособие. – СПб. : Изд-во В. А. Михайлова, 1999. – 288 с.
241. *Резвицкий И. И.* Личность. Индивидуальность. Общество. – М., 1984.
242. *Робер М-А., Тильман Ф.* Психология индивида и группы / Пер. с фр. – М. : Прогресс, 1988.
243. *Розова С. С.* Классификационная проблема в современной науке. – Новосибирск: Наука, 1986.
244. Роль философии в научном исследовании. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990.
245. *Рубинштейн С.Г.* Основы общей психологии. – СПб. : Питер, 2000. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.org.ua/books/rubin01/txt32.htm>
246. *Рутар С.* Політична культура України // Студії політологічного центру Генеза. – 1996. – № 1. – С. 55-65.
247. *Рябов С. Г.* Політична культура: теоретичні і практичні аспекти // Практична філософія. – 2001. – № 3. – С. 115-125.
248. *Савруцкая Е. П.* Образ жизни и исторические формы общения. – Казань. : Изд-во Казан. ун-та, 1989.
249. *Садовский В. Н.* Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ. – М. : Наука, 1974.
250. *Садовский В. Н., Юдин Э. Г.* Система – Философская энциклопедия. – Т. 5. – М. : Советская энциклопедия, 1970.
251. *Саймон Б.* Общество и образование / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989.
252. Самоорганизация: психо- и социогенез / Под ред. В. Н. Келасьева. – СПб. : Издательство С-Петербургского университета, 1996.
253. Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М. : Политиздат, 1991.
254. *Самоукина Н. В.* Мотивация персонала как проблема // Управление персоналом. – 2004. – № 7. – С. 62-66.
255. *Сас П. М.* Політична культура українського суспільства. – К. : Либідь, 1998. – 176 с.
256. *Сафронов И. А.* Человек и вселенная. Философско-методологический аспект. Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук в форме научного доклада. – Санкт-Петербург, 1994.
257. *Сахаров А. Д.* 50/50: Опыт словаря нового мышления. – М. : Наука, 1989.

-
258. *Сацков Н. Я.* Разрушающая и созидаящая роль идеи. – К., 1995.
259. *Семенов И. Н., Степанов С. Ю.* Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития личности // Вопросы психологии. – 1983. – № 2.
260. *Семенюк Э. П.* Общенаучные категории и подходы к познанию. Философский анализ. – Львов: Вища школа, 1978.
261. *Сетров М. И.* Основы функциональной теории организации. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972.
262. *Сиренко В. Ф.* Интересы – власть – управление. – К. : Наукова думка, 1991.
263. Система социологического знания: Учебное пособие / Авт.-сост. Г. В. Щекин. – К. : МАУП, 1995.
264. *Сковорода Г.* Сочинения. В 2-х т. – Т. 2. – М. : Мысль, 1973.
265. *Сластенин В. А., Подымова Л. С.* Педагогика: Инновационная деятельность. – М., 1997.
266. *Слободчиков В. И., Исаев Е. И.* Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Учебное пособие для вузов. – М. : Школа-Пресс, 1995.
267. *Смелзер Н.* Социология: пер. с англ. – М. : Феникс, 1994.
268. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – Изд. 4-е. – М. : Сов. энцикл., 1987.
269. Современная западная социология: Словарь. – М. : Политиздат, 1990.
270. Современная социальная теория: Бурдье, Гидденс, Хабермасс: Учеб. пособие. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1995.
271. *Соловьев В. С.* Сочинения: В 2-х тт. – М. : Правда, 1989.
272. *Сорокин П. А.* Система социологии. – М. : Наука, 1993.
273. *Сорокин П. А.* Человек. Цивилизация. Общество. – М. : Политиздат, 1992.
274. Социальные субъекты и политика. – М. : Ин-т философии, 1991.
275. Социо – Логос: Социология. Антропология. Метафизика. – Вып. 1. Общество и сферы смысла. – М. : Прогресс, 1991.
276. Социологический справочник. – К. : Политиздат Украины, 1990.
277. *Спивак Д. Л.* Лингвистика измененных состояний сознания. – Л. : Наука, 1986.
278. *Спиркин А. Г.* Основы философии: Учеб. пособие. – М. : Политиздат, 1988.
279. *Старовойт І.* Культура і політична культура // Студії політологічного центру Генеза. – 1996. – № 1. – С. 23-45.

-
280. *Степанов А. М.* Основы медицинской гомеостатики. (Лекции по теории и практике биоинформационных коррекций). – Воронеж: НПО “МОДЭК”, 1994.
281. *Степанов С. Ю. и др.* Принципы рефлексивной психологии педагогического творчества // Вопросы психологии. – 1991. – № 5.
282. *Сурмин Ю. П., Туленков Н. В.* Теория социальных технологий: Учеб. пособие. – К. : МАУП, 2004. – 608 с.
283. *Суханов А. П.* Мир информации: (История и перспективы). – М. : Мысль, 1986.
284. Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. – К. : Либідь, 1996.
285. *Тейяр де Шарден П.* Феномен человека. – М. : Наука, 1987.
286. *Тернер Дж.* Структура социологической теории / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1985.
287. *Тихонович В. О.* Проблема соціальної солідарності в кризовому суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 54-59.
288. *Ткачев П. Н.* Сочинения. В 2-х томах. – Т. 1. – М. : Мысль, 1975.
289. *Ткаченко В. М., Резнт О. П., Головатюк В. М.* Україна: проблеми самоорганізації (начерки новітньої доби). – К. : Інститут історії України НАН України, 1995.
290. *Тойнби А. Дж.* Постижение истории: сборник / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1991.
291. *Тойч Дж. М., Тойч Ч. К.* Второе рождение или искусство познать и изменить себя: Пер. с англ. / Общ. ред. и послесловие А. П. Наминача. – М. : Центр психологии и психотерапии, Международный исследовательский Центр Человека “САНРЭЙ”, 1995.
292. *Уилсон Р. А.* Квантовая психология / Пер. с англ. под ред. Я. Невструева. – К. : “Янус”, 1998.
293. *Украинцев Б. С.* Самоуправляемые системы и причинность. – М. : Мысль, 1972.
294. *Урсул А. Д.* Информатизация общества: введение в социальную информатику. – М., 1990.
295. *Урсул А. Д.* Информация. Методологические аспекты. – М. : Наука, 1971.
296. *Урсул А. Д.* Отражение и информация. – М. : Мысль, 1973.
297. *Успенский П. Д.* Tertium organum. Ключ к загадкам мира. – Санкт-Петербург: Изд-во “Андреев и сыновья”, 1992.
298. *Успенский П. Д.* Новая модель Вселенной / Пер. с англ. – СПб: Изд-во Чернышева, 1993.

-
299. *Фарукишин М. Х.* Политическая культура общества // Социально-политические науки. – 1991. – № 4. – С. 103-112.
300. *Фейербах Л.* История философии. Собрание произведений в 3-х томах. – М. : Мысль, 1974.
301. *Фесьянов В.* Психологические основы мотивации // Персонал. – 2004. – № 5. – С. 60-63.
302. Философия и методология науки: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Под ред. В. И. Купцова. – М. : Аспект Пресс, 1996.
303. Философский словарь / Под ред. И. Фролова. – 5-е изд.. – М. : Политиздат, 1986.
304. Философский словарь. – М. : Политиздат, 1991.
305. *Фогель Ф., Мотульски А.* Генетика человека. – В 3-х т. / Пер. с англ. – М., 1989.
306. Формирование гражданского общества: тенденции и перспективы развития. Информационные материалы / ИСПИ. – М., 1991.
307. *Франк С. Л.* Духовные основы общества. – М. : Республика, 1992.
308. *Франк С. Л.* Сочинения. – М. : Правда, 1990.
309. *Франкл В.* Человек в поисках смысла / Пер. с англ., нем. – М. : Прогресс, 1990.
310. *Фрейд З.* “Я” и “Оно” / Пер. с нем. Кн. 1. – Тбилиси: Мерани, 1991.
311. *Фрейд З.* “Я” и “Оно” / Пер. с нем. Кн. 2. – Тбилиси: Мерани, 1991.
312. *Фрейд З.* Психологические этюды. – Минск: Беларусь, 1991.
313. *Фролов С. С.* Основы социологии: Учебное пособие. – М. : Юристъ, 1997.
314. *Фромм Э.* Иметь или быть? / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1990.
315. *Фруммин И. Д., Эльконин Б. Д.* Образовательное пространство как пространство развития // Вопросы психологии. – 1993. – № 1.
316. *Хайдеггер М.* Время и бытие: статьи и выступления. – М. : Республика, 1993.
317. *Хайдеггер М.* Разговор на проселочной дороге // Сборник: Пер. с нем. – М. : Высш. школа, 1991.
318. *Хандруев А. А.* Гегель и политическая экономия. – М. : Экономика, 1990.
319. *Хейзинга Й.* Homo ludens. В тени завтрашнего дня / Пер. с нидерл. – М. : Прогресс, 1992.
320. *Цехмистро И. З.* Поиск квантовой концепции физиологических оснований сознания. – Харьков: Вища школа, 1981.

-
321. *Цимбалістий Б.* Політична культура українців // Сучасність. – 1994. – № 3. – С. 97-103.
322. *Цыбра Н. Ф.* Самоутверждение личности: социально-философский анализ. – Киев; Одесса: Выща школа, 1989.
323. *Чалидзе В.* Иерархический человек: социобиологические заметки. – М. : ТЕРРА, 1991.
324. *Чанышев А. Н.* Курс лекций по древней и средневековой философии. – М. : Высшая школа, 1991.
325. Человек: мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения. – М. : Политиздат, 1991.
326. Человек: философские аспекты сознания и деятельности. – Минск: Наука и техника, 1989.
327. Человеческий фактор: единство сознательности и деятельности. – К. : Политиздат Украины, 1989.
328. *Чернов Г. Н.* Законы теоретической биологии. – М. : Знание, 1990. – (Новое в науке и технике. Сер. “Биология”; № 1).
329. *Чернышевский Н. Г.* Сочинения в двух томах. – М. : Мысль, 1986.
330. *Чинакова Л. И.* Социальный детерминизм. – М. : Политиздат, 1985.
331. *Шатира С. А.* Мотивация и стимулирование персонала. – М. : ГроссМедиа, 2005. – 223 с.
332. *Шелтон Р.* Мотивация – меняющийся подход // Персонал-Микс. – 2001. – № 5. – С. 41-43.
333. *Шеллинг Ф. В. Й.* Сочинения в 2-х т. : Пер. с нем. – Т. 2. – М. : Мысль, 1989.
334. *Шеллинг Ф. В. Й.* Сочинения в 2-х т. : Пер. с нем. – Т. 1. – М. : Мысль, 1987.
335. *Шеннон К.* Работы по теории информации. – М. : Изд-во иностр. лит., 1966.
336. *Шкурко О.* Місце і роль політичної культури в трансформації владних відносин в Україні // Студії політологічного центру Генеза. – 1997. – № 1. – С. 45-48.
337. *Шмаков В.* Закон синархии и учение о двойственной иерархии монад и множеств. – К. : “София”, Ltd., 1994.
338. *Шмальгаузен И. И.* Организм как целое в индивидуальном и историческом развитии. Избранные труды. – М. : Наука, 1982.
339. *Шопенгауэр А.* Собрание сочинений: В 5-ти т. – Мир как воля и представление / Пер. с нем. – М. : Московский клуб, 1992.

-
340. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. I. Гештальт и действительность / Пер. с нем., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна. – М. : Мысль, 1993.
341. *Шредингер Э.* Что такое жизнь с точки зрения физики? Пер. с англ. – М. : Атомиздат, 1972.
342. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / Пер. с англ. под ред. В. А. Ядова. – М. : Аспект Пресс, 1996.
343. *Щедровицкий П., Хромченко М.* С чем войдем в XXI век? // Знание – Сила. – 1991. – № 7.
344. *Щуцкий Ю. К.* Китайская классическая Книга Перемен. – М. : Русское книгоиздательское товарищество, 1993.
345. *Эшби У. Р.* Принципы самоорганизации // Принципы самоорганизации. – М. : Мир, 1966.
346. *Эшби У. Р.* Системы и информация // Вопросы философии. – 1964. – № 3.
347. *Югай Г. А.* Общая теория жизни. – М. : Мысль, 1985.
348. *Югай Г. А.* Философские проблемы теоретической биологии. – М. : Мысль, 1976.
349. *Юнг К. Г.* Архетип и символ / Сост. и вступ. ст. А. М. Руткевича. – М., 1991.
350. *Ядов В. А.* Социологическое исследование: методика, программа, методы. – М., 1987. – 117 с.
351. *Якунин В. Я.* Педагогическая психология: Учеб. пособие. – М., 1998. – 198 с.
352. *Янков М.* Материя и информация / Пер. с болг. – М. : Прогресс, 1979.
353. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / Пер. с нем. 2-е изд. – М. : Республика, 1994.
354. *Яцкевич С. А.* Диалектика управления: роль научных знаний в управлении общественными процессами. – Минск: Университетское, 1989.

Наукове видання

Володимир Павлович БЕХ
Євгенія Олегівна ШАЛІМОВА

**ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ
ОСОБИСТОСТІ:
ПОШУКИ ПОЛІТИКОКУЛЬТУРНИХ
ДЕТЕРМІНАНТ ПОВЕДІНКИ**

Монографія

Відповідальний редактор – Л. Л. Макаренко

Технічний редактор – Т. С. Меркулова, Л. М. Прокопець

Оригінал-макет – Т. І. Меркулова

Обкладинка – О. Л. Костенко

Підписано до друку 28 травня 2009 р.
Формат 60x84. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 15,93. Облік видав арк. 11,07. Наклад 300.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29. 10. 2002
(044) 239-30-26, 239-30-85